

sociaino delo

S

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik 53 – marec–april 2014 – št. 2

SOCIALNO DELO
LETNIK 53
MAREC-APRIL 2014
ŠTEVILKA 2

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

ČLANKI

Srečo Dragoš – DŽAMIJA: KATALIZATOR MORALNE PANIKE – 63

Uršula Bizant – DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA IDENTITETO POSVOJENEGA OTROKA – 85

Nadja Djuričič, Janez Stare – NEKATERI VIDIKI ZAPOS LJIVOSTI IN ZAPOSLOVANJA
STAREJŠIH DELAVCEV – 97

POROČILI

Sanja Sitar Surič – SOSKRBNIŠTVO: REJNIŠTVO ZA POSTMODERNO SOCIALNO
DELO – 109

Asja Hrvat in – SKUPNOST KOT UČNI PROSTOR SOCIALNEGA DELA – 115

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnik uredništva
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Spletne strani
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Tiskarna Pleško, Ljubljana

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začnši s februarjem.

Vodila, kako pripraviti in predložiti prispevek za objavo, se nahajajo na spletnih straneh časopisa.

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor
Bogdan Lešnik

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Assistant Editor
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Advisory Board
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si

Web site
www.fsd.uni-lj.si/sd_eng

Subventions
Slovenian Book Agency

The Journal is issued bimonthly.

Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

SOCIALNO DELO, Vol. 53, Issue 2
(March–April 2014)

SELECTED CONTENTS

- 63 Srečo Dragoš – The mosque: catalyst of moral panic
- 85 Uršula Bizant – Factors affecting the identity of an adopted child
- 97 Nadja Djuričič, Janez Stare – Some aspects of employability and employment of older workers

Srečo Dragoš

DŽAMIJA – KATALIZATOR MORALNE PANIKE

Po 44 letih prizadevanj muslimanskega dela slovenskih prebivalcev za izgradnjo prve in edine džamije pri nas so se v letošnjem letu tudi res začela prva gradbena dela za postavitev versko-kulturnega centra (tudi džamije), ob tem pa smo dobili tudi prvi slovenski prevod Korana. Gre za izjemen dosežek za muslimane in slovensko državo, a z grenkim priokusom – trajalo je predolgo. Nasprotovanja tej državljanski in kulturni pravici so bila prevelika, da bi lahko verjeli, da se ne bodo znova aktivirala ob prvi priložnosti. Zato je potrebna refleksija, kako in zakaj se je dogajalo, da so bili omenjeni zapleti tako dolgotrajni in trdovratni. Osrednja teza prispevka je, da je bila nestrpnost sprožena od zgoraj – od političnih elit – skupni imenovalci vseh nasprotovanj, ki so blokirala uresničitev temeljnih muslimanskih pravic v Sloveniji, pa je omogočal pojav, ki ga v družboslovju imenujemo moralna panika. Prav ta je delovala kot osnovno »lepilo« za povezovanje vseh ključnih elementov te neugodne zgodbe (od kronološkega sosledja nenehnih »urbanističnih« zapletov o lokaciji in prehoda od latentne ksenofobije k manifestni islamofobiji pa vse do značilnih slovenskih problemov z multikulturalizmom).

Ključne besede: socialno delo, kultura, religija, muslimani, panika, nestrpnost.

Srečo Dragoš je sociolog na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z občo sociologijo, sociologijo religije, socialno politiko in socialno državo. Kontakt: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

THE MOSQUE – CATALYST OF MORAL PANIC

After 44 years of efforts for building the first and the only mosque in Slovenia made by Muslim part of Slovene inhabitants, in this year construction works began for building a religious-cultural centre (including a mosque). We have also got the first Slovene translation of the Koran. It is an extraordinary achievement for Slovenia and the Muslims but with a bad aftertaste – it lasted too long. Opposition and protests against cultural and civil rights were too extensive, to make us believe that they will not be repeated at the first opportunity. That is why the analysis is needed in terms of how and why the obstacles lasted for so long and were so persistent. The main theses of the article is that intolerance was provoked from the above – from political elites – and the common denominator that blocked the realisation of basic rights of Muslims in Slovenia was moral panic (concept developed in social sciences). Moral panic glued together key elements of this unpleasant story – from chronological history of "urban planning" and location problems, latent xenophobia to manifest islamophobia and typical Slovene problems with multiculturalism.

Key words: social work, culture, religion, Muslims, panic, intolerance.

Srečo Dragoš is a sociologist at the Faculty of social work, University of Ljubljana. His main interests are general sociology, sociology of religion, social policy and welfare state. Contact: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Po 44 letih prizadevanj za izgradnjo prve in edine džamije na Slovenskem so muslimani pri nas končno prišli tako daleč pri realizaciji svojih ustavnih pravic, da so letos lahko začeli kopati gradbeno jamo za postavitev versko-kulturnega centra, katerega del bo tudi džamija (skupaj s 40 metrov visokim minaretom, ki je bil dolgo časa eden od razlogov za zavračanje džamije). Hkrati smo letos dobili tudi prvi slovenski prevod celotnega Korana. Ob tej dobri novici pa bi bilo zelo narobe, če bi se končala le pri izražanju zadovoljstva in slovesnostih, ki bodo verjetno sledile, ko bo objekt zgrajen do konca. Pri tem ne smemo pozabiti, da sta slovenska politika in slovenska kultura omogočila ta uspeh zgolj s tem, da jima ga – kljub polstoletnim prizadevanjem – ni uspelo povsem onemogočiti. Edino upanje, da se bomo iz celotne zgodbe kaj naučili, je kritičen pogled na dogodke. Pri tem je treba opozoriti, da problemov, s katerimi so se (pre)dolgo srečevali muslimani v zvezi z omenjeno pobudo, ne moremo označiti ne za zaplete kot tudi ne za zaroto. Kajti prvi izraz je neustrezen, ker je prenežen in preveč »uravnotežen«, govorjenje o zaroti pa bi bilo preostro,¹ saj je v svoji splošnosti in nenatančnosti izraz preobtežen z voluntaristično

1 Pogojno bi ga lahko uporabljali samo za označevanje nekaterih dogodkov v tretji fazi (gl. kronologijo).

konotacijo. Teza tega prispevka, izražena že v naslovu, je v tem, da gre pri nasprotovanju džamiji za manifestacijo (začetkov) moralne panike. To je razmeroma redek, nevsakdanji kolektivni pojav tudi v slovenski družbi. Da se mu izognemo, ga je treba najprej razumeti.

Kronologija največjih zapletov

V zvezi z odporom (dela) slovenske javnosti do izgradnje džamije lahko zasledimo pet obdobj.² Njihove osnovne značilnosti lahko povzamem takole:

1. Prvo obdobje označuje zaplete od vložitve prvega zahtevka muslimanov v Sloveniji za izgradnjo džamije (leta 1969) do prvih eksplicitnih zavrnitev tega zahtevka (2001); zavračala ga je oblast v neprikriti ksenofobni obliki, ki ni bila več maskirana z uradnimi procedurami iskanja »primerne« lokacije. To obdobje je najdaljše, trajalo je 32 let.
2. Drugo obdobje obsega čas od leta 2001 do 2004. Od prvega se razlikuje predvsem po intenzivnejšem zapletanju tega problema, saj se je prejšnje, pasivne načine blokiranja te muslimanske pobude nadomestilo z aktivnejšimi in javno opaznejšimi nasprotovanji. Značilnosti tega obdobja so:
 - prejšnji implicitni odpori proti izgradnji džamije so se razvili v eksplicitno artikulirane tipe razlag,
 - eksplicitna nasprotovanja džamiji so prvič *javno* izražena, a jih mediji množičnega obveščanja ne povzamejo; gre za 27. sejo sveta Mestne občine Ljubljana, ki je bila v maju 2001 (MOL 2001), torej štiri mesece pred terorističnim napadom na ameriški WTC (ta seja je bila sicer javna, a Mestna občina Ljubljana z zapisnikom omenjene seje ni seznanila javnosti, saj je bilo v zvezi z obravnavo gradiva o lokaciji islamskega kulturnega centra izrečenih veliko žaljivih kvalifikacij na račun muslimanske kulture),
 - obe značilnosti iz zgornjih dveh alinej sta nastali v lokalnem centru političnega odločanja, torej med svetniki mesta Ljubljana, vrhovi nekaterih parlamentarnih političnih strank pa tiho simpatizirajo s takšnim stališči,
 - Rimskokatoliška cerkev (RKC) – kot največja in najmočnejša religijska organizacija pri nas – je ostala do te muslimanske pobude izrecno zadržana,
 - ta nestrpnost se iz organov oblasti delno prenese tudi na ulico – tu se javno mnenje o vprašanju džamije prvič opazno polarizira.
3. Tretje obdobje obsega dogodka od leta 2004. Od prejšnjih dveh obdobj se razlikuje po eskalaciji islamofobnih značilnosti, ki zdaj dobijo v slovenski javnosti nov, nevarnejši odziv. Značilnosti te faze so:
 - argumenti proti izgradnji džamije se množijo, čeprav se njihova tipologija v temelju ni spremenila (v tretjem obdobju se je dodatno razvil le 6. tip argumentov; gl. tabelo 1); skupna značilnost nasprotovanj v tem obdobju je, da se zdaj ksenofobna stališča pogosteje uveljavljajo s sklicevanjem na islamski fundamentalizem,
 - sovražni govor o tej temi postane značilnost javnega diskurza (mediji nimajo več nika-kršnih pomislekov glede objav),
 - obe značilnosti iz prvih dveh alinej postaneta prevladujoči stalnici v slovenski strankarski politiki in javnosti, ko se razpravlja o tej temi; največje parlamentarne stranke – zlasti krščanska SLS in SDS – izrekajo nasprotovanje džamiji v kontekstu predvolilne politične agitacije,
 - RKC ni več zadržana do vprašanja džamije, nasprotno: nekateri teologi in najvidnejši predstavniki RKC svarijo javnost pred domnevnimi nevarnostmi, ki bi jim lahko bili Slovenci izpostavljeni, če bi džamija stala (npr. Ocvirk 2004, Žirovnik 2003, Štefanič ml. 2001, Rebulu 2001),

² Za prva tri obdobja navajam podrobnejšo empirijo v Poročilih skupine za spremljanje nestrpnosti, ki jih izdaja Mirovni inštitut v Ljubljani: Dragoš 2003 in 2004; v zvezi z medijsko problematiko gl. Čebular 2006.

- to nestrpnost uspe političnim akterjem razširiti na vso javnost; javnomnenjske raziskave kažejo, da volilno telo opazno nagrajuje politične stranke, ki nasprotujejo muslimanskim zahtevam, in kaznuje tiste, ki izgradnjo džamije podpirajo,
 - vloži se zahteva za referendum o džamiji, s tem je (podobno kot v primeru »izbrisanih«) ena od osnovnih ustavnih pravic postala predmet referendumske pobude; referendum ni bil izveden po zaslugi Ustavnega sodišča.
4. Zdi se, da se od prepovedi referendumov začne četrto obdobje, ko se javno nasprotovanje džamiji umirja. V tem času je Islamski skupnosti v Sloveniji – prvič po dolgih desetletjih – uspelo, da je (leta 2006) dobila od Mestne občine Ljubljana povsem konkretno ponudbo za odkup zemljišča za izgradnjo džamije v sklopu versko-kulturnega centra (za Bežigradom, tj. med Parmovo in Kurilniško ulico). A tokrat se je zataknilo pri financiranju projekta. Zaradi težav z zbiranjem denarja v času zdajšnje ekonomske krize je imela Islamska skupnost probleme že pri odplačilu kupnine za zemljišče, od tod tudi odlašanje z razpisom mednarodnega natečaja za arhitekturno podobo prihodnjega objekta. Vendar ta zastoj pri začetku gradnje ni edini problem. Grenak priokus k tej nesrečni zgodbi – katere srečni konec je negotov, ker se nenehno odmika – prispevata tudi dodatni okoliščini, ki sta, tako kot doslej, državni in lokalni. Islamska skupnost je bila neuslišana pri pobudi, da bi ji država vsaj malo finančno – vsaj simbolno – pomagala pri omenjenih stroških. Z vidika skoraj polstoletnih in evropsko unikatnih zapletov pri tem projektu kot tudi glede na finančna sredstva, ki jih je od države vsakoletno deležna največja religijska ustanova (RKC), se zdi, da je bila pobuda o finančni pomoči države upravičena. Čeprav je vladi to pobudo predlagal državni Urad za verske skupnosti in jo podprl tudi takratni državni sekretar za področje nevladnih organizacij, Islamska skupnost od države ni dobila pomoči. Ljubljanski dodatek k zapletanju tega finančnega zalogaja pa je precej zasoljena cena – ne le kupnine za mestno zemljišče (dobro 4,5 milijona evrov), pač pa tudi za naknadni komunalni prispevek za gradnjo džamije (kar 2,36 milijona evrov). Kajti tako visok komunalni prispevek vključuje tudi stroške za dve novi dovozni cesti do prihodnjega objekta, ki pa bosta po izgradnji postali javno dobro, zato je vprašljivo, ali se lahko kar celoten strošek za obe cesti stlači v komunalni prispevek. Ob tem tudi ni nepomembno, da je v istem času, ko so o teh težavah poročali mediji, Zveza društev slovenskih domoljubov napovedala za konec aprila 2009 shod proti gradnji džamije v Ljubljani (Ule 2009), a ga potem ni bilo. V vsem tem času – torej tudi v tem četrtem obdobju, ki je v primerjavi s prejšnjimi najmanj pesimistično – država očitno krši tudi določila lastnega zakona o verski svobodi in prav tako dodatni sporazum, ki ga je vlada v zvezi z realizacijo teh pravic iz omenjenega zakona podpisala z Islamsko skupnostjo. Ta namreč ne more uresničiti niti ene ključne pravice od vseh tistih, ki jih sicer uživa RKC in zaradi katerih je v času nekdanjega ministirovanja dr. Šturma zakon o verski svobodi sploh nastal; gre za pravice, kot so verska oskrba v bolnišnicah, zaporih, vojski, policiji itd. (več o tem gl. Vodovnik 2010: 16).
5. Kljub skoraj polstoletnim težavam je Islamski skupnosti v Sloveniji (ISS) uspelo zagnati vse potrebne priprave za gradnjo džamije v sklopu versko-kulturnega centra (ob Kurilniški in Parmovi ulici v Ljubljani). Temeljni kamen je bil položen septembra 2013, prva pogodba v zvezi z gradbenimi deli pa je bila podpisana 4. junija 2014. Po zagotovilih tajnika ISS pa naj bi imeli zbranih že tudi vsaj polovico potrebnih sredstev za izgradnjo (*Dnevnik* 2014).

Islamofobija

Torej, kako lahko razumemo sosledje prej navedenih štirih obdobji? Smo lahko previdni optimisti ali realistični pesimisti, in navsezadnje, kakšna je sploh razlika med obema ocenama? Videli smo, da neskončne birokratske procedure v prvem obdobju kažejo na latentno navzočnost ksenofobije, saj je precej ponujenih lokacij in hkratna vztrajnost njihovega izpodbijanja

zgovoren pokazatelj, da neustreznost lokacij za džamijo večinoma³ ni bila pravi razlog za zavračanje tega objekta. V drugem obdobju postane ksenofobija eksplicitna, v tretjem pa prevzame obliko islamofobije in se celo institucionalizira v referendumski pobudi. Za četrto obdobje se zdi, da je uspešnejše od prejšnjih, saj se zgodba z odkupom zemljišča prvič premakne v pravo smer. Zapleti z lokacijo so torej rešeni, a vse ugo ostaja še naprej problematično, tudi začetek izgradnje džamije, ki je časovno še povsem nejasen. Ob tem smo dobili tudi dopolnjeno tipologijo islamofobne argumentacije, ki jo prikazujem v preglednici 1 (empirično analizo primerov, iz katerih je nastala, navajam v Dragoš 2003: 48–51).

Preglednica 1: Tipologija islamofobne argumentacije.

TIPI ARGUMENTACIJE	BISTVO
1. Argument ničelne vsote	Če ena stran pridobi, druga nujno nekaj izgubi.
2. Sanitarno-krajinski argument	Slovenske kulturne krajine ne smejo inficirati neslovenski tujki.
3. Asimilacijski argument	Manjšina se mora prilagoditi večini, tujec domačinu – sicer se zgodi obratno.
4. Antikolonizacijski argument	Priseljencem sledijo njihovi sorodniki in znanci, imigrantska skupnost se nenehno povečuje in tako ogrozi avtohtono večino (ki se ji rodnost že zmanjšuje).
5. Paternalistični argument	»Saj vam hočemo samo dobro« – poslušajte nas, saj bo to v vašo korist.
6. Teorija zarote	Vladajoče sile in komunisti (»marxoliberalci«) izrabljajo muslimane za boj proti demokraciji, RKC in slovenskemu narodu.

V zvezi s tipologijo so pomembni tile poudarki:

- tipologija je nastala še pred terorističnim napadom na ameriški WTC in ni posledica omenjenega dogodka (ta je na razpihovanje islamofobije na Slovenskem vplival naknadno),
- tipologija je s šestimi tipi islamofobnih argumentacij precej razvita, pestra, torej nikakor ni sporadična,
- vse argumentacije znotraj navedenih šestih tipov so domislili, artikulirali politični predstavniki in niso prišle iz »baze«, z ulic ali iz rumenega tiska; vsa argumentacija je bila, kot rečeno, sproducirana na 27. seji Mestnega sveta MOL (21. 5. 2001), torej na ravni mestne politike,
- avtorji skoraj vseh argumentov so predstavniki desnih političnih strank, manjšino argumentov pa so prispevali tudi predstavniki stranke s politične sredine,
- islamofobne izjave, ki so v poznejšem (tretjem) obdobju postale pogostejše in ostrejšše, so zgolj variirale že prej nastale tipe argumentov (razen šestega tipa, ki je nastal pozneje).

Omenjeni poudarki nakazujejo specifičnost slovenskega političnega prostora. Za razliko od parlamentarnih političnih strank v zahodnoevropskih družbah je v našem prostoru in v zvezi z muslimani v naši državi slovenska politika največji izvor islamofobnih stališč: namesto da bi jih blažila, jih je razpihovala. Če se to počne s tako vztrajnostjo, kakršna je bila značilna za drugo in tretje obdobje protimuslimanskih občutij, potem ne moremo biti presenečeni, da je temu komplementaren tudi odziv javnosti. V času, ko je vprašanje džamije postalo eno od osrednjih

³ Izjema od navedenega pravila je predzadnja lokacija za džamijo, ki je bila predvidena v ljubljanski Četrtni skupnosti Trnovo (ob Cesti dveh cesarjev). Proti tej lokaciji je Svet Četrtna skupnosti Trnovo protestiral s strokovnimi argumenti v zvezi z neupoštevanjem poplavne ogroženosti, saj je celotno območje pod vplivom pogostih poplav Malega grabna, ki ne omogočajo pozidave; prav na desnem bregu Malega grabna, kjer je bila predvidena izgradnja džamije, poteka zbirni koridor za razbremenjevanje visoke vode omenjenega potoka. Ti in podobni argumenti so bili upoštevani pri poznejši spremembi lokacije. Je pa res, da se pri zavračanju gradnje na tej lokaciji tudi svetniki omenjene četrtne skupnosti – kljub strokovnim argumentom, na katere so se sklicevali – niso mogli povsem distancirati od splošnega ksenofobnega razpoloženja proti džamiji. V svoji izjavi za javnost so načrtovano lokacijo zavračali tudi s sklicevanjem »na vizuelno-vedutni konflikt; na zaskrbljenost in vznemirjenost ljudi« (gl. izjavo za javnost, ki jo je podpisala takratna predsednica Sveta Četrtna skupnosti Trnovo, Branka Lovrečič, dne 10. 2. 2006, št. dokumenta: 091-1/2006-14203).

političnih tem, so javnomnenjske raziskave pokazale, da javno mnenje nagrajuje tiste stranke, ki razpihujejo ksenofobno politiko, in da kaznuje njim nasprotne stranke, ki so se predolgo časa pasivno odzivale na obravnavan problem ali pa ga povsem ignorirale. Poglejmo ta premik pri respondentih v odnosu do džamije, ki ga je zaznala raziskava *Politbarometer* (CJMMK 2004) v času od decembra 2003 do februarja 2004, torej na vrhuncu tretjega obdobja islamofobije.

Formulacija vprašanja je bila: »V javnosti se veliko govori o izgradnji džamije v Ljubljani. Se vam zdi primerno ali ne, da si tisti del državljanov in prebivalcev Slovenije, ki pripada islamski verski skupnosti, za svoje potrebe izgradi ustrezen versko-kulturni center?«

Preglednica 2: Odnos do džamije.⁴

ODGOVORI – vse v %		DECEMBER 2003	JANUAR 2004	FEBRUAR 2004		
VSI	DA, je primerno	48	38	40		
	NE, ni primerno	45	54			
	NE VEM, b. o.	8	8			
STRANKE	DESUS	DA, je primerno	50	51	30	
		NE, ni primerno	37	31	40	
	LDS	DA, je primerno	52	47	49	
		NE, ni primerno	43	47	47	
	NSi	DA, je primerno	44	40	29	
		NE, ni primerno	55	55	71	
	SLS	DA, je primerno	49	25	25	
		NE, ni primerno	44	76	67	
	SMS	DA, je primerno	52	38	20	
		NE, ni primerno	48	59	80	
	SNS	DA, je primerno	46	20	21	
		NE, ni primerno	45	72	73	
	SDS	DA, je primerno	45	32	28	
		NE, ni primerno	53	63	69	
	ZLSD	DA, je primerno	61	55	60	
		NE, ni primerno	38	42	37	
	VERNOST	VEREN	DA, je primerno	43	32	35
			NE, ni primerno	50	62	56
NE VEM, b. o.			8	6	9	
NEVEREN		DA, je primerno	63	53	54	
		NE, ni primerno	33	38	42	
		NE VEM, b. o.	5	9	4	
NEKAJ VMES		DA, je primerno	39	38	34	
		NE, ni primerno	54	52	48	
		NE VEM, b. o.	7	10	18	

⁴ Politbarometer izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja pri FDV na naslednjem vzorcu: december 2003, N = 958; januar 2004, N = 940; februar 2004, N = 934.

I Z O B R A Z B A	OSNOVNA	DA, je primerno	45	31	38
		NE, ni primerno	46	60	46
		NE VEM, b. o.	9	9	16
	POKLICNA	DA, je primerno	41	35	23
		NE, ni primerno	50	56	66
	SREDNJA	DA, je primerno	53	44	47
		NE, ni primerno	43	50	48
	VIŠJA ali VISOKA	DA, je primerno	59	56	63
		NE, ni primerno	35	39	35
NE VEM, b. o.		6	4	2	
B I V A N J E	PODEŽELJE	DA, je primerno	40	28	30
		NE, ni primerno	52	64	56
	MANJŠI KRAJ	DA, je primerno	47	43	43
		NE, ni primerno	44	52	49
	VEČJI KRAJ	DA, je primerno	60	43	38
		NE, ni primerno	37	41	54
	LJUBLJANA, MARIBOR	DA, je primerno	55	51	52
		NE, ni primerno	38	43	42
	S T A R O S T	do 30	DA, je primerno	63	56
NE, ni primerno			34	37	44
31–45		DA, je primerno	53	42	45
		NE, ni primerno	41	53	46
46–60		DA, je primerno	40	42	39
		NE, ni primerno	52	52	50
nad 61		DA, je primerno	40	25	28
		NE, ni primerno	49	64	59

V preglednici 2 vidimo, da se je v zgolj treh mesecih, zajetih v preglednici, za 8 % zmanjšal delež tistih respondentov, ki so naklonjeni izgradnji džamije, hkrati pa se je za 6 % povečal delež tistih, ki zavračajo možnost, da bi si pripadniki islamske verske skupnosti zgradili želeni objekt; hkrati se je povečal tudi delež neopredeljenih. Pogled obeh kategorij respondentov glede na strankarsko pripadnost pokaže, da se je delež džamiji nasprotujočih odgovorov povečal med pripadniki vseh političnih strank (razen takratne ZLSD; pri njej se je v obeh kategorijah zmanjšal za en odstotek). Največje povečanje števila nasprotnikov džamije je bilo med volivci SMS⁵ (kar za 32 %) in SNS (za 28 %), med katerimi je tudi največji delež odklonilnih mnenj, sicer pa se tudi pri večini drugih (takratnih) parlamentarnih strank delež nasprotnikov džamije ne zmanjša pod dve tretjini strankarskih privržencev, kot velja za SMS, SNS, NSi, SDS, SLS. Izjema je le omenjena ZLSD (današnja SD), med katerimi je razmerje obrnjeno, saj je bilo skoraj dve tretjini volivcev te stranke džamiji naklonjenih, le tretjina ji je nasprotovala.

Čeprav je večina Slovencev kristjanov, islamska vera pa je krščanstvu (poleg judaizma) najbližja – navsezadnje imajo celo skupnega boga in svete knjige – je med deklariranimi verniki kljub temu večinski delež takšnih, ki nasprotujejo džamiji, pri kategoriji nevernih pa je razmerje obrnjeno. Pri tem gotovo ni zanemarljiv tudi odnos uradnega vrha RKC pri nas, ki je bil džamiji nenaklonjen (od vodilnih klerikov je edino pozitivno izjavo v tej zvezi takrat podal dr. Stres in še to zelo kratko, v zelo splošni obliki, nesamoiniciativno in odločno prepozno; gl. Aleksič 2004: 52). Strpnejši odnos do muslimanske zahteve korelira tudi z izobrazbo, in sicer

premosorazmerno, s tem da se večina opredeli za džamijo šele znotraj kategorije višje oz. visoko izobraženih, med njimi je tudi delež neodločenih najmanjši, obrnjeno razmerje pa je najizrazitejše pri respondentih s poklicno izobrazbo. Glede na velikost kraja prebivanja je večinski delež respondentov, naklonjenih džamiji, opazen samo v Ljubljani in Mariboru kot največjima mestoma, v manjših naseljih pa je več tistih, ki so nenaklonjeni džamiji kot pa tistih bolj strpnih. Opazna povezava z nasprotovanjem džamiji je tudi s starostjo, in sicer premosorazmerna, verjetno zato, ker se s starostjo respondenta povečuje tudi verjetnost, da je respondent nižje izobražen, da ne živi v večjih mestih, da je veren in da simpatizira z desno usmerjenimi strankami.

Če se ob teh podatkih spomnimo na problem t. i. izbrisanih, do katerih je (bil?) odnos javnosti in političnih strank zelo podoben odnosu do džamije, potem postane lažje razumljivo, zakaj je v navedenem tromesečju nekdanja LDS kot največja politična stranka izgubila največ javnomnenjske podpore (z decembrskih 25 % podpore na februarskih 17 %), medtem ko je največji premik navzgor naredila SDS (z 11 % na 16 %). LDS, takrat največja vladna stranka, je bila ves čas najbolj ignorantska do vprašanja džamije in pri reševanju problema »izbrisanih« neodločena ter neuspešno kompromisarska, nasprotno pa je SDS kot največja opozicijska stranka bila ves čas v propagandni ofenzivi prav pri obeh vprašanjih. Ko eden molči in drugi kriči, je jasno, kdo pridobi.

V zvezi s to trditvijo o politično spodbujeni nestrpnosti, ki se pri nas širi od zgoraj navzdol (džamija, »izbrisani«, Romi), je treba preveriti ugovor, ki bi se glasil takole: ali ni bolj logična obratna predpostavka, da dejanski iniciator nestrpnosti ni politika, pač pa civilna družba, v kateri je bila nestrpnost že od prej, a je ostajala v nekdanjem socialističnem režimu avtoritarno zakrita zaradi uradne partijske ideologije in nedemokratskega sistema? Ali ne gre zgolj za to, da v sistemu strankarske demokracije, torej od osamosvojitve, ni bilo več mogoče prikrivati socialne distance in ksenofobnih nastavkov slovenske etnije do drugih, se pravi, da je strankarski pluralizem zgolj prevajalec navzkrižnih interesov od spodaj, ne pa njihov spodbujevalec? Ali še ostreje: kaj če stranke z desnega pola parlamentarne demokracije zgolj prevajajo, odslikavajo že obstoječe konfliktnosti od spodaj, druge stranke, ki so levo od njih, pa jih še vedno potiskajo iz javne sfere, pač v skladu s »tranzicijsko« dediščino preteklega avtoritarnega režima, v katerem se ni govorilo o ničemer, kar se ni skladalo z uradno podobo? Kaj če je slabost slovenskih političnih akterjev zgolj v tem, da se jim ne uspe pravilno odzvati na izvor problema v širši družbi, ki je v socialni distanci večinskih skupin do tistih drugih in drugačnih, ki imajo najmanj moči, torej do manjšin?

Ksenofobija

Podlaga ksenofobnih občutij, konfliktov in politik je povečevanje socialne distance med različnimi družbenimi skupinami. Merjenje socialne distance je eno od vprašanj, ki jih že dlje časa preverjajo meritve slovenskega javnega mnenja, zato si pogledjmo rezultate na to temo v preglednicah 3 in 4 (povzeto iz Toš 1999, 2004, 2009).

Iz preglednice 3 vidimo, da se od osamosvojitve socialna distanca večine prebivalstva do manjšinskih kategorij ne povečuje, prav nasprotno, pri vseh kategorijah se celo zmanjšuje (z izjemo »pijancev«). Še več, pri nobeni od kategorij ni v nobeni meritvi javnega mnenja izmerjena večinska averzija, ki bi jo izražala več kot polovica anketirancev (spet z edino izjemo »pijancev«, ki jih leta 2001 ne bi hotelo imeti za soseda kar dve tretjini anketirancev). Če med trinajstimi ponujenimi odgovori o neželenem sosedstvu pogledamo najbolj izpostavljenih prvih pet kategorij, do katerih anketiranci izražajo največjo stopnjo socialne distance (več kot 40 %), potem vidimo, da ob začetku osamosvojitve med njimi ni niti ene kategorije, ki bi se nanašala na ljudi od zunaj in ki bi s priseljevanjem iz bližnje ali daljne tujine utegnili sprožati nelagodje med prebivalci znotraj Slovenije. Nasprotno, največja socialna distanca je bila že na začetku devetdesetih let izmerjena do tistih, ki *so med nami* in del nas že od prej, a se razlikujejo od večine po identitetnih atributih, ki jim slabšajo ugled brez zveze s kakršnimkoli zunanjim tujstvom (te kategorije so: narkomani, pijanci, homoseksualci, Romi, ljudje z aidsom).

Preglednica 3: socialna distanca (v %).

<i>Izberite tiste, ki jih ne bi želeli imeti za sosede</i>	1992/1	2001/2	2008/1
Ljudje, ki so bili sodno kaznovani	37,3	42,1	34,0
Ljudje druge rase	39,5	17,4	28,2
Levi skrajneži	31,2	45,0	27,4
Pijanci	44,5	68,6	46,1
Desni skrajneži	32,8	45,6	28,2
Ljudje z velikimi družinami	39,7	8,5	28,2
Čustveno nestabilni ljudje	36,2	41,3	29,0
Muslimani	37,6	27,5	28,4
Priseljenci, tuji delavci	39,6	20,6	27,8
Ljudje z aidsom	40,7	42,0	28,7
Narkomani	46,8	17,9	47,3
Homoseksualci	42,5	46,9	33,6
Judje	37,2	23,0	27,4
Romi	41,9	45,9	38,0

In enako sliko pokaže tudi zadnji stolpec preglednice 3 šestnajst let pozneje: med petimi najbolj nezaželenimi kategorijami so bili tudi leta 2008 sodržavljeni, ki živijo med nami že od nekdaj, torej naši notranji »tujci«, ne pa npr. pripadniki drugih ras, priseljenci, kot tudi ne muslimani. Zdi se, da je z muslimani nekako tako kot z Judi. Za manjšinski del prebivalstva, občutno pod tretjino populacije, je pač moteč vsak, ki se kakorkoli razlikuje od njih; pri teh se socialna distanca vzdržuje ne glede na njihove osebne izkušnje, ne glede na prepoznavnost tistih, do katerih se distancirajo, in celo neodvisno od njihove navzočnosti oz. številčnosti (npr. distanca do Judov, ki sploh niso prepoznavni v javnosti in jih je pri nas tako malo, da jih zadnja dva popisa prebivalstva nista registrirala niti z desetinko odstotka).

Po drugi strani pa lahko v preglednici 3 vidimo pozitiven namig, kako utegne politika – ki jo ustvarjajo vrhovi političnih strank s pomočjo javnih medijev, ukrepov in zakonodaje – vplivati na javno mnenje tudi v smeri zmanjševanja predsodkov. Če pogledamo odnos do kategorije »ljudje z velikimi družinami«, vidimo prav v letu 2001 presenetljivo zmanjšanje izmerjene socialne distance (z 39,7 % na zgolj 8,5 %!). To je zelo verjetno povezano s takratnim nastankom zakonodaje za afirmacijo velikih družin,⁶ ki jo je spremljala politična kampanja proti zmanjševanju rodnosti. Skratka, zelo verjetno lahko uradna politika vpliva na predsodke tudi v pozitivni smeri, se pravi, da jih zmanjšuje, ne le razpihuje.

V zvezi z distanco do zunanjih tujcev si pogledajmo stališča prebivalstva do strogosti državne regulacije priseljevanja. Kakšna je občutljivost javnosti za merila (ali kombinacijo meril) za priseljevanje tujcev v našo državo, če te ocene pogledamo v daljšem obdobju? Pri tem ne pozabimo, da je bilo bistvo nacionalnega projekta slovenske osamosvojitve – plebiscitarno potrjenega z izjemno visokimi številkami, ki se jim niti približno ni približal noben od poznejših referendumov v samostojni državi – motivirano s tremi predpostavkami:

- z nacionalno: na Slovenskem bomo o slovenskih zadevah odločali Slovenci, ne pa odtujeni federativni centri odločanja iz Beograda,

⁶ Uveden je bil denarni dodatek, ki ga večja družina prejme za vsakega novega otroka. Gre za pravico, ki je bila podeljena neodvisno od materialnega statusa družine in neodvisno od vseh njenih prihodkov (šlo je zgolj za glavarino). Ta pravica je bila izraz natalitetne politike spodbujanja rojstev in je pomenila pomembno proračunsko postavko, ki se je vseskozi povečevala celo v času redukcije osnovnih socialnih pravic (še letos je omejena glavarina korigirana v socialni korektiv). Kljub temu pa je ta nesmiseln ukrep očitno imel tudi pozitivno funkcijo – zmanjšanje predsodkov do velikih družin.

- z ekonomsko: preostale jugoslovanske republike ne smejo več izkoriščati, slovenski ekonomski prispevek v federalno proračunsko vrečo je večji od prispevkov, ki jih dobimo nazaj,
- s politično: namesto socialističnega sistema, ki ga je monopolizirala partijska elita, je treba uvesti pluralistični sistem parlamentarne demokracije.

Na takih izhodiščih je bil projekt nacionalne osamosvojitve neločljivo povezan tudi z merili za priseljevanje v novo državo, ki je prvič v slovenski zgodovini dobila pristojnost za avtonomno regulacijo omenjenega problema. Odnos do meril za priseljevanje v različnih obdobjih merjenja javnega mnenja povzeman v preglednici 4 (ki združuje podatke iz Toš 2004, 2009; za leto 1970 iz Malnar, Bernik 2004: 354)?

Preglednica 4: politika priseljevanja (v %).

V kolikšnem obsegu naj Slovenija dovoli priseljevanje ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije?	1970	2002/2	2008/2
- mnogim naj dovoli priselitev	28,6	7,2	11,7
- nekaterim naj dovoli		46,4	46,4
- zelo redkim naj dovoli	19,6	31,3	29,7
- nikomur naj ne dovoli	42,5	10,5	8,9
- ne vem	9,4	4,7	3,3

Stališča javnosti do priseljencev z neslovenskim narodnostnim izvorom so po osamosvojitvi postala občutno bolj tolerantna, kot pa je to veljalo v prvem valu priseljevanja pred skoraj pol stoletja. Medtem ko je leta 1970 več kot 60 odstotkov prebivalstva izražalo negativen odnos do neslovenskih priseljencev (združeni odg.: priseljevanje naj se »nikomur« ne dovoli + »zelo redkim«), je v poosamosvojitvenem obdobju odstotek odklonilnih stališč občutno nižji (,02: 41,8 % in ,08: 38,6 %).

Ozadje: odločilen vpliv na višino prvih številke pred 44 leti je iztek začetne faze priseljevanja v Slovenijo, ko smo kot nekdanja najrazvitejša socialistična republika zaradi vse večjih potreb naše težke industrije sprejemali (vabili) delovne imigrante iz manj razvitejših območij nekdanje Jugoslavije.⁷ To obdobje se je prav v prvi polovici sedemdesetih let 20. stoletja začelo prevešati v drugo fazo imigracij. Zanj je bilo značilno zapiranje razvitejši Evrope za priseljevanje (zaradi začetka svetovne gospodarske krize, ko so se cene energije petkrat povečale, in s tem povezane recesije težke industrije, ki se je v evropskem prostoru začela prej kot pri nas). To je bil dodaten motiv za priseljevanje v Slovenijo. Začetek sedemdesetih let je tudi čas prvega prebujanja nacionalnih politik, ki so bile z vidika partijskega centra percipirane in sankcionirane kot separatne (v Sloveniji t. i. cestna afera in »maspok« na Hrvaškem⁸); hkrati je to tudi začetek medsebojnih očitkov o medrepubliškem izkoriščanju znotraj nekdanjega sistema, ki so eskalirali vse do razpada skupne države. V tem pogledu lahko relativno visoko stopnjo odklonilnega odnosa do priseljencev v slovenskem javnem mnenju z začetka sedemdesetih let pripišemo kombinaciji prve imigracijske faze z drugo, napetim političnim razmeram doma in svetovni ekonomski krizi.

Vprašanje je, ali je nakazan pozitiven trend dober ali pa še vedno slab podatek. Presoja je odvisno od ravni, na kateri se gibljejo številke, torej od primerjave z drugimi državami, ki so razvidne iz preglednice 5 (Miheljak 2004: 99)

Preglednica 5 prikazuje podatke iz mednarodne raziskave (*World Value Survey*) in se nanaša na leto 1995. Iz tabele vidimo, da se javno mnenje v nekdanjih socialističnih državah občutno

⁷ Prav v času od leta 1970 so se neto migracije v Slovenijo začele vsakoletno povečevati po stopnji, ki je že leta 1974 dosegla najvišji delež neto migracijskega priliva v Republiko Slovenijo, ki je bil kadarkoli registriran od druge svetovne vojne, potem pa se je ta delež še stopnjeval (Mežnarič: 1986: 61).

⁸ Za ilustracijo vznemirjenosti centralnih oblasti zaradi okrepljenih medrepubliških napetosti je zgovoren tudi podatek, da so v istem času – torej leta 1971 – na Plitvicah potekali veliki manevri, na katerih je sodelovalo v enotah redne vojske in teritorialne obrambe več kot milijon vojakov.

Preglednica 5: Zavračanje manjšin in obrobni skupin.

Za sosede ne bi imel:	Češka	Slovaška	Poljska	Madžarska	Slovenija	Hrvaška	Romunija	Bolgarija	ZDA	Norveška	Zahodna Nemčija	Vzhodna Nemčija
ljudi drugih ras	10,5	13,5	19,9	18,6	17,1	8,4	29,7	17,3	7,1	8,2	2,1	3,6
priseljencev/tujih delavcev	28,1	18,4	21,0	24,9	18,0	6,8	32,8	15,6	9,5	9,8	4,3	10,0
muslimanov	45,5	68,4	25,7	/	22,8	14,3	30,4	16,7	12,3	19,3	9,2	15,8

razlikuje od javnosti v etabliranih demokracijah (ZDA, Norveška, nekdanja Zahodna Nemčija), saj za prvo skupino držav – tudi za Slovenijo – veljajo opazno višje številke nestrpnosti kot za drugo, in to pri merjenju distance do vseh treh manjšinskih kategorij. Mimogrede, izrazita, presenetljiva in pozitivna izjema od tega pravila je le Hrvaška, ki izkazuje pri vseh treh kategorijah nižje, »zahodne« številke, ne pa »vzhodnih« – to je skoraj neverjeten podatek, če upoštevamo, da je še v prvi polovici devetdesetih na Hrvaškem divjala vojna z izrazitimi etnično-verskimi obeležji. Ena od razlag tega izvrstnega podatka za Hrvaško bi lahko šla v smeri nacionalne katarze ob hudih vojnih preizkušnjah, ki so se takrat končevale, druga, manj ugodna, pa bi lahko šla v smeri oportunistične mimikrije dejanskih stališč respondentov, kar je pogosta past anketnega zajemanja podatkov v nenavadnih in napetih okoliščinah.⁹ Kar zadeva slovensko nestrpnost do drugih ras, priseljencev, tujcev in muslimanov, Slovenija po teh podatkih ne sodi v evropsko sredino, pač pa med vzhodnoevropsko skupino držav, ki je po toleranci občutno pod ravno evropskega povprečja.

Enako, a jasnejšo sliko o isti temi daje druga evropska raziskava (*European Social Survey*, 2002/2003). V njej so anketirance trinajstih evropskih držav podrobneje spraševali o sprejemljivosti različnih kriterijev priseljevanja v njihovo državo. V ocenjevanje so jim ponudili osem pogojev za priselitev tujcev v ciljno državo, npr. v Slovenijo, potem pa so anketiranci označili njihovo pomembnost na deset-stopenjski lestvici, od 0 (»sploh ni pomembno«) do 10 (»izredno pomembno«).¹⁰ Ti priselitveni pogoji so:

- da ima dobro izobrazbo,
- da njegovi bližnji sorodniki že živijo v državi,
- da znajo govoriti uradni jezik države (za Slovenijo: »da zna slovensko«),
- da prihaja iz krščanskega okolja,
- da je belec,
- da je premožen,
- da je usposobljen za take delovne večičine, ki jih države (Slovenija) potrebuje,
- da sprejme način življenja v državi (za Slovenijo: »slovenski način življenja«).

Tudi tu se pokaže, da je slovensko javno mnenje enako tistemu, ki prevladuje v nekdanjih socialističnih državah, ki so pri tem vprašanju strožje od drugih evropskih držav,

Preglednica 6: Podpora strogim merilom za sprejem priseljencev – delež anketirancev, ki najmanj pet meril ocenjuje kot zelo pomembne (Hafner-Fink, 2004: 69).

Država (2002/2003)	%	rang
Madžarska	33,0	1.
Poljska	24,1	2.
Slovenija	24,0	3.
Češka	22,9	4.
Italija	17,6	5.
Združeno kraljestvo	17,4	6.
Španija	16,3	7.
Avstrija	16,2	8.
Irska	15,6	9.
Nemčija	15,2	10.
Nizozemska	8,8	11.
Norveška	7,7	12.
Švedska	7,1	13.

⁹ V prid tej tezi je tudi prva, najboljša in skorajda »preroška« študija o konfliktnem razpadu nekdanje Jugoslavije, ki je na podlagi empirije in sociološke refleksije pravočasno napovedala krvav razvoj dogodkov, gl. Katunarić 1991.

¹⁰ V preglednici 6 za »zelo pomembne« vrednosti veljajo odgovori, označeni z eno od treh najvišjih ocen na deset-stopenjski lestvici (8, 9, 10).

saj se med anketiranimi vse štiri nekdanje socialistične države uvrščajo najvišje. Ob tem je tudi značilno, da prav tako najdemo v skupini nekdanjih socialističnih državah – tudi v Sloveniji – največje deleže tistih anketirancev, ki imajo za zelo pomemben priselitveni pogoj bližnje sorodnike imigranta, torej tiste, ki že bivajo v ciljni priselitveni državi, v zahodnoevropskih državah pa ima ta pogoj za zelo pomembnega občutno manjši odstotek prebivalstva (*ibid.*: 69).

Za verodostojnejše ocenjevanje slovenske nestrpnosti je te podatke koristno primerjati še s stališči anketirancev do politike na sploh, s splošnim zaupanjem do drugih ljudi in z opremljenostjo njihovih socialnih mrež, kot prikazuje preglednica 7 (združena iz podatkov, predstavljenih v Malnar 2004: 136, 142, 145).¹¹

Preglednica 7: Individualni odnos (v evropskih državah) do politike in do drugih ljudi.

Država	a) Pomembnost politike za posameznika	b) Kako »navadne« ljudi upoštevajo politiki	c) Zaupanje soljudem	d) Dostopnost pomoči v svoji socialni mreži
	ocena (rang)	ocena (rang)	ocena (rang)	ocena (rang)
Avstrija	4,91	38	5,13	37
Belgija	4,03	51	4,81	35
Češka	3,51 (20.)	32	4,29	17 (18.)
Danska	4,89 (4.)	67 (3.)	6,99 (1.)	81 (1.)
Finska	3,85	63 (4.)	6,46 (3.)	46
Francija	3,84	43	4,48	25
Grčija	4,92 (3.)	21 (19.)	3,63 (21.)	19
Irska	3,85	49	5,47	48
Italija	4,34	39	4,52	39
Izrael	4,69	36	4,89	14 (20.)
Madžarska	3,75	32	4,08 (18.)	16 (19.)
Nemčija	5,1 (1.)	36	4,67	32
Nizozemska	5,02 (2.)	62	5,71	39
Norveška	4,37	71 (1.)	6,64 (2.)	60 (3.)
Portugalska	3,52 (19.)	20 (20.)	4,16	20
Poljska	3,83	27(18.)	3,69 (20.)	24
Slovenija	3,18 (21.)	20 (20.)	3,98 (19.)	10 (21.)
Španija	3,68 (18.)	32	4,89	23
Švedska	4,41	70 (2.)	6,09 (4.)	67 (2.)
Švica	4,61	63 (4.)	5,64	30
Združeno kraljestvo	3,77	54	5,05	56 (4.)

¹¹ V prvem stolpcu preglednice 7 (a) so odgovori na vprašanje »Kako pomembna je usaka od naštetih stvari v vašem življenju« in med temi stvarmi je v ocenjevanje ponujena tudi »politika«. O njej so se anketiranci izrekli na deset-stopenjski lestvici. V drugem stolpcu (b) gre za vprašanje: »Ali menite, da se politiki na splošno zanimajo za mnenje ljudi, kot ste vi?« Stolpec prikazuje združene odgovore, merjene s pet-stopenjsko lestvico (»kar nekaj« + »mnogo« + »večina se jih zanima«). V naslednjem stolpcu (c) se je zaupanje merilo z vprašanjem: »Če govorimo na splošno, ali bi rekli, da večini ljudi lahko zaupamo, ali menite, da je treba biti z ljudmi zelo previden?« Pri tem je bila uporabljena enajst-stopenjska lestvica. Pri zadnjem stolpcu (d) pa se je anketirancevo socialno mrežo ocenjevalo z vprašanjem: »Če bi se nenadoma iz kakršnegakoli razloga znašli v resnih finančnih težavah in bi si morali od nekoga sposoditi denar, da bi se lahko preživljali, kako enostavno ali težko bi bilo to za vas?« Tu so s pet-stopenjske lestvice v preglednici združeni odgovori na zadnji dve vrednosti (»dokaj enostavno« + »zelo enostavno«).

Podatki za Slovenijo so zelo skrb zbujujoči po vseh dimenzijah, zajetih v preglednici 7. V individualni percepciji slovenskih anketirancev je politika tako zelo nepomembno področje, da smo med 21 evropskimi državami na povsem zadnjem mestu. Ta podatek se vedno znova potrjuje v vseh javnomnenjskih raziskavah od osamosvojitve. Enako je z izraženim zaupanjem v politične predstavnike, da upoštevajo mnenja navadnih ljudi, tudi tu smo povsem pri repu primerljivih držav (na 20. mestu). V percepciji slovenske javnosti je torej politika diskreditirana zato, ker jo volivci dojemajo kot odtujeno elito. Če to izjemno visoko stopnjo nezadovoljstva povežemo s klasičnimi kazalci socialnega kapitala, kot sta zaupanje v druge ljudi (v preglednici 7 pod črko c) in dostopnost nujne pomoči v svoji socialni mreži (preglednica 7: d; tu smo tudi povsem na repu evropskih držav, na 19. in 20. mestu), potem lahko zaslutimo nevaren potencial za aktiviranje ksenofobnih občutij.

Za neugodno »opremljenostjo« s socialnim kapitalom (preglednica 7: c, d) se skriva ujetost v t. i. močne socialne vezi, ki so sestavljene predvsem iz družinskih in sorodstvenih članov, hkrati pa se ta slabost kombinira še z deficitom pri srednje močnih ter šibkih vezeh (prijatelji, znanci, kolegi), kjer smo prav tako zelo podpovprečni v primerjavi z drugimi evropskimi družbami, še zlasti glede na skandinavske države, ki so po vseh omenjenih kazalcih v evropskem vrhu.¹²

Če povzamem, slovensko javno mnenje ni bistveno bolj ksenofobno od javnosti v evropskih državah. Primerljivo je z vzhodnoevropskimi državami, s katerimi nas družijo podobne tranzicijske izkušnje z osamosvajanjem in s transformacijo socializma v kapitalizem. Bolj kot socialna distanca do zunanjih tujcev je za naš prostor značilna distanca do notranjih »tujcev«, torej do tistih manjšinskih kategorij državljanek in državljanov, s katerimi živimo tako, da jim pripisujemo nižje rangirane identitetne attribute. A to, kar je nedopustno, krivično, celo diskriminatorsko in nacionalno škandalozno, še ni nujno nevarno (za vse). Zares nevarno postane takrat, ko se na podlagi pripisanih simbolnih ali socialnih atributov rangira celotne kategorije prebivalstva na večvredne in manjvredne tako, da statusna neenakost sovpada z etnično ali religijsko.

Primer tega so pri nas Romi – oziroma, pravilneje rečeno, odnos do njih – naslednji kandidati pa so muslimani. Zaplet z neobstoječo džamijo je nazoren (zdaj že zgodovinski) primer, kako je slovenski nacionalni resentment dovzeten za moralno paniko v zvezi z določenimi temami ali kategorijami ljudi. A tudi to ni zadnji krog pekla. Vsi omenjeni problemi, kot smo videli, niso bistveno drugačni od procesov v drugih družbah in so rešljivi, če imamo prave instrumente in strukture. Prav tu pa smo posebni. Slovenija izstopa med vsemi evropskimi državami po izjemno nizki stopnji zaupanja tako do politike kot do ljudi na sploh in ob tem imamo še neugodno strukturo socialnih omrežij. Takšne razmere so zelo občutljive za razpihovanje nestrpnosti. Ta se pri nas dogaja od zgoraj navzdol, izvajajo jo politični akterji – prav to je skupna značilnost vseh velikih diskriminacij, od odnosa do (neobstoječe) džamije pa do »izbrisanih« ali romskega¹³ »vprašanja«.

Iz vseh stališč, ki problematizirajo izgradnjo džamije v slovenskem prostoru, je razvidna zadrega glede tega, ali je multikulturalizem ustrezen koncept za reševanje sporov med kolektivno-identitetnimi razlikami v okviru nacionalnih držav. Do kod lahko znotraj nacionalne države, ki se je emancipirala na slovenskem prostoru, na slovenski etniji, v jeziku in kulturi, toleriramo neslovenske etnične, jezikovne, religijske in celo vizualne (v primeru džamije: vedutne, gabaritne) posebnosti? Je neslovenskost znotraj Slovenije dobra ali slaba, zaželena ali zgolj tolerirana? Ali

¹² Več o tem v: Novak 2004, Igljč 2004, Dragoš 2002, Dragoš, Leskošek 2003, Leskošek, Dragoš 2004.

¹³ Konec maja 2004 je politik Janez Janša z megafonom v roki demonstriral pred slovenskim parlamentom in pozival k zaščiti Slovencev pred Romi, ki da imajo pri nas več pravic kot slovenska populacija. Ob tem je v intervjuju dejal: »Marsikdo je upravičeno dobil občutek, da je v Sloveniji nezaželeno biti Slovenec« (Pušenjak 2004). Ko je ta isti politik prišel na oblast (2006), pa je pod njegovim vodstvom policijski minister (D. Mate) asistiral pri pogromu družine Strojani iz njihove lastne hiše. Sicer pa ambruški primer, čeprav najbolj odmeven, nikakor ni bil prvi takšen. Leta 1977 je romska družina kupila hišo na Dolenjskem, a so ji vaščani z barikadami in vaškimi stražami preprečili vselitev; leta 1998 se je enak primer zgodil na Notranjskem – proti vselitvi Romov v lastno hišo so vaščani protestirali s peticijo 150 podpisnikov; enake vrste primer je bil tudi v Prekmurju, leta 2002.

pa je sploh ne bi smelo biti? In če je ali ni dopustna, do katere meje je ali ni, do katere stopnje, količine, višine (gabariti itd.)? Dokler ne razmislimo o vprašanju, ni mogoče niti razmišljati o odgovorih nanj.

»Multikulti«

V vztrajni seriji izzivanj muslimanskega sveta z različnimi karikaturami, smešnji in žalitvami je eden od bolj znanih primerov sporni plakat ameriških antiislamskih fundamentalistov. S sodno odločbo jim je uspelo dobiti dovoljenje, da newyorško podzemno železnico polepijo s proizraelskimi islamofobnimi plakati s tako vsebino:

*V vsaki vojni med civiliziranim človekom in divjakom podprite civiliziranega. Podprite Izrael. Porazite džihad.*¹⁴

Kontekst: plakat je nastal takoj po objavi amaterskega, 14-minutnega provokativnega filma *Nedolžnost muslimanov*, v katerem se avtor, ki je napisal scenarij v zaporu, norčuje iz preroka Mohameda. Film je vzbudil krvave proteste v muslimanskem svetu, najbolj v Egiptu in Libiji (v njih so bili ubiti štirje ameriški diplomati, v Libiji tudi ameriški veleposlanik). Newyorško podjetje za javni promet, ki upravlja s podzemno železnico, je objavil plakata nasprotno zaradi predvidljive nevarnosti nasilja, potem pa je avtorjem plakata uspelo dobiti dovoljenje za lepljenje svojega izdelka s sodniško utemeljitvijo, ki je dala prednost svobodi govora pred obzirnostjo do (verskih) čustev prizadetih. Je v pluralnih družbah upoštevanje temeljnih človekovih pravic zadosten pogoj za regulacijo medkulturnih konfliktov ali pa je potreben tudi multikulturalistični pristop¹⁵ v takšnih primerih?

Vsi vemo – zlasti v Evropi in ZDA – da to ni ne prvi ne zadnji primer zapletov, povezanih z multikulturalizmom. Ne vemo pa, ali so ti zapleti dokaz, da multikulturalizem ne deluje, ker nima rešitev za takšne primere, ali pa gre, nasprotno, za posledico odsotnosti multikulturalizma.

V Evropi je najodmevnejši odgovor na vprašanje o dometu multikulturalizma sintagma »multikulti«. Gre za apel nemške kanclerke Angele Merkel (oktobra 2010), češ da politika multikulturalnosti ne daje zelenih učinkov, zato je treba biti do nje skeptičen. V kontekstu, v katerem je bila ta beseda izrečena, se je mislilo na ostrejšje pogoje, ki jih mora (nemška) država določiti priseljencem za njihovo integracijo v ciljni državi, npr. znanje (nemškega) jezika, sprejemanje kulturnih standardov priselivitvene države, v tej zvezi se je omenjalo tudi asimilacijo ipd. V širšem, evropskem kontekstu pa je opazka predsednice nemške vlade nejasno dregnila v tri težko združljive teze o pomanjkljivostih multikulturalizma. Gre za konservativno, liberalno in tradicionalno predpostavko.

1. Konservativna teza: multikulturalizem je kot obrambno orodje različnih skupnosti branik pred doslednim uveljavljanjem pluralizma, ki z neomejeno afirmacijo liberalističnih načel in posameznikove avtonomije v sodobnih družbah erodira skupnostne identitete, njihove tradicije in notranjo homogenost. To velja tako za manjšinske kot večinske skupnosti. Ko se v pluralni družbi začne celo večinska kultura spraševati o tem, kje je meja tolerance pred

¹⁴ Gre za plakate gibanja FDI (*Freedom Defense Initiative*), ki ga vodi nasprotnica islama in blogerka Pamela Geller, pred dvema letoma tudi ena od glavnih iniciatorjev kampanje *Stop islamizaciji v ZDA* (Delo 2012).

¹⁵ Tu opozarjam na terminološko razlikovanje, ki ga uporabljam v tem besedilu, in sicer med *multikulturalizmom*, *multikulturalnostjo* in *multikulturacijo*. Brez razlikovanja tvegamo nesporazume zaradi mešanja med idejo, realnim stanjem in prakticanjem ideje. S prvim izrazom označujem sklop idej, predstav ali strategijo o tem, kako vzpostaviti in vzdrževati konsenzualne interakcije med različnimi skupinami in zakaj se sploh vpletati v ta razmerja. Za razliko od prejšnjega se izraz *multikulturalnost* nanaša na dejansko, empirično preverljivo družbeno stanje v zvezi s številčnostjo in pestrostjo skupin z različnimi identitetami. Z *multikulturacijo* pa velja označevati procese, s katerimi nosilci moči (npr. državne ali lokalne oblasti, politične stranke idr. institucije) posegajo v regulacijo interkulturnih razmerij, torej njihov dejanski vpliv; oziroma, krajše rečeno, *multikulturalnost* je *multikulturalizem* na delu, njegovo prakticanje.

zahtevami in običaji neke manjšinske in običajno »neavtohtone« imigrantske skupnosti (npr. muslimanov), je situacija najmanj tako žgoča kot v nedemokratskih družbah, kjer so se enako spraševale zatirane manjšine v svoji izpostavljenosti pred zahtevami dominantne večine. Če je bil v predmodernih in nedemokratskih družbah odgovor na podrejenost manjšin pluralizem, ali na enaka vprašanja v že demokratiziranih in že pluraliziranih družbah res lahko odgovarjamo z multikulturalizmom? Očitno je s tem odgovorom nekaj narobe, saj ne pojasni, do kod, v čem – in zakaj sploh, bi pristavili nacionalisti – bi se morala večina prilagajati manjšini, ki je prišla od zunaj; in obrnjeno, multikulturalizem ne pojasni, do kod manjšina v sožitju z večino lahko ostane nedotaknjena, nespremenjena, oziroma kje je prava mera med prilagajanjem drug drugemu in od kod naprej se eni ali drugi strani upravičeno lahko zazdi, da se je prilagodljivost sprevrgla v prisilo? Pri teh vprašanih multikulturalizem nima odgovorov, čeprav se predstavlja, kot da je on sam edini odgovor. Očitno zadeva ne deluje.

2. Liberalna teza: če multikulturalizem temelji na liberalnih vrednotah, potem zavrača prakse izključevanja in stigmatiziranja tako na individualni kot tudi na kolektivni ravni. To je še posebej pomembno za afirmacijo manjšinskih in obrobni skupin (etničnih, verskih, spolnih ipd.). V tem pogledu je multikulturalizem nasprotnik kulturnega konservativizma povsod, kjer dominantne skupine – najpogosteje s sklicevanjem na nacionalna, avtohtona, državotvorna ali kakšna druga hierarhična merila – privilegirajo ali diskriminirajo razmerja med kulturnimi entitetami pri dostopu do dobrin, pravic in družbenega ugleda. Če se zdi, da je pri teh problemih, ki se z globalizacijo potencirajo tako navzven kot navznoter, multikulturalizem nezadosten, potem to pomeni, da ga je še premalo in da ga tam, kjer se nanj sklicujejo, ne jemljejo dosledno. Če je to res, potem iz tega ne sledi, da gre za neučinkovit koncept.
3. Tradicionalna teza (kot jo poimenuje Kymlicka 2005: 457): pri multikulturalizmu gre za izgrajevanje, utrjevanje oz. nadgradnjo državljanstva v smeri skupne nacionalne identitete, emancipirane od separatnih kulturnih vzorcev individualnih državljanov in njihovih kolektivitet (ki so tudi same emancipirane). Kar pluralno družbo drži skupaj, ni zgolj formalnoppravna enakost, pač pa tudi različni mehanizmi za zagotavljanje izhodiščne enakosti vsem – tudi drugačnim in obrobni – ter skupen občutek članstva v politični skupnosti. V tem pogledu nastanek in širjenje socialnih, zdravstvenih, izobraževalnih kot tudi splošnih ter specifičnih¹⁶ kulturnih pravic ni bila zgolj humanitarna gesta elit in tudi ne zgolj izsiljen rezultat pritiskov od spodaj, pač pa državotvoren projekt. V tem pogledu je multikulturalizem sredstvo nacionalne integracije v modernih razmerah (po meščanski revoluciji), v katerih je za kohezivnost med različnimi entitetami njihova enakost pred zakonom zgolj eden od nujnih pogojev, ne pa zadosten pogoj. V postmodernih razmerah, v katerih globalizacija ogroža moč nacionalnih držav prav tam, kjer je bil glavni razlog njihovega nastanka, pri monopolu nad regulacijo dobrin in informacij – torej v temeljih – v takšnih razmerah je tudi domet multikulturalizma občutno manjši, kot pa se je zdelo doslej. A kaj ta kritika pomeni? Lahko pomeni marsikaj, zagotovo pa ne tega, da je (bil) multikulturalizem obleka iz otroških let, ki jo zavržemo, ker smo jo prerasli, in še manj, da gre za cesarjevo oblačilo iz Andersenove pravljice v smislu nečesa, kar sploh ne obstaja. Navsezadnje, bi lahko rekli tradicionalisti, je zgodba podobna kot s socialno državo. Tudi ta je z globalizacijo na udaru in zaradi krčenja doživlja negotovo usodo, a celo med njenimi kritiki bi težko našli koga, ki bi zanikal, da je bila v kakršnemkoli smislu pomembna. Navedenih tez ne navajam, da bi obdržali pravilno in zavrnilo drugi dve. Če bi jih lekarniško testirali, bi verjetno ugotovili, da se mogoče niti ne izključujejo; in navsezadnje, ogrevanje za

¹⁶ Npr. posebne pravice za kulturne manjšine, bodisi na individualni ravni (npr. pravica do tolmača) ali pa na ravni celotnih kolektivov (npr. italijanska in madžarska manjšina pri nas).

liberalno, konservativno ali tradicionalno tezo je delno tudi stvar prepričanj.¹⁷ Žal gre za še ostrejši problem od tega, s katero od navedenih tez izpodbijamo ali pa zagovarjamo multikulturalizem. Vsaj za slovenski prostor – in zlasti za razpravo o džamiji – je najbolj problematično, da nikoli sploh nismo prišli do konsenzualne politike multikulturalizma, da bi lahko testirali domet tega koncepta v naših razmerah. V Sloveniji politika multikulturalizma ne obstaja. Sicer pa so številne zadrege z multikulturalizmom tudi načelne in celo pojmovne. Da se jim v zvezi z naslovno temo tega prispevka ni mogoče povsem izogniti, bo razvidno pozneje iz diagrama 1.

Najpogosteje z izrazom multikulturalnost označujemo takšne družbe, kjer ljudje iz raznovrstnih, kulturno in etnično različnih kontekstov živijo v sosedstvu z določeno stopnjo skupnih interakcij. (Back 1998: 76.)

Na enak način pa se označuje ne le stopnja dejansko doseženega pluralizma, ampak tudi sama »ideja ali celo ideal harmoničnega sožitja različnih kulturnih ali etničnih skupin v pluralni družbi« (Todd 1996: 244). Razhajanja o tem, kako takšne razmere (ali idejo o njih) uresničiti in ali si je sploh smiselno prizadevati za navedene definicije, se začnejo že z vprašanjem, kaj zgornje opredelitve sploh pomenijo. Na primer, kakšno stopnjo »skupnih interakcij« bomo še prepoznali za »harmonično sožitje« in katera razlikovanja postanejo takšna, da jih ne moremo več označiti za multikulturalna? Je pluralna družba pogoj za multikulturalizem ali je bolj res nasprotno, da je multikulturalizem sredstvo pluralizma, torej način, kako sploh pridemo do pluralne družbe? Ali pa sta pomena obeh pojmov enaka, saj tudi pluralizem lahko definiramo kot stanje oz. prizadevanje v zvezi s tem, koliko različnih skupin z različnim poreklom oziroma z različnimi interesi lahko živi skupaj, ne da bi njihova raznovrstnost porajala konflikte. (Cashmore 1996: 275.)

Ugovor, da je razlikovanje obeh pojmov potrebno, ker v ospredje postavljata različne stvari, ni prepričljiv. Sicer je res, da termin pluralizem uporabljamo predvsem v zvezi z interesi (različnih skupin), pri multikulturalizmu pa mislimo predvsem na kulturne vzorce oz. njihove sklope (identitete). Vendar, zakaj bi bilo osredotočenje na problematiko interesov (pluralizem) ali pa, nasprotno, na problematiko kulturnih vzorcev (multikulturalizem), pomembnejše od dejstva, da se skrb za kulturne vzorce vselej izraža kot interes? Zakaj bi bilo terminološko dlakocepljenje med *interesom* za hrano in dejstvom, da je nekdo *lačen*, res bistveno za razpravo o problemu lakote? Zakaj torej ne bi s prej citirano opredelitvijo pluralizma definirali tudi multikulturalizma? Kaj bi s tem izgubili ali pridobili?

To vprašanje nekateri preskočijo tako, da se preprosto zatečejo k skovanki iz obeh besed in predlagajo, naj sodobne »družbe definiramo za plurikulturalne« (Audinet 2004: 16). Vendar, ko dve nejasnosti združimo v eno, jo s tem povečamo ali zmanjšamo? Zakaj ne bi bilo bolje, da se preprosto odpovemo enemu od obeh terminov in reduciramo pojmovno inflacijo, saj primeri, pri katerih z različnimi besedami označujemo enak pomen, gotovo ne izboljšujejo razumevanja. Simpatizerji rokohitrstva Aleksandra Velikega, ki je gordijski vozal presekal, namesto da bi ga potrpežljivo razvezoval, lahko omenjeno poenostavitev zagovarjajo s sklicevanjem na to, da z opustitvijo odvečnega termina ne bi le izgubili, ampak tudi pridobili, saj bi izostrili poanto – nepogrešljivo tako za pluralizem kot za multikulturalizem – namreč, da je nekonfliktnost med različnimi skupinami oz. identitetami odvisna vsaj od približno izenačene porazdelitve moči. In obrnjeno, takrat ko močnejše skupine prevladujejo nad drugimi v pomenu, da je šibkejšim otežen dostop do pomembnih družbenih dobrin (izobrazbe, dobrih služb, stanovanj, družbenega ugleda itd.), takrat bo heterogenost med skupinami zelo verjetno vodila v konfliktnost in ne v sožitje. Ali niso vprašanja družbene moči, njene porazdelitve, vprašanja neenakosti, marginaliziranosti, dostopnosti do dobrin, takšne narave, da se jim ne morejo izogniti niti identitetne podobe, ki jih gojijo kolektivi o samih sebi, da bi se razlikovali od drugih? In ali niso ta ista vprašanja tudi v jedru problematike, ki se je lotevamo z multikulturalizmom? Če so, ali ni torej bolje, da se

¹⁷ Podobno velja tudi za značilne levičarske argumente proti multikulturalizmu. Te lahko zjedrimo v tri skupine, ki sem jih glede na logiko argumentacije označil kot *glavkom*, *atrofija* in *zmotna diagnoza* (gl. Dragoš 2005: 70–72).

osredotočamo nanje, kot pa da jih abstrahiramo na kulturne značilnosti in s tem zamegljujemo bistvo problema? Navsezadnje, ali je multikulturalizem zgolj recept za razvodenitev temeljnih družboslovnih vprašanj v debato o folklori? Je multikulturalizem nevaren?

Vse kaže, da se v zadnjih nekaj desetletjih interes za multikulturalizem zmanjšuje, tako v družboslovnih razpravah kot v državnih politikah, tega pa ne bi mogli trditi za besedo »pluralizem«. Zlasti sociološka literatura je opazno bolj zadržana do prvega kot do drugega pojma. To je vidno že na prvi pogled, denimo, iz pogostosti omenjanja obeh pojmov v znanstveni literaturi. Za ponazoritev navajam v preglednici 8 povsem naključen izbor pomembnejših družboslovnih del. Med njimi so vsa razmeroma novejša (nobeno ni staro več kot dvajset let), nobeno delo ni ozko zamejeno na specifičen problem, saj so vsa pisana z izrazito sintetično pretenzijo, nobena knjiga nima manj kot 200 strani in v vseh je (vsaj v posredni obliki) obravnavana problematika, zaradi katere sta termina »pluralizem« in »multikulturalizem« sploh nastala. Poglejmo, kako pogosta je uporaba obeh pojmov.

Preglednica 8: Pluralizem in multikulturalizem.

OMENJANJE POJMOV (po straneh)			
Vir	Skupno št. strani	PLURALIZEM	MULTIKULTURALIZEM
Ritzer (1992)	759	0	0
Giddens (1993)	819	11	0
Lyman (1995)	450	4	0
Luhmann (1995)	627	2	0
Cashmore (1996)	412	12	10
Marshall (1996)	573	2	1
Bilton et al. (1996)	683	8	1
Ingold (1997)	1127	6	0
Van Dijk (1998)	374	0	2
Outhwaite, Bottomore (1998)	864	21	0
Haralambos, Holborn (2001)	955	20	4
Healy (2001)	314	0	3
Haugaard (2002)	341	10	0
Fenn (2003)	485	4	0
Alcock et al. (2003)	504	7	1
Davie (2005)	286	14	4
Taylor, Winqvist (2005)	466	3	0
Taylor (2007)	874	0	2
Baldock et al. (2012)	561	2	0
Ritzer (2012)	661	0	2
Piketty (2014)	685	0	0
SKUPAJ	12.356	132	34

Kot je videti iz preglednice 8, se zdi, kot da se pojem multikulturalizem umika iz družboslovne terminologije. Gotovo ne zato, ker bi probleme, zaradi katerih je bil izumljen, že dokončno razrešili. V navedenih virih je »multikulturalizem« omenjen le na skromnih 0,28 % straneh, »pluralizem« pa skoraj štirikrat pogosteje. Je torej težava z multikulturalizmom v abstraktnosti in fluidnosti samega termina ali v čem drugem? Sicer je res, kot pravi Charles Lemert (2010: 297): »'Multikulturalizem' – gre za enega najbolj nejasnih in zlorabljenih terminov v družboslovnem besedišču.« Že že, vendar kljub temu ni verjetno, da bi bil ta termin edini takšen in da je

večpomenskost razlog za opuščanje. Spomnimo se podobnih pojmov, ki niso nič bolj koncizni, pa so kljub temu zelo konjunkturni, npr. »kultura«, »globalizacija«, »moderna«, »postmoderna«, »osebnost«, »civilna družba«, »nezavedno«, »fiskalna politika«. Je »multikulturalizem« res nekajkrat manj precizen od »pluralizma« (prej smo videli, da ne, saj so definicije skoraj identične).

Še več, multikulturalizem se umika tudi iz politike. Študija treh družbenih sistemov, izrecno usmerjenih v multikulturalizem – tako v politiki kot v vsakdanjem življenju – kaže podobno sliko kot preglednica 8. Gre za Avstralijo, Nizozemsko in Združeno kraljestvo, države, ki so znane po tem, da so integracijo svojih manjšin izrazito izvajale z afirmacijo njihovih kulturnih identitet in ki so pri tem bile skrbne zlasti do najrazličnejših imigrantov – vse tri države opazno opuščajo multikulturalizem. Kako se je to zgodilo? V omenjenih državah se ta odmik od multikulturalizma, kot dokazuje Christian Joppke (2004), kaže na treh dimenzijah:

- kronično pomanjkanje javne podpore za politiko multikulturalnosti,
- notranje slabosti in neuspehi v sami politiki prakticanja multikulturalizma, zlasti na socialno-ekonomskem področju,
- nova dovzetnost politik teh držav za vsiljevanje (neo)liberalističnih načel.

Težava: če se je v 20. stoletju z multikulturalizmom zavračalo monokulturalizem, ker je postal problematičen z razpadom imperijev, kaj bo odgovor na problematiziranje multikulturalizma v 21. stoletju, v času globalizacije? Očitno ne gre (le) za terminološki problem, ampak za nekaj resnejšega.

Problem multikulturalizma ni v zvezi le s pluralizmom, pač pa tudi s problemom hierarhije kot posledice družbenih neenakosti. Zakaj ni mogoče neenakosti, pluralizma in multikulturalne politike obravnavati ločeno, ponazarja slika 1.

Slika 1: Kompleksnost (problematike) multikulturalizma.

Multikulturalizem, neenakost in pluralizem so zgolj trije vidiki istega »stroja«, če nastane problem z enim zobnikom, to vpliva tudi na delovanje drugih dveh. Politike multikulturalizma ni mogoče praktificirati v razmerah, v katerih ni pluralizma, čeprav vemo, da je pluralizem mogoč tudi brez multikulturalizma (to je podobno kot pri socialni državi, ki je mogoča celo brez demokracije). Ob tem pa je bistvena še dimenzija družbenih neenakosti, torej hierarhije med različno rangiranimi skupinami, sloji, kategorijami in posamezniki. Večja ko je neenakost, večji je konfliktni potencial med različnimi skupinami, zlasti med dominantno in preostalimi, s tem pa so zahtevnejši pogoji za izvajanje multikulturalizma. Žal pa se zdi, da obrnjeno ne velja, namreč da bi v družbah z višjo stopnjo egalitarizma lažje praktificirali multikulturalizem.

Javno mnenje je v razmerah, v katerih je multikulturalizem otežen, nezaželen ali pa sploh ni formuliran, precej dovzetno za pojave moralne panike. Hkrati pa velja, da tudi multikulturalnostna okolja nikakor niso imuna pred tem družbenim pojavom (več o moralni paniki gl. Ben-Yehuda 2012: 218–219). V obeh primerih je moralna panika pokazatelj distribucije moči med različnimi skupinami: močnejše skupine so glavni akterji, ki si paniko lahko »privoščijo«, saj z njo vsiljujejo in legitimirajo lastne interese (po navadi usmerjene v status quo), šibkejšje skupine pa so najpogostejša tarča tega načina družbene pozornosti.

Za razliko od običajne panike gre pri moralni paniki za moralno-vrednotne predpostavke določene kolektivne identitete, ki so naenkrat vprašljive, ali pa se zazdi, da bi take lahko bile. Pri pojavu *običajne* panike, ki se dogaja na individualni ravni ali v majhnih skupinah, so značilne impulzivne in afektivne reakcije na grozečo nevarnost, ko se ocenjuje, da obstaja izhod le za nekatere, ne pa za vse.

Drugače pa je z izražanjem *moralne* panike, ki ima praviloma večjo racionalizacijo in jo je zato tudi težje prepoznati, saj jo večkrat napačno reduciramo na debatiranje, polemiziranje ali kontestiranje. Za razliko od komunikacijskih oblik je moralna panika kolektivno občutje, ki je osnova takšnih ali drugačnih komunikacij. V tem pogledu lahko moralno paniko opredelimo za racionaliziran obrambni refleks samoumevnosti v spremenjenih razmerah, v katerih ti niso več samoumevni. Taki kolektivni imaginariji se lahko aktivirajo ob srečanjih z drugačnostjo navzven (Mi / oni), pa tudi navznoter, npr. v zvezi z odnosom do drog, prostitucije, istospolne usmerjenosti, mladoletniških izgrediv, marginaliziranih glasbenih subkultur, verskih praks, nalezljivih bolezni, političnih ekstremistov, domnevnih naravnih katastrof. Pri tem ne gre spregledati, da tarča niso zgolj droge, prostitucija, spolne usmeritve ipd., pač pa vselej predvsem njihovi akterji (narkomani, prostitutke, geji, lezbijke, mlada generacija, verske skupine, bolniki, posamezni politiki).

V slovenskem primeru moralne panike zaradi džamije niso največji problem sloviti »gabari-ti«, slovenska kulturna krajina ali neustrezne lokacije za izgradnjo, pač pa se je problematiziralo muslimane, in sicer, ko so postali vidni v pomenu jasnega izrekanja svojih zahtev.

V tej zvezi velja opozoriti na tezo o žariščih moralne panike v pluraliziranih družbah, ki jo prikazujem v diagramu 1. V sodobnih, razvitih, moderniziranih in pluraliziranih okoljih se družbe vse bolj spoprijemajo z dvema izzivoma, ki ju globalizacijski trendi pospešujejo bolj kot kadarkoli prej, to sta različnost in neenakost. Ostri se vprašanje, s kakšno strategijo uravnavati družbene različnosti v razmerah, ko se zaradi slabljenja nacionalnih držav krepi občutek, da je vse večja neenakost neizogibna? Je v tem precepu boljša strategija multikulturalizma (črtkana krivulja v diagramu) ali pa je boljša nasprotna strategija monokulturalizma (polna črta)? Poanta, ki jo izrisujem v diagramu, je v tem, da gre za napačno vprašanje.

Diagram 1: Žarišča moralne panike (MP) v modernih družbah.

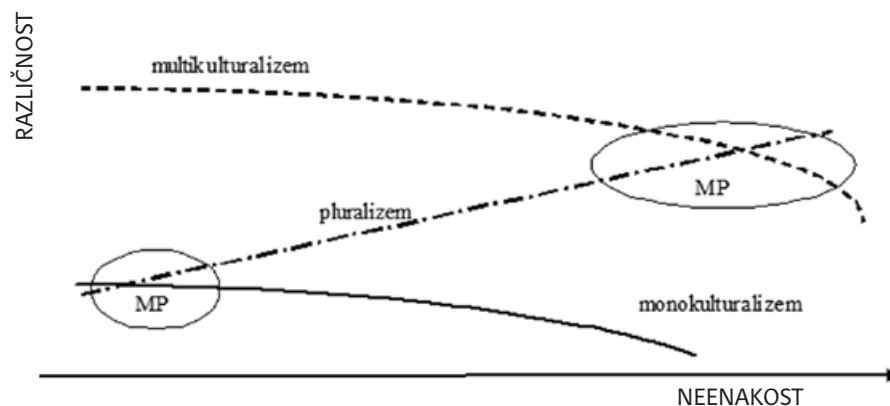

Diagram 1 ima štiri poudarke:

1. Ker je nasprotje različnosti istost in nasprotje enakosti neenakost, gre za dve dimenziji, ki ju ne gre enačiti. Različne skupine, kulture, etnije, identitete ali pa poklicne, umetnostne, spolne, verske, estetske idr. usmeritve povečujejo pestrost in različnost družb (ordinata), neenakost med njimi pa se nanaša na distribucijo ključnih družbenih dobrin, položajev, moči in ugleda (abcisa). Res je, da pogosto lahko isto stvar, lastnost ali značilnost opazujemo enkrat kot različnost in drugič kot (podlago za) neenakost. A pri tem ne gre le za poljubnost zornega kota, pač pa za realna razmerja, v katerih prehajanje iz ene dimenzije v drugo spremeni kakovost in pomen pojava (npr., takoj ko »rasa« postane del, osnova oz. podlaga družbenih neenakosti, zaidemo v rasizem; v nasprotnem primeru, ko omenjanje »rase« ostaja le ena od različnosti, ki se ne vsiljuje drugim, pa jo lahko obravnavamo zgolj kot predsodek).
2. Monokulturalizem je – kot nasprotje multikulturalizma – čedalje težje združljiv s pluralizmom in zato je na neki točki pluralizacije družbenih procesov in skupin verjetno neubranljiv. Podobno velja za razmerje med monokulturalizmom in vse večjo družbeno neenakostjo (pri tem je največji »laboratorij« na svetu sodobna Kitajska), nič pa ne kaže, da bi veljajo enako tudi za razmerje med pluralizacijo družbene strukture in povečevanjem neenakosti v njej. Kajti družbe se lahko še naprej pluralizirajo in diverzificirajo tudi v razmerah visoke stopnje neenakosti (npr. ZDA), čeprav ne v pomenu multikulturalizma; ta se slej ko prej začne v takšnih razmerah (neenakosti) spreminjati v svoje nasprotje. To pomeni, da si multikulturalne družbe – če postanejo razvojno brezbrizne do vse večjih neenakosti med skupinami, kategorijami in sloji – žagajo vejo, na kateri sedijo, saj si otežujejo pogoje za uspešnost in prepričljivost lastnih multikulturalističnih atributov.
3. Žarišča moralne panike (MP) niso rezervirana samo za tranzicijske družbe v času modernizacijskih začetkov, ko samoumevnost predmodernih, segmentiranih družb (manjša diferenciacija strukture navznoter in poudarjena izolacija družbe navzven) izpodrivajo nasprotni, modernizacijski procesi (večja povezanost navzven in večja diferenciacija navznoter). Podobno se dogaja tudi na stičišču pluralizacijskih in multikulturalističnih procesov, kot je razvidno z desne strani diagrama. Pluralizirana družba, ki šele uvaja politiko multikulturalizma, a tudi multikulturalnostne razmere, ko so na udaru vse večjih družbenih neenakosti – v obeh primerih so kolektivi, ki se profilirajo z različnimi identitetami, neizogibno vpleteni v kompetitivne odnose za družbene vire. To pomeni, da tudi njihovi položaji in mentalne sheme ne veljajo več za samoumevne. Prav to pa so razmere, ugodne za pojave moralne panike. Kje je izhod?
4. Kot je sugerirano v diagramu, sta rešitvi dve. V vse bolj pluralnih družbah se kolektivno-identitetnim konfliktom ni možno izogniti, lahko jih pa reguliramo. Družbe brez multikulturalizma so ranljivejše od onih, ki imajo izkušnje s takimi politikami. A to je še vedno dovolj splošna izkušnja, ki jo politične elite tudi v multikulturalnih okoljih zlahka ignorirajo. Kajti vselej se je mogoče sklicevati na posamične ekscese nestrpnosti kot tudi na razočaranja z multikulturalnimi strategijami, ko te niso razvite ali pa so preobremenjene s prevelikimi pričakovanji. Zato je pomembna tudi druga rešitev, ki gre v smeri civiliziranja, omejevanja ali pa zmanjševanja vse večjih družbenih neenakosti. Multikulturalistični projekti, če zanemarijo ta pogoj, diskreditirajo sami sebe.

Viri

- Alcock, P., Erskine, A., May, M. (ur.) (2003), *Social policy*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Aleksič, J. (2004), Toleranca se grdo gleda. *Mladina*, 1. marec, 9: 52–55.
- Audinet, J. (2004), *The human face of globalization*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Back, L. (1998), Local/Global. V: Jenks, C. (ur.), *Core sociological dichotomies*. London: Sage Publications (63–77).

- Baldock, J., Mitton, L., Manning, N., Vickerstaff, S. (ur.) (2012), *Social policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Banting, K., Kymlicka, W. (2003), Multiculturalism and welfare. *Dissent*, 50, 4: 59–66.
- Ben-Yehuda, N. (2012), Deviance: a sociology of unconventionalities. V: Ritzer, G. (ur.), *Sociology*. Oxford: Wiley-Blackwell (212–228).
- Bilton, T., Bonnett, K., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A. (1996), *Introductory sociology*. London: Macmillan Press.
- Cashmore, E., (1996), *Dictionary of race and ethnic relations*. London: Routledge.
- CJMMK (2004), Javnomenjska raziskava: politbarometer. *Državni portal Republike Slovenije*, ISPO – Informacijski servis podatkov: <http://e-upava.gov.si/ispo/politbarometer/prikaz.ispo> (7. 3. 2004).
- Čebular, N. (2006), Politizacija v medijih: primer džamije. *Medijska preža*, 27, december: 35–36.
- Davidson, C. (2004). Deciding who is really blask. *New Statesman* 17, 813: 16–17.
- Davie, G. (2005), *Religija v sodobni Evropi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Delo (2012), Newyorška podzemna bo vendarle objavila sporni plakat. *Delo*, 22. septembra 2012: 32.
- Dnevnik* (2014), Izgradnja Islamskega versko-kulturnega centra bi se lahko začela oktobra ali novembra. *Dnevnik*, 14. julij 2014: <http://www.dnevnik.si/slovenija/ljubljana/izgradnja-islamskega-verskokulturnega-centra-bi-se-lahko-zacela-oktobra-ali-novembra> (28. 7. 2014).
- Dragoš, S. (2002), Socialni kapital: dragocena, nejasna in nevidna dobrina. *Socialno delo*, 41, 2: 71–89.
- (2003), Islam in suicidalno podalpsko pleme. V: Kuhar, R., Trplan, T. (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ljubljana: Mirovni inštitut (34–53).
- (2004), Islamofobija na Slovenskem. V: Trplan, T., Autor, S., Kuhar, R. (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ljubljana: Mirovni inštitut (10–27).
- (2005), Multikulturalizem – rešitev ali problem? V: Leskošek, V. (ur.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut (41–80).
- (2006), Multikulturacijski doseg (izobraževanja). *Sodobna pedagogika*, 57, 123: 182–199.
- Dragoš, S., Leskošek, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Fenn, R. K. (ur.) (2003), *The Blackwell companion to sociology of religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Giddens, A. (1993), *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Hafner-Fink, M. (2004), Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, (55–80).
- Haralambos, M., Holborn, M. (2001), *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Haugaard, M. (ur.) (2002), *Power: a reader*. Manchester: Manchester University Press.
- Healy, L. M. (2001), *International social work*. Oxford: Oxford University Press.
- Iglič, H. (2004), Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 20, 46: 149–176.
- Ingold, T. (ur.) (1997), *Companion encyclopedia of anthropology*. London: Routledge.
- Joppke, C. (2004), The retreat of multiculturalism in the liberal state: theory and policy. *The British Journal of Sociology*, 55, 2: 237–257.
- Katunarić, V. (1991), Pred novimi etnopolitičnimi razkoli: Hrvatska ter Bosna in Hercegovina. *Družboslovne razprave*, VIII, 12: 175–187.
- Kymlicka, W. (2005), *Sodobna politična filozofija*. Ljubljana: Krtina.
- Lemert, C. (2010), *Globalization: a reader*. London, New York. Routledge.
- Leskošek, V., Dragoš, S. (2004), Community and social capital in Slovenia – the impact of transition. *European Journal of Social Work*, 7, 1: 73–88.
- Luhmann, N. (1995), *Social systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Lyman, S. M. (ur.) (1995), *Social movements: critiques, concepts, case-studies*. London: Macmillan Press.
- Malnar, B. (2004), Vrednotenje pomena politike in problem nizkega zaupanja v slovenskem prostoru. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.) (2004), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK (131–154).

- Malnar, B., Bernik, I. (ur.) (2004), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Marshall, G. (ur.) (1996), *The concise Oxford dictionary of sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Mežnarič, S. (1986), »Bosanci«. A kuga idu Slovenci nedeljom? Ljubljana: ZSMS, KRT.
- Miheljak, V. (2004), Slovenija na presečišču vrednostnih geografij. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK (81–109).
- MOL (2001). *Stenogram k 12. točki seje Mestnega sveta Mestne občine Ljubljana*. Ljubljana, 21. maj 2001: občinska služba MOL.
- Novak, M. (2004), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- Ocvirk, D. K. (2004), Kaj je džamija po islamskem izročilu. *Družina*, 18. januarja 2004, let. 53, št. 3: 8.
- Outhwaite, W., Bottomore, T. (ur.) (1998), *The Blackwell dictionary of twentieth-century social thought*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Piketty, T. (2014), *Capital in the twenty-first century*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Platt, T. (2002), Desegregating multiculturalism: problems in the theory and pedagogy of diversity education. *Social Justice*, 29, 4: 41–46.
- Pušenjok, D. (2004), Intervju z Janezom Janšo. Sobotna priloga *Dela*, 31. julij 2004: 4–7.
- Rebula, A. (2001), In če je šlo tudi za svojevrsten misijon? *Družina*, 14. oktobra 2001: 28.
- Ritzer, G., (1992), *Sociological theory*. New York: McGraw-Hill.
- (ur.) (2012), *Sociology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Štefanič ml., B. (2001), Ogroženi se odziva nagonsko (intervju z dr. Ocvirkom). *Družina*, 7. 10. 2001: 22.
- Tanemura Morelli, P. T., Spencer M. S. (2000), Use and support of multicultural and antiracist education: research-informed interdisciplinary social work practice. *Social Work*, 45, 2: 166–175.
- Taylor, C. (2007), *A secular age*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Taylor, V. E., Winqvist, C. E. (ur.) (2005), *Encyclopedia of postmodernism*. London: Routledge.
- Todd, R. (1996), Multiculturalism. V: Cashmore, E. (ur.), *Dictionary of race and ethnic relations*. London, New York: Routledge (244–246).
- Toš, N. (ur.) (1999), *Vrednote v prehodu II., SJM 1990–1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- (2004), *Vrednote v prehodu III., SJM 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- (2009), *Vrednote v prehodu IV., SJM 2004–2009*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Ule, M. (2009), Vpliv finančne in gospodarske krize: Damoklejev meč nad gradnjo džamije. Dostopno na: <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042246679> (16. 9. 2012).
- Van Dijk, T. A. (1998), *Ideology, a multidisciplinary approach*. London: Sage Publications.
- Vodovnik, D. (2010), Zgodba o džamiji, dolga štirideset let. Sobotna priloga *Dela*, 9. 1. 2010: 15–16.
- Žirovnik, A. (2003), Ne smemo postati evropski kupleraj (intervju). *Mladina*, 18. avgust 2003, str. 31.

Uršula Bizant

DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA IDENTITETO POSVOJENEGA OTROKA

Raziskovalni vprašanji sta: kateri dejavniki vplivajo na identiteto posvojenega otroka in kako. V uvodu je prikazan otrok v procesu posvojitve v Sloveniji in njegova identiteta. V predstavitvi raziskovalnega dela je pozornost usmerjena k dejavnikom, ki vplivajo na identiteto posvojenega otroka. Predstavljene so različne perspektive: perspektiva posvojenih otrok; oseb, ki so posvojile; strokovnih delavk, ki delajo na področju posvojitve; predstavnice Direktorata za družino na Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti; ter perspektiva okolja posvojenih oseb. Vse osebe, ki so vpletene v posvojitve, odločilno vplivajo na proces posvojitve in s tem tudi na identiteto posvojenega otroka. V raziskavo je vključen tudi pomen družinskih odnosov, časa pred posvojitvijo, bioloških korenin in odkritega pogovora o posvojitvi. Avtorico zanima, kako na identiteto vplivajo kultura, okolje in strokovno delo ter s kakšnimi specifikami se v odraščanju srečujejo posvojeni mladostniki. V sklepu so navedene nujno potrebne spremembe za izboljšanje situacije na področju posvojitve v Sloveniji.

Ključne besede: posvojitve, družina, odnosi, socialno delo.

Uršula Bizant je univerzitetno diplomirana socialna delavka. Leta 2013 je sodelovala je pri mednarodnem projektu »Improving foster care in the Republic of Croatia«, zdaj pa sodeluje pri projektu na Mladinsko-informacijskem centru in v društvu Deteljica. Področja njenega raziskovanja so posvojitve, rejništvo in institucionalna oskrba. Kontakt: ursula.bizant@gmail.com

FACTORS AFFECTING THE IDENTITY OF AN ADOPTED CHILD

The main object of the thesis was to evaluate the factors affecting the identity of an adopted child. Firstly, the focus is on the child in the process of adoption in Slovenia and on the factors determining his/her identity. In the research part of the thesis, the focus is set on factors affecting the identity of adopted children. Further on, different perspectives are elaborated – the perspective of an adopted child, of adoptive persons, the professional worker/social workers working in the field of adoption, the representative of the Family Affairs Directorate of the Ministry of Labour, Family, Social Affairs and Equal Opportunities in Slovenia, and the perspective of the environment. Those who are involved in the adoption are crucial for the adoption process and, consequently, for the child's identity. The thesis also includes the role of family and relationships, the period before the adoption, and finally the meaning of the ancestry and the importance of an honest discussion about the adoption among all parties. In the thesis, the impact of the culture, environment and social workers on the identity is also discussed. The thesis deals also with the problems of adopted adolescents. In the conclusion, the necessary modifications which would also indirectly influence the identity of an adopted child are stated.

Key words: adoptions, family, relationships, social work.

Uršula Bizant has Bachelor's degree in social work. In 2013, she participated in the international project "Improving foster care in the Republic of Croatia". Currently, she participates in a project at Youth Information Centre and the Deteljica association. Her fields of research include adoption, foster care and institutional care. Contact: ursula.bizant@gmail.com.

Uvod

Identiteta je sestavni del vsakega človeka, oblikuje pa se vse življenje. Zaradi nje poznamo sebe in druge, zaradi zavedanja samega sebe pa lahko sami sebe umestimo v družbo. Oblikuje se v odnosu z drugimi in je ne moremo iskati le znotraj sebe. Temu se ne moremo izogniti. Pomembno je, da se zavedamo samega sebe, saj le tako vemo, s čim stopamo v odnose, ki so bistvo življenja. Na oblikovanje naše identitete vpliva veliko dejavnikov, lahko bi rekli vse, kar je v nas, in vse, kar nas obdaja.

Posvojitve prinaša posebne odnose, ki vplivajo na identiteto. Je ukrep države, odgovornost države. Je posebna situacija, ki je posledica različnih okoliščin. Vsaka zase je enkratna. Vsakdo potrebuje družino, v kateri lahko odkriva samega sebe in v kateri ima varno mesto za doživljanje svoje resničnosti. Posvojeni otroci pa so svojo prvo družino izgubili in marsikdo pravi, da posvojenemu otroku nikoli ni lahko. Ta specifična posvojitve določa tako državi

kot tudi strokovni javnosti veliko odgovornost. Vendar je v naši moči, da otroku damo to, kar je izgubil. Torej prostor, kjer se bo počutil varnega in ljubljenega, kjer bo uresničil svojo enkratnost in od koder bo lahko odgovorno zakorakal v življenje.

Posvojitev je zato naloga, ki zahteva veliko odgovornosti in razumevanja otrokovih potreb in njegovega notranjega sveta. Pomembno je, da otroka v procesu posvojitve postavimo v ospredje in mu zagotovimo bivanjsko varnost. Pri oddaji otroka v posvojitev je torej treba upoštevati korist, potrebe in perspektivo otroka. Pomembno pa je tudi to, da je otrok, ki je bil posvojen, dobil novo družino, hkrati pa je ta otrok eno družino tudi izgubil (Lifton 2007: 418). Odrasli pogosto tega ne zaznajo, zato otrok doživlja občutke osamljenosti kljub obkroženosti z ljudmi, ki ga imajo radi.

Rebula (1998: 16) meni, da je otrok kot dojenček skrajno šibek, zato je takrat njegov temeljni pogoj za obstoj ohranjanje varnostne vezi s starši. Občutek, da je na varnem, želi otrok ohraniti na vse načine. Starši, ki otroka odklanjajo ali so do njega nasilni in kruti, so zanj nevzdržni in ga zato korenito spremenijo. To notranje razdejanje, ki se zgodi v otroštvu, je zelo težko popraviti.

Vsak otrok, ki je bil posvojen, je bil staršem poslan, zaupan z vsem, kar nosi v sebi, s prav tisto bolečino, ki je skrita v njem, in upa, da bo ob teh starših izgovorjena, sočutno sprejeta, razumljena in razrešena. (Kompan Erzar *et al.* 2011: 109.)

Metodologija

Pomembno področje pri samih posvojitvah so tudi dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje identitete otroka. V raziskavi sem se želela osredotočiti na izkušnjo otrok in na vprašanje, kaj vse z njihovega vidika vpliva na razvoj identitete. Vendar sem po branju literature ugotovila, da je problem večplasten, zato sem se odločila za drugačen način in sem v raziskavo vključila poglede iz več perspektiv. Cilj raziskave je bil ugotoviti, kateri dejavniki vplivajo na otrokovo identiteto in kako. Raziskava je poizvedovalna in izkustvena. Merski instrument, uporabljen v raziskavi, je bil vnaprej pripravljen, delno strukturiran vprašalnik, vzorec pa izbran iz določene strokovne skupine in iz izbrane skupine staršev in posvojenih posameznikov. Temeljno raziskovalno vprašanje je bilo: kateri dejavniki vplivajo na identiteto posvojenega otroka in kako?

V raziskavo je bilo vključenih:

- Šest posvojenih oseb v starosti od 19 do 38 let, od tega trije moški in tri ženske. Intervjuji so obsegali vprašanja: kako življenje pred posvojitvijo vpliva na njihovo identiteto? Kakšne so bile okoliščine posvojitve? Zakaj želja po stikih z biološkimi starši in kakšen je njihov odnos do njih? Kako posvojene osebe v različnih obdobjih oblikujejo in iščejo identiteto ter s kakšnimi specifikami se srečujejo? Kako se osebe počutijo v svoji družini in kako družina vpliva na njihovo identiteto? Kakšne izkušnje imajo z okolico?
- Osem strokovnih delavk s področja posvojitve (6 socialnih delavk in 2 psihologinji) iz centrov za socialno delo Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana-Center, Škofja Loka in Domžale, iz društva Deteljica ter z Dunaja (socialna delavka, ki dela na področju priprav na posvojitev pri organizaciji Eltern für Kinder, in ena že upokojena psihologinja, ustanoviteljica danes krovne organizacije na Dunaju za področje posvojitve). Strokovnjakinje imajo od enega leta in pol do 27 let delovnih izkušenj. Intervjuji so vključevali vprašanja: kakšne so izkušnje strokovnjakov na področju posvojitve v Sloveniji in na Dunaju? Kakšna je vloga strokovnih služb v procesu posvojitve? Kako strokovne službe v procesu posvojitve omogočajo pomoč in podporo osebam, ki želijo posvojiti, in kako strokovne službe zagotavljajo pomoč otroku, če ta želi poiskati svoje korenine? Kakšne so izkušnje strokovnih služb s težavami pri iskanju identitete otroka, ki je bil posvojen?
- Sedem posvojitelskih oseb. Bile so stare od 34 do 54 let. Od tega dva zakonska para, prvi par z izkušnjo ene notranje posvojitve in drugi par z izkušnjo treh mednarodnih posvojitve. Druge tri osebe so bile ženske. Prva z izkušnjo dveh notranjih posvojitve in drugi dve vsaka z izkušnjo ene notranje posvojitve. Intervjuji so vključevali vprašanja: zakaj se osebe odločijo

za posvojitev? Kako priprave na posvojitev vplivajo na oblikovanje identitete posvojenega otroka? S kakšnimi težavami so se srečevali oziroma se srečujejo starši v družini med odraščanjem otrok? Kako se starši pri mednarodnih posvojitvah srečujejo s kulturnimi razlikami?

- Deset ljudi v starosti od 12 do 89 let iz okolice posvojenih oseb. Poglavitno vprašanje, ki me je vodilo pri tej ciljni skupini, je bilo: kako posvojitev sprejema okolica?
- Ves postopek posvojitve je v pristojnosti Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, zato sem se obrnila tudi na namestnico sekretarke Direktorata za družino in upoštevala tudi vidik države. Namestnica ima 16 let delovnih izkušenj na Direktoratu za družino in intervju je obsegal predvsem vprašnji: kakšen je vidik države pri postopku posvojitve in kakšne spremembe se načrtujejo na državni ravni?

Intervjuji so potekali od 2. 4. 2012 do 24. 7. 2013. Z dovoljenjem intervjuvancev so bili snemani z diktafonom. Na intervjuju na Direktoratu za družino diktafon ni bil dovoljen, zato sem si pomagala z zapiski. Vse intervjuje, razen enega, sem izvedla osebno. Z osebo, ki je bila posvojena, se nama ni uspelo uskladiti zaradi potovanja v tujino, zato sva intervju opravili prek elektronske pošte s pomočjo vprašalnika. Podatke sem analizirala po metodi kvalitativne analize podatkov. Opravljene pogovore sem na podlagi zvočnih posnetkov zapisala na računalnik. Dobesedne pripovedi intervjuvancev (transkripti so shranjeni v osebni arhivu avtorice) sem potem uredila. V zapisanih pogovorih sem, glede na predmet raziskave, podčrtala relevantne izjave in jih v naslednjem koraku izpisala v tabelo.

Ker sem v raziskavo vključila pet skupin – strokovnjake, posvojitelje, posvojene osebe, okolje in državo – sem vsaki skupini pripisala črko: A (strokovnjaki), B (osebe, ki so posvojile), C (posvojene osebe), Č (okolica) in D (država). Potem sem znotraj skupin vsaki posamezni osebi določila črko, npr. A.1 (strokovnjak 1), A.2 (strokovnjak 2) ... B.1 (oseba, ki je posvojila 1) itn., potem pa sem pri vsaki osebi določila še številko izjave, torej A.1.1 (prva izjava strokovnjaka 1), A.1.2 (druga izjava strokovnjaka 1), A.2.1 (prva izjava strokovnjaka 2) ... B.1.1 (prva izjava osebe, ki je posvojila, 1) itn. V naslednjem koraku sem izpisanim relevantnim izjavam posameznih oseb v preglednici pripisala ustrezne pojme in kategorije. Potem sem podatke organizirala in sorodne pojme zapisala pod ustrezne kategorije.

V naslednjem koraku sem definirala pojme. Kategorije sem definirala tako, da sem izrazila bistvo vsake kategorije in skušala podati realno definicijo. Po tem koraku sem oblikovala poskusno teorijo in jo razdelila na 17 glavnih kategorij.

Vpliv biološke mame na identiteto posvojenega otroka

Oblikovanje identitete je proces družbene samoumestitve posameznika, kar pa ni enostavno. Subjektivno dojetje in občutenje sebe se namreč nikoli povsem ne ujema s podobo, ki si jo posameznik ustvari o sebi na podlagi stališč in pričakovanj drugih ljudi in institucij. Jaz je vselej zaznamovan z drugimi. (Donko 1984: 23.)

Pri posvojitvah na otrokovo identiteto poleg vsega, kar je v posvojenem otroku, vplivajo tudi vsi pomembni »drugi«, ki so udeleženi pri samem postopku. To je država s svojimi zakoni in sistemom, strokovnjaki, ki se ukvarjajo s področjem posvojitve, okolica, ki s svojimi vplivi in odzivi vpliva na otroka, osebe, ki so otroka posvojile, biološka oče in mati. V raziskavo sem vključila vse vidike, razen roditeljice, saj nisem dobila pozitivnega odgovora na prošnjo za intervju.

Roditeljice uporabljajo mehanizem potlačevanja kot obrambo, vendar izkušnje strokovnjakov kažejo, da roditeljici ni vseeno za otroka, čeprav lahko v družbi še vedno velikokrat slišimo očitke na njen račun. Ob pregledu izkušenj posvojenih otrok z roditeljicami sem ugotovila, da so izkušnje različne. Dve posvojeni osebi imata z roditeljico pozitivne izkušnje, obema veliko pomeni, da si jih je roditeljica želela, in razumeta, da jih ni mogla obdržati, obe imata tudi stike z njo in to pozitivno vpliva na njuno identiteto. Ena izmed njiju tudi pripoveduje, da se roditeljica počuti krivo, ker jo je oddala v posvojitev.

Vsi pa z roditeljico nimajo pozitivnih izkušenj, saj včasih srečanja sploh ni, ker tega roditeljica ne želi. To v otroku pušča rane in razočaranje. Pojavlja pa se tudi strah pri starših pred tem, da bi roditeljica želela preveč stikov. Vendar obstajajo raziskave (Bevc 1999: 72), ki so ob preučevanju odprtih posvojitve razblinile pričakovanja strokovnjakov, da bodo biološke matere zelo vsiljivo posegale v življenje otroka in posvojiteljev. Biološke matere so namreč povedale, da tega ne želijo. Posvojitelji so celo menili, da imajo otroci premalo stikov z njo. Bojazen, da bi bili otroci zmedeni glede tega, kdo so njihovi starši, je bila prav tako neutemeljena. Kadar so otroci omenjali mater, so vedno mislili na mater, ki jih je posvojila.

Vpliv dogodkov pred posvojitvijo na identiteto posvojenega otroka

Na identiteto posvojenega otroka vplivajo tudi dogodki pred posvojitvijo. Po mnenju in izkušnjah številnih strokovnjakov so otroci doživeli travmatične izkušnje pred posvojitvijo, to pa vpliva na otrokovo nadaljnje življenje. Travmatične izkušnje, ki so jih imeli otroci v moji raziskavi, so povezane z domovi za otroke, čustvenim zanemarjanjem v družini in primarno rano zaradi zapuščenosti. Rotschild (2000) meni, da je posledica otrokove dolgotrajne izpostavljenosti stresu čezmerno izločanje stresnega hormona kortizola – ta je v velikih količinah zelo nevaren, saj povzroča celično smrt. Dojenčki in majhni otroci imajo nežne možgane in če se navadijo na tako količino kortizola, to okrne njihov razvoj, oteži razvoj spoznavnih sposobnosti, sposobnost za obvladovanje čustev in vedenja med odraščanjem (Siegel 1999, Schore 2003).

Pripovedovanja staršev so pokazala tudi, da so posledice prikrivane nosečnosti vidne tudi v otrokovem odraščanju, predvsem v zaprtosti do drugih. Posledice so tudi pri otrocih, ki v najzgodnejših letih življenja niso imeli zadovoljenih osnovnih potreb, kot je potreba po telesnem stiku. Eden izmed intervjuvanih staršev je povedal, da je bil njihov otrok prvega pol leta brez telesnega stika, zato tudi pozneje ni nikoli imel potrebe po njem. Izkušnje tudi kažejo, da so posledice zanemarjanja otroka na začetku, ob posvojitvi, zelo izražene, otroci ne jokajo, samo sedijo in gledajo v prazno, posledice so vidne še celo v najstniških letih, ko je način odzivanja na situacije podoben umiku. Posledice alkoholizma med nosečnostjo se poznajo v zbranosti, motoriki, razvoju in močnih čustvenih izbruhih. Zato je poznavanje preteklosti pomembno, saj »ne moreš vzeti radirko in zbrisati preteklosti« (osebni pogovor 2013). Južnič (1993: 14) poudarja, da je zmedena identiteta lahko posledica zelo različnih travmatičnih dogodkov, dogajanj ali izjemnih razmerij in okoliščin, v katerih se znajde posameznik. Kot se je pokazalo v tej raziskavi, je za otrokovo identiteto pomembno sprejetje posvojitve in pomiritev z njo.

Pomen priprav na posvojitve na identiteto posvojenega otroka

V Sloveniji je čas pred posvojitvijo za osebe, ki želijo posvojiti znotraj države, lahko zelo dolg, saj je oseb, ki želijo posvojiti, veliko, otrok pa zelo malo. Nasprotno so na Dunaju razvili t. i. sistem bazena, v katerega so vključeni pari, ki želijo posvojiti. Imajo enoten sistem za celotno mesto, vendar ne gledajo na datum prijave kandidata, ki bi želel posvojiti. To le še bolj postavi v ospredje korist otroka. Tudi priprave na posvojitve se na Dunaju razlikujejo od priprav v Sloveniji. V Avstriji se vse osebe, ki želijo posvojiti, kljub temu da priprav ne določa zakon, udeležijo priprav, saj potrebujejo potrdilo o udeležbi na pripravah, ki ga potem predložijo k dokumentaciji. Socialna delavka pripoveduje, da pride veliko ljudi z odporom do priprav, po končanih pripravah pa je v njih moč zaznati veselje. Tako gredo na Dunaju vse osebe, ki želijo posvojiti, v posvojitve pripravljene, s tem pa omogočijo otroku boljši razvoj identitete kot v Sloveniji.

Razlog za priprave je tudi v tem, da so otroci ranjeni, starši pa velikokrat čustveno in intelektualno nepripravljene. Velikokrat namreč fantazirajo, da so rešitelji teh otrok, še hujša situacija pa nastane takrat, ko otrok začne kazati odklonilen odnos do njih, saj je pri posvojenih otrocih pogosto opaziti, da ponovijo zgodovino zlorabe in ne-varne navezanosti tudi,

ko so že starejši. Tako namreč nezavedno poskušajo prebuditi zavrženost, da bi se jim s tem potrdilo temeljno prepričanje o lastni ničvrednosti. (Levy, Orlans 2003.)

Tudi s tega vidika so priprave nujne in potrebne, starši pa na podlagi svojih izkušenj povedo, da priprave lahko pomenijo razbremenitev, uničenje iluzij in zavedanje realnosti. Priprave na posvojitve pomagajo osebam, ki želijo posvojiti, da se resnično pripravijo na to poslanstvo, kljub temu pa marsikje v Sloveniji ni dodatnih priprav. Večina centrov za socialno delo upošteva nujne postopke, kot so individualno svetovanje, zbiranje potrebne dokumentacije, obisk na domu, socialno poročilo, a to po izkušnjah nekaterih strokovnjakov in staršev ne zadostuje, saj pravijo, da zgolj zaradi nujnih postopkov lahko sam pred sabo in strokovnjaki še vedno uspešno skriješ svojo stisko zaradi neplodnosti. V Sloveniji imajo osebe, ki so se udeleževale ali se še vedno udeležujejo priprav na posvojitve v društvu Deteljica, pozitivne izkušnje. V skupini imajo na voljo strokovno pomoč, osebe pa si tudi medsebojno pomagajo, berejo in pišejo utrinke. To jim omogoča osebno rast in poglobitev vase, družijo se ob pohodih in srečanjih ter se po zaslugi tega razbremenijo in spoprimejo s svojo neplodnostjo. V skupini so ljudje, ki so že premagali podobne probleme ali pa se še ukvarjajo z njimi, v skupini je mogoče dobiti sogovornike, to pa omogoča razbremenitev in daje moč za pogovor o svojih stiskah.

Vpliv okoliščin posvojitve na identiteto posvojenega otroka

Okoliščine posvojitve so pomembne za otrokovo identiteto. Eden izmed dejavnikov, ki pri okoliščinah posvojitve vpliva na oblikovanje identitete otroka, je njegova starost ob posvojitvi.

Starost otroka pri posvojitvi je močno povezana s tveganjem, da je otrok doživel travmo. Starejši kot je otrok pri posvojitvi, večja je verjetnost, da je doživel travmo, in mlajši kot je otrok, manj je verjetnosti, da je doživel travmo. (Zaviršek 2012: 162.)

Otrokova prva leta življenja pomembno vplivajo na nadaljnji razvoj, zato ni vseeno, kdaj je otrok posvojen. Vedno več otrok je posvojenih iz domov za otroke (institucij), kjer nimajo možnosti razviti varne navezanosti, ker ob sebi nimajo oseb, s katerimi bi jo lahko razvili. Ena izmed strokovnjakinj v moji raziskavi meni, da varno navezanost lahko razvijejo pozneje, vendar je to še vedno odvisno od starosti, ob kateri je bil otrok posvojen. Howes (1999) meni, da se navezanost vzpostavi na enak način, kot bi se z biološko materjo, če so bili dojenčki posvojeni pred ali med obdobjem, ki je optimalno za razvoj navezanosti, to je pri starosti od 0 do 6 mesecev. Pri starosti od 6 do 8 mesecev pa se je pokazalo, da imajo otroci že težave pri vzpostavljanju pozitivnega in zaupnega odnosa s starši, ki so jih posvojili (Yarrow *et al.* 1973). V prvih mesecih otrokovega življenja je torej pomembno, da je interakcij dovolj in da so zadovoljujoče. Varna navezanost je pomembna tudi za nadaljnje življenje, ker, kot trdita Levy in Orlans (2003):

[...] neposredno vpliva na možgane, saj medsebojni odnosi vzpostavljajo nevronske povezave, spodbuja spoznavni, čustveni in socialni razvoj, razvijajo pa se tudi intima, vzajemnost in osnovno zaupanje, ki je podlaga za odnose tudi pozneje v življenju.

Odgovornost strokovnjakov, ki vodijo postopke posvojitve, je, da otroka namestijo v družino glede na njegove potrebe. Odzivi otrok ob prihodu domov, v družino, ki ga je posvojila, so različni, odvisni tudi od značaja in izkušnje otroka pred posvojitvijo. Dobro je, da si okoliščine posvojitve zapišemo, naredimo skrinjico prvih vtisov, poskušamo posneti čim več fotografij in zbrati čim več informacij o biološki družini, da se otroku, ko začne spraševati, lahko ponudi čim več. Takrat so vsi vtisi in informacije zelo dobrodošli in tudi potrebni za oblikovanje otrokove identitete in pomagajo odgovoriti na vprašanja, od kod prihajam in kako je bilo na dan posvojitve. Obujanje spominov, kot piše Bevc (2002: 44–45),

[...] je prijetno in nujno početje v razvoju otroka, pomembno za razvoj osnovnega človekovega vprašanja, kdo sem, kam spadam, kdo so moji starši, stari starši, sorodniki itd. To otroci radi počno ob fotografijah, video posnetkih, ob poslušanju staršev, starih staršev idr. Radi

slišijo o tistem življenju staršev, ki so ga živeli, predno se je on rodil oziroma prišel v njuno skupnost. Tudi posvojeni otroci imajo enake potrebe kot rodni. Zato jim je potrebno v krogu posvojiteljske in rejniške družine omogočiti to izkušnjo, omogočiti informacije o njegovem celotnem življenju in o življenju posvojiteljev, po možnosti brez cenzure.

Biološke korenine in identiteta posvojenega otroka

Posvojeni otroci se pri iskanju svoje identitete sprašujejo, od kod so, kje je in kakšna je biološka mama, ali so ji podobni oziroma komu so podobni, kdo je oče, ali imajo kakšnega brata, sestro ipd. Na ta vprašanja včasih odgovora ni lahko najti. Odgovori namreč niso samoumevni, zato ga kdaj ne najdejo ali pa najdejo le delček, včasih pa tudi celoto. V vsakem primeru so ta vprašanja del njih, del njihove identitete, od odgovorov pa je tudi odvisno, kako se bodo oblikovali. Pri intervjuvanju posvojenih oseb je bilo pri vseh opazno zanimanje za ta vprašanja.

Posvojeni otroci naletijo pri zdravniku na vprašanje glede družinskih bolezni, a nanj ne znajo odgovoriti. Tako lahko na zdravstvenem področju zazeva praznina. Praznina pa je tudi v albumu, ki se navadno začne s slikami iz časa, ko smo bili še dojenčki. Vprašanje, zakaj me je mama dala v posvojitev, je zelo pomembno, odgovor nanj pa še bolj. Vendar se vsi ne odločijo za iskanje svojih bioloških korenin. Po mnenju nekaterih strokovnjakov, ki delajo na področju posvojitve, otroci ne iščejo svojih bioloških korenin zaradi štirih razlogov: (a) ker v družini velja neizrečena prepoved iskanja, (b) zaradi strahu otrok pred iskanjem in zavrnitvijo biološke mame, (c) ker otroci ne želijo prizadeti svojih (socialnih) staršev in (č) zaradi občutkov krivde. Občutki krivde jih prevevajo, ker se sprašujejo: kaj sem naredil narobe, da so me oddali v posvojitev, kaj na meni ni prav, ipd. Vendar, kot trdi Wiemann (2003: 106), jim starši, ki so jih posvojili, lahko pomagajo pri spoprijemanju s temi vprašanji in pri pomiritvi z odgovori.

Izkušnje strokovnjakov kažejo na to, da so stiki z biološko družino pomembni, ker otrok za svoj razvoj potrebuje odgovore o svoji zgodovini. Ko namreč išče svojo zgodovino, išče sebe, vendar je pomembno, kot pravi ena izmed oseb z izkušnjo posvojitve, da se stike poišče, če je le možno, ko otrok to želi, in ne prej. Ob tem iskanju se pojavlja tudi strah oseb, ki so otroka posvojile, pred srečanjem otroka z biološko mamo. Zlasti med željo po srečanju z roditeljico in strahom mame otrok čuti, da je vmes. Tako se ne morejo pojaviti jasna identiteta, notranja mirnost in sprejemanje samega sebe. Starše je strah, da bi otrok želel ostati z biološko mamo. Strokovnjaki na področju posvojitve pa trdijo, da si posvojeni otrok velikokrat ustvari fantazijsko družino, poznejše srečanje pa lahko povzroči hudo travmo, saj je lahko zavrtnjen. Včasih se otroci zelo trudijo za stik, vendar lahko naletijo na zavrnitev in s tem se je treba sprijazniti, saj se v nasprotnem primeru lahko pojavijo celo zdravstvene težave. Tisti pa, ki iščejo in se srečajo z biološko mamo, pravijo, da se mozaik potem sestavi in doživijo pomiritev.

Pomen odkritega pogovora o posvojitvi

Pri vsakem odraščanju, v vseh odnosih sta poznavanje resnice o našem preteklem in resnice o našem zdajšnjem življenju ter odkrit pogovor ključna za oblikovanje naše identitete. Če prevladujeta prikrivanje in strah, se bomo drugače razvijali, kot če sta v našem življenju pomembni resnica in odkritost. Lutter (1997: 33–41) piše, da »iskanje identitete poteka vse življenje in zato pomanjkljive informacije ustvarjajo oviro za osebno prihodnost.« Strokovne delavke na področju posvojitve pravijo, da je otrokova pravica, da pozna resnico o posvojitvi. Hkrati pa je pomembno tudi, kako je ta predstavljena. Starši povedo otrokom za posvojitev navadno že v otroštvu. V tej raziskavi pa je ena izmed oseb, ki so bile posvojene, izvedela za posvojitev šele pri 16-ih letih. To so prav po mnenju te iste osebe popolnoma neprimerna leta.

Kot meni Rapoša Tajnšek (*et al.* 1998: 19), se lahko prikrivanje resnice o posvojitvi kaže kot izgubljeno zaupanje do staršev, vpliva pa tudi na negotovost in zmedo pri iskanju lastne identitete. Nadaljuje, da lahko novica o posvojitvi pri starejšem otroku, najstniku ali odrasli osebi povzroči šok, agresijo, depresijo in tudi oddaljitev od staršev, ki so ga posvojili.

Strokovnjaki v moji raziskavi še dodajajo, da lahko otrok ob prikrivanju dejstev, povezanih s posvojitvijo, razvije slabo samopodobo, saj ima zaradi skrivnosti občutek, da je nekaj slabega, to pa seveda ne vpliva dobro na njegovo identiteto. Odziv otrok, ki za posvojitev izvejo šele v najstniških letih, se velikokrat kaže kot jeza na roditeljico. Prva vprašanja o posvojitvi, ki jih začnejo postavljati otroci, pa so povezana z dojenjem in porodnišnico, zato je pomembno, da že pri teh preprostih vprašanjih povemo resnico.

Obdobje mladostništva in identiteta posvojenega otroka

Najpomembnejše obdobje pri oblikovanju identitete je mladostništvo. Takrat mladostnik postane opazovalec svojih telesnih in psiholoških sprememb. Potreben je čas, da vsa nova spoznanja združi z zgodnjimi identifikacijami in potem vse skupaj integrira v identiteto jaza (Umek, Zupančič 2009: 574). Posvojeni otroci imajo primarno rano zaradi zapuščeniosti, ki jo socialni starši težko nadomestijo, lahko pa otroku pomagajo, da to sprejmejo kot del svojega življenja. Puberteta je pri posvojenih otrocih specifična prav zaradi te rane. Odraščanje otrok, ki so bili posvojeni iz institucije, je povezano z odnosi, ki jih je imel v njej. Tam ni bilo simbioze in ključne osebe za razvoj varne navezanosti, otrok pa lahko svoje starše doživlja kot prehodne, nadomestljive objekte. Otroci okoli sebe potrebujejo jasne in fiksne osebe, velikokrat želijo imeti vse pod nadzorom.

Ainsworth *et al.* (1978) razlikujejo štiri vrste navezanosti: varno, izogibajočo se, ambivalentno in dezorganizirano. Menim, da bi navezanost nekaterih otrok, ki so bili posvojeni in so sodelovali v moji raziskavi, lahko uvrstili v ambivalentno, saj se ambivalentno navezani otroci bojijo nove zavrnitve, zelo so zahtevni, oklepajo se staršev in se bojijo ločitve od njih. Z raziskavo sem poskušala ugotoviti tudi, ali lahko otroci, ki so posvojeni iz institucije, razvijejo varno navezanost, saj so mnenja strokovnjakinj glede tega različna. Nekatere menijo, da se pojavi motnja navezanosti pozneje v življenju, saj ne more biti dobre navezanosti, če ni dobre simbioze. Tudi Zaviršek (2012: 168–172) meni, da imajo otroci, ki so bili posvojeni iz institucije, težave pri razvijanju varne navezanosti, saj jim osebe ne more zadovoljiti telesnih potreb ter potreb po ugodju in varnosti.

Po mnenju nekaterih strokovnjakov s področja posvojitve pa ima veliko vlogo pri razvijanju varne navezanosti starost, pri kateri je bil otrok posvojen. Travme, ki so jih otroci doživeli pred posvojitvijo, prav tako vplivajo na težave pri navezanosti, vedenjske težave in učne težave, ki so posledica življenja v instituciji. Med odraščanjem se posvojeni otroci lahko spoprijemajo z občutkom drugačnosti, s čezmerno telesno težo, težavami s samozavestjo. To je lahko tudi posledica zapuščeniosti v najzgodnejšem obdobju otrokovega življenja. Doživljajo tudi čustveno praznino in imajo slabo samopodobo. Ena izmed oseb, ki so bile posvojene in je zdaj že v odrasli dobi, je ta hip v depresiji. Pojavljajo se tudi zdravstvene težave – po mnenju ene izmed mater posledica vse bolečine, povezane z iskanjem bioloških korenin. Na podlagi raziskave, ki sem jo naredila, bi identiteto posvojenih oseb lahko uvrstili v: (a) »identiteto, o kateri se ne sprašuje«, saj se nekateri izmed intervjuvancev niso spraševali o posvojitvi niti si niso želeli stika z biološkimi starši, (b) nestabilno identiteto, ker so nekateri izmed intervjuvancev čutili, da je posvojitev zanje pomembna, doživljali so tudi jezo in zamero do bioloških staršev, želeli so si stika z biološko mamo in očetom, vendar so bili s temi kontakti nezadovoljni in razočarani, in (c) integrirano identiteto, ker so kot mladostniki veliko premišljevali o posvojitvi in se z njo ukvarjali, srečali so se z biološko materjo, ob tem pa se zdaj počutijo mirne in o posvojitvi lahko govorijo pozitivno.

Vpliv družinskih odnosov na identiteto posvojenega otroka

Otroci imajo lahko posledice posvojitve vse življenje. Vendar je pomembno, kako otrok svojo posvojitev sprejme, saj lahko v primeru, da tega dejstva ne sprejme, trpi vse življenje. Kako se

otrok oziroma odraščajoči človek spoprijema s težavami v življenju, pa je odvisno od vsakega posameznika, saj smo si vsi različni in poznavanje načina, na katerega se spopadamo s svojo resničnostjo, je zelo pomembno. Najučinkovitejši dejavnik odpornosti, ki ga opisuje Cyrulnik (2012: 76) in se tudi redno pojavlja v dolgotrajnih raziskavah, je tkanje stabilne čustvene vezi, kakovostne zveze, ker vpliva samozavest. Zato so pri oblikovanju identitete odločilni odnosi, predvsem v družini, saj je po besedah Minuchina (1974: 47) človekovo doživljanje identitete sestavljeno iz dveh tesno povezanih prvin: pripadati in biti ločen. »Laboratorij, v katerem se to zgodi, je družina, matrica identitete« (*ibid.*). Družina je potrebna vsakomur, saj vpliva na razvoj in oblikovanje identitete.

Kot zapiše Perko (2008: 20) se v družini oblikuje osebnost otrok, tam potekata socializacija in individualizacija. Zgodnje interakcije so namreč temelj otrokovega razvoja in njegovih poznejših odnosov z drugimi. Posvojiteljska družina se razlikuje od biološke. Posvojitev ni pravljična in izkušnja posvojitve se precej razlikuje od izkušnje biološkega starševstva. Pomembno je, da ima otrok v družini, ki ga je posvojila, varen in stabilen dom, da je komunikacija odkrita, saj lahko sicer otrok dvomi o odgovorih. Nekateri se v družini počutijo sprejete, drugi pa nerazumljene in vsaj nekoliko drugačne. Ena izmed posvojenih oseb pravi, da je na njeno identiteto najbolj vplivala vzgoja v družini.

Posvojitev pa lahko poteka v več različnih vrstah družine. V enostarševski družini je pomembno, kot poudarjajo strokovnjaki, dobro razvita socialna mreža. Otroci v enostarševskih družinah odraščajo velikokrat samo z materjo in izkušnje kažejo, da pogrešajo figuro očeta in jo iščejo v okolici. S posvojitvijo v istospolne družine pa imajo strokovnjaki na področju posvojitve zelo malo izkušenj. Pomembno je, da je družina, ki otroka posvoji, dobro pripravljena: čustveno, vedenjsko, učno in duhovno. Vendar pa to ni lahko. Kot pravi Zaviršek (2012: 181), je biti starš posvojenemu otroku težko, saj lahko to prinaša razočaranje, ker se otrok ne odziva na ljubeče okolje, starši se počutijo nekompetentne, ne razumejo otrokovih provokacij in se ne znajdejo. Ena izmed mater je pri sebi opazila, da je morala biti na začetku zavestno mama, a tega jo je bilo sram.

Starši od posvojenih otrok slišijo tudi napade kot: zakaj sta vzela prav mene, bi pa drugega. Na to provokacijo ni lahkega odgovora, saj je velikokrat odgovor v neplodnosti staršev, ki ju je privedla do odločitve za posvojitev. Pomembno je, da resnico o razlogih za posvojitev starši povedo, čeprav je za otroka hud udarec, saj se lahko tako počuti, da je bil za družino »druga izbira«.

Lahko pa nastane težava, če starši skrivajo razloge za posvojitev in jih tudi sami sebi ne priznajo. To se lahko potem pokaže v pretiranem zaščitništvu do otrok, strahu, da jih bo otrok zapustil, to pa ima lahko, kot pravi Swientek (1999: 55), hude posledice za poznejše odnose, saj otroci razvijejo večer občutek hvaležnosti do staršev, ki so jih posvojili, to pa ovira svoboden razvoj.

Pomemben dejavnik, ki v družini vpliva na identiteto otroka, je tudi odnos med partnerjema. Od njunega odnosa je odvisno, kako se bo otrok v družini počutil. Vsi intervjuvani pari so šli v postopek posvojitve, ker svojih otrok niso mogli imeti. Po več letih brez otrok so se navadili biti sami, zato je otrok v njunem domu najprej tujec. V tem času, ko sta partnerja sama in brez otrok, je zaslediti močno željo po otroku, a ta lahko slabo vpliva na partnerski odnos, saj sta partnerja osredotočena le na otroka. Trudita se za zanositev in upata; eden izmed intervjuvanih parov je imel tudi več umetnih oploditev, a so povzročile zdravstvene in psihične težave. Neplodnost prinaša veliko stresa, pri parih se izmenjujeta upanje na zanositev in razočaranje, ker je ni in ni. Če se partnerja počutita manjvredna, ker ne moreta imeti otrok, to povzroči skrivnosti in sram v odnosu do otroka. Zato je pomembno, da se še pred posvojitvo par ukvarja z odnosom in resnično sprejme svojo neplodnost, saj je edino to pogoj za sprejetje otroka.

Vpliv okolja na identiteto posvojenega otroka

Le človek ima sposobnost, da si z refleksijami ustvari podobo samega sebe. To sposobnost si pridobi v socialnem kontekstu in je močno odvisna od osebnega okolja. Identiteta se ustvarja kot s pomočjo ogledala. Človek se vidi z očmi drugih in tako, kot ga vidijo drugi, si

bo ustvaril podobo samega sebe. Tuja podoba odloča o lastni podobi. Popolnoma izključeno je, da bi se človek lahko videl drugače, kot ga zaznava njegovo okolje. (Swinetek 1997: 50.)

Pomemben dejavnik, ki vpliva na človekovo identiteto, je tudi okolica – kako se človek, ki je bil posvojen, v njej počuti in kako ga sprejema. Posvojene osebe imajo tako pozitivne kot tudi negativne izkušnje z odzivi okolja. Vprašanja, ki jih dobijo, se nanašajo na teme podobnosti, ali kot nam kaže vprašanje iz manjše vasi na Koroškem: »Kakšen pa je sedaj ta otrok, ker je posvojen?« Ljudje v okolici, zajeti v raziskavo, so bili ob novici o posvojitvi presenečeni, par, ki je posvojil, se jim je zdel pogumen, nekateri so svetovali premislek, okolica pa je posvojitev sprejemala tudi kot rešiteljstvo. O tem, kako se otroci, ki so bili posvojeni, počutijo v okolici, ljudje v okolici pravijo, da dobro, da niso izločeni in da se okolica ob to ne obregne, saj je v njej večja ozaveščenost glede posvojitve, kot je bila v preteklosti. Pri starših, ki so posvojili, se lahko pojavi strah pred okolico: »Si v kakšni družbi sploh nisem upala nič, ker sem se bala, da bo kdo rekel, lejo, nima je rada, ker ni njena« (osebni pogovor 2013). Ob neplodnosti lahko okolica parom pomaga z najrazličnejšimi predlogi, a to je lahko neprijetno, če je par poskusil že (skoraj) vse, a brez uspeha. Posvojenih oseb ne moti, če kdo vpraša o posvojitvi, moti pa jih, da jih na podlagi tega potem dojemajo kot drugačne.

Otroci veliko časa preživijo v šoli, zato je pomembno, kako jih v njej sprejemajo vrstniki in učitelji oziroma učiteljice. Na šolskem področju bi bilo treba ponuditi učiteljem in učiteljicam izobraževanje o specifikah posvojitve in o težavah, s katerimi se med odraščanjem srečujejo posvojeni otroci. Odzivi učiteljev in učiteljic ob novici o posvojitvi so žal še vedno velikokrat neprimerni. V učnih načrtih obravnavajo tudi teme, pri katerih bi lahko omenili posvojitve (npr. družinsko drevo). Najslabše izkušnje z odzivi na posvojitve imajo posvojeni otroci prav v šoli, saj jih vrstniki žalijo in se iz njih norčujejo. Na otrokovo identiteto pa v okolici vplivajo tudi interesne dejavnosti, na primer glasba in šport.

Pomen ohranjanja kulture pri mednarodnih posvojitvah za identiteto posvojenega otroka

Otroci, ki so bili posvojeni iz tujine, se poleg posvojitve srečujejo še z novim okoljem. V tem primeru morajo starši odgovoriti na več vprašanj:

(a) kako ohranjati kulturo in ravnati z njo, (b) kakšna je različnost države izvora in (c) kakšne so verske in etnične razlike (Zaviršek *et al.* 2009: 138).

Mednarodne posvojitve prinašajo tudi novo kulturo, ki vpliva na identiteto otroka. Pomembno je, da so starši do nove kulture odprti, da vedo kaj več o državi, iz katere otrok prihaja, vendar pa ni dobro pretiravati s predstavljanjem kulture otroku.

Vzpostavitev kulturne dediščine otroka in pripadnost novi kulturni skupini pomenita razvoj etnične pripadnosti otrok. Pri tem ima pomembno vlogo pozitiven odnos staršev do rodne kulture. (Huh, Reid 2000: 75.)

Obstaja tudi skrb, da se bodo iz otroka zaradi drugačnega videza v šoli norčevali. Kot menijo Grotevant in drugi (2000: 382), v času mladostništva posvojitev postane vidna tudi zaradi rasničnih ali zaznavnih razlik v videzu, pomembno vlogo v razvoju identitete otroka pa ima način, na katerega se družine spoprijemajo s temi razlikami. Z razlikami se je enkrat pač treba spoprijeti. Delovne izkušnje slovenskih strokovnih delavk na področju mednarodnih posvojitve niso obsežne, na Dunaju pa so priprave za mednarodne posvojitve kompleksnejše in trajajo dlje od priprav na notranje. Sam postopek in ureditev papirjev za posvojitve v Rusiji sta zelo zahtevni nalogi, tudi zato, ker so pari v Sloveniji prepuščeni sami sebi in se ne morejo zanesti na pomoč države, vse skupaj pa vzame veliko časa in denarja. Država na to sicer odgovarja, da je osnutek sporazuma z Rusijo že pripravljen.

Strokovno delo na področju posvojitve

Delo strokovnjakov na področju posvojitve je pomembno za razvoj otrokove identitete, saj so odgovorni za namestitev otroka, priprave parov na posvojitve in tudi zagotavljanje pomoči po posvojitvi. Znanje, ki ga pri svojem delu uporabljajo, so: znanje, pridobljeno med študijem, znanje psihologije, pravna in zakonska podlaga, poznavanje socialnega dela, pedagoško znanje ter predvsem izkušnje in medsebojno sodelovanje. Delo na področju posvojitve je dinamično in zanimivo, vendar nikakor preprosto. Ena od strokovnjakinj ga dojema kot bogato in boleče hkrati. Odločitev za namestitev otroka je zahtevna in odgovorna naloga, vendar je brez izjeme treba upoštevati korist otroka.

Grotevant in sodelavci (2000: 385) menijo, da se je treba zavedati, da najstniki različno dojemajo svojo identiteto (kot bolj ali manj pomembno za njihov občutek sebstva) in da različne stopnje pomembnosti vplivajo na druge dejavnosti v življenju. Poleg tega je pomembno tudi spremljanje najstnikovega osebnega doživetja stigme, povezane s posvojitvijo, in mladostnikom ponuditi vire pomoči za spoprijemanje s temi občutki – tudi v povezavi z okoljem. Pravijo tudi, da je dobro, da se strokovnjaki zavedajo, da nimajo dostopa do vseh biografskih podatkov in da to poskušajo pojasniti tudi mladostnikom. Pomembno se je izogibati enakemu pristopu za vse posameznike in uporabljati spoštljiv jezik. Ena izmed strokovnjakinj s področja socialnega dela opazuje, da v strokovnem okolju v Sloveniji prevladuje nepoznavanje področja posvojitve.

Delo po končanem postopku posvojitve

Posvojitve ni pravljica, ki bi se srečno končala z oddajo otroka v posvojitve. Pomembno je tudi delo po posvojitvi. Parom je treba pomagati, da bodo vztrajali pri krepitvi odnosa. Pari, ki so na primer posvojili otroka iz Rusije, imajo srečanja dvakrat na leto, takrat si tudi zaupajo izkušnje. Enako je tudi pri starših iz programa Deteljica. V Sloveniji je delo po posvojitvi zakonsko neobvezno, se pa starši obračajo na strokovnjake z vprašanji o otroku. Na Dunaju imajo po posvojitvi mesečna srečanja. Sodelovanje in izobraževanje sta po posvojitvi zelo pomembni, saj gre za specifične situacije, ki jih prinaša odraščanje otrok. Največjo oporo starši z izkušnjo posvojitve in tudi posvojeni otroci lahko najdejo pri starših/otrocih s podobno izkušnjo in pri nekaterih strokovnjakih, ki delujejo na področju posvojitve.

Sklep: potrebne spremembe, ki bi lahko vplivale na identiteto posvojenega otroka

Prva pomembna sprememba, o nujnosti katere se strinjajo tako strokovnjaki kot tudi starši z izkušnjo posvojitve, je potreba po centralizaciji. Kot meni Rapoša Tajnšek (*et al.* 1999: 125), potrebujemo skupni republiški center, ki bi imel pregled nad vsemi potencialnimi kandidati za posvojitve in vsemi otroki, ki so na voljo za posvojitve. Tako bi bila obravnava vlog kandidatov za posvojitve hitrejša in kakovostnejša, pa tudi otrokom bi tako lahko poiskali najprimernejše starše. Novejša raziskava s področja rejništva (Kobal 2010) je pokazala nujno potrebo po zmanjšanju normativov za socialne delavke in delavce ter tudi po poenotenju dela na centrih za socialno delo. Delo bi bilo tako kakovostnejše, glas otroka pa bolj slišan.

Posvojitve je na centrih za socialno delo obrobno delo, socialne delavke oziroma delavci, ki delajo na tem področju, pa imajo še veliko dela na drugih področjih. To seveda ni dobro, od strokovnjakov pa pogrešamo več odprtosti in pogovora. Menim, da bi bil potreben enoten sistem po celotni Sloveniji, ne v taki ureditvi, kot je zdaj, v čakalni vrsti, ampak predlagam sistem, ki ga uporabljajo na Dunaju. Organizacija Efk je edina organizacija, ki se ukvarja s področjem priprave na posvojitve na Dunaju. Sodelujejo z organizacijo MAG ELF (Magistrat mesta Dunaj, Urad za mlade in družine), ki pa je vladna in pokriva področje mladih in družine. Osebe, ki želijo posvojiti, se tako najprej zglasijo pri MAG ELF, tam pa jim uredijo vse pravne postopke, potem pa se osebe, ki želijo posvojiti, udeležijo priprav pri Efk. Vsebina priprav pri Efk obse-

ga šest večerov po tri ure predavanj in skupni konec tedna; obravnavajo različne spektre, od osnovnih informacij, psiholoških, medicinskih, pedagoških znanj do razlogov za posvojitev in pričakovanj ob njej. Po pripravah sledi individualni pogovor z dvema strokovnjakoma pri Efk. Napišeta mnenje, na podlagi tega pa se MAG ELF odloči, kam bodo dali otroka. Tako gredo na Dunaju vse osebe, ki želijo posvojiti, v posvojitev pripravljene na nalogo, ki jih čaka, otroku pa omogočajo boljši razvoj identitete kot v Sloveniji.

Predlagam tudi sistem »bazena«, kakršnega uporabljajo na Dunaju namesto čakalne vrste. Vanj so vključeni pari, ki želijo posvojiti. Imajo enoten sistem za celotno mesto, ne gledajo pa na to, kdaj se je kdo prijavil za posvojitev. To še bolj postavi korist otroka pred potrebe oseb, ki želijo posvojiti.

Zakonska neurejenost priprav na posvojitev pa je tudi področje, ki bi ga bilo treba urediti, saj imajo določeni pari priprave zastoj, drugi pa ne. Menim, da bi bile potrebne tudi uzakonjene priprave na posvojitev, in to kakovostne skupinske. Skupina daje možnost tako svetovanja kot tudi zaupanje izkušenj, slišnosti in razumevanja ljudi, ki so imeli ali imajo podobne izkušnje. V moji raziskavi se je tudi pokazalo, da je na področju posvojitve premalo izobraževanj za strokovnjake. Otroci veliko časa preživijo v šoli in do zdaj ni bilo narejenega nič v smeri izobraževanja učiteljev in učiteljic.

Na oblikovanje identitete posvojenega mladostnika bi pomembno vplivala tudi ustanovitev programa za mladostnike, ki so bili posvojeni. V njem bi si osebe lahko zaupale izkušnje, se spodbujale in si stale ob strani pri iskanju bioloških korenin. Predlagam organizirano delo po posvojitvi.

Pomembno je tudi delo z otroki in osebami, ki so posvojile, po posvojitvi. Menim, da bi bilo posvojitelskim družinam treba zagotoviti več podpore po posvojitvi, in sicer v obliki skupin, druženj, mesečnih srečanj. Potrebne so spremembe tudi v pravni ureditvi osebnih podatkov, da bodo otroci imeli pravico dostopati do zdravstvenih podatkov. Spremembe, ki jih načrtuje država (na Direktoratu za družino), so: (a) enake možnosti pri posvojitvah za zunajzakonske pare, (b) ureditev priprav na posvojitev in (c) reorganizacija centrov za socialno delo, tako da bi bili za posvojitev specializirani štirje ali pet centrov za socialno delo. Zdaj pa omenjenih sprememb ni zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

Viri

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. (1978), *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale-NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bevc, V. (1999), *Posvojitev otrok: o pogumu in bolečini žensk, ki so oddale otroka v posvojitev*. Ljubljana: DAG Grafika.
- (2002), Kvalitetnejše preživljanje prostega časa udeležencev programa psihosocialne pomoči v zakonski krizi zaradi neplodnosti. *Socialno delo*, 41, 1: 43–55.
- Cyrušnik, B. (2012), *Sram. Če povem, bom umrl*. Ljubljana: Modrijan.
- Donko, D. (1984), *Krize osebnosti identitet v vrtincu postmoderne družbe (kriminološki vidik)*. Ljubljana: Pravna fakulteta (diplomska naloga).
- Grotevant, H. D., Dunbar, N., Kohler, J. K., Esau, A. M. L. (2000), Adoptive identity: how context within and beyond the family shape developmental pathways. *Family Relations*, 49: 379–387.
- Howes, C. (1999), Attachment relationships in the context of multiple caregivers. V: Cassidy, J., Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*. New York: Guilford Press (671–687).
- Huh, N. S., Reid, W. J. (2000), Intercountry, transracial and ethnic identity: A Korean example. *International Social Work*, 43: 75–87.
- Južnič, S. (1993), *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kobal, B. (2010), *Postopki, organizacija in standardi na področju rejništva*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Otroška opazovalnica (končno poročilo).

- Kompan Erzar, K., Rožič, T., Simonič, B. (2011), Vloga in pomen navezanosti pri razvoju otrok v nadomestnih družinah. *Socialno delo*, 50, 2: 103–111.
- Levy, T. M., Orlans, M. (2003), Creating and repairing attachments in biological, foster, and adoptive families. V: Johnson, S., Whiffen, V. (ur.), *Attachment processes in couple and family therapy*. New York, London: The Guilford Press (165–190).
- Lifton, B. J. (2007), *The inner life of adopted child: adoption, trauma, loss, fantasy, search, and reunion*. V: Javier, A. R., Baden, A. L., Biafora, F. A., Camacho-Gingerich, A. (ur.), *Handbook of adoption: implications for researchers, practitioners, and families*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lutter, E. (1997), Razvoj posvojitev. *Strokovno-pravni informator Firis*, 9.
- Minuchin, S. (1974), *Families and family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Perko, A. (2008), *Družina na križpotju*. Ljubljana: Umco, Zavod Mitikas.
- Rapoša Tajnšek, P., Ččinovič Vogrinčič, G., Milošević Arnold, V. (1998), *Postopek posvojitve*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (raziskava).
- Rapoša Tajnšek, P., Rode, N., Mikolič, M., Rajšelj, S. (1999), *Organizacija in standardi na področju posvojitve*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, Raziskovalni center (raziskava).
- Rebula, A. (1998), *Globine, ki so nas rodile*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- Rotschild, B. (2000), *The body remembers: the psychophysiology of trauma and trauma treatment*. New York: W. W. Norton & Company.
- Schore, A. N. (2003), *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- Siegel, D. J. (1999), *The developing mind: how relationships and the brain interact to shape who we are*. New York, London: The Guilford press.
- Swientek, C. (1999), Identiteta med biološko in socialno pripadnostjo družini pri posvojenjih. *Strokovno-pravni informator Firis*, 7, 12: 23–36.
- Umek, L. J., Zupančič, M. (2009), *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zaviršek, D. (2012), *Notranje in meddržavne posvojitve: od osebnih izkušenj do dobre prakse*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D., Kobal, B., Ččinovič Vogrinčič, G., Urh, Š., Sobočan, A. M., Smolej, S., Dremelj, P., Žiberna, V., Klun, M., Rezar, I. (2009), *Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitve*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (raziskovalno poročilo).
- Wiemann, I. (2003), *Babyklappe und anonyme Geburt – ohne Alternative: Adoption und Identitätsfindung*. Osnabrück: Terre des hommes.
- Yarrow, L. J., Goodwin, M. S., Manheimer, H., Milowe, I. D. (1973), Infancy experiences and cognitive and personality development at 10 years. V: Stone, L. J., Smith, H. T., Murphy, L. B. (ur.), *The competent infant research and commentary*. New York: Basic Books (1277–1281).

Nadja Djuričič, Janez Stare

NEKATERI VIDIKI ZAPOSRLJIVOSTI IN ZAPOSLOVANJA STAREJŠIH DELAVCEV

Prispevek obravnava problematiko zaposlovanja starejših, med drugim tudi diskriminiranje starejših. Avtorja navajata ugotovitve primerjalne analize stanja v izbranih državah (Slovenija, Nemčija, Združeno kraljestvo, Francija in Švedska). Analiza kaže na različnost pristopov in učinkov izbranih pristopov. S pomočjo primerjalnega pogleda stanja je podana ocena ustreznosti ukrepov, ki spodbujajo zaposlovanja starejših v Sloveniji. V prispevku so predstavljeni tudi rezultati raziskave, ki je ugotavljala, kako slovenski starejši zaposleni in njihovi delodajalci ocenjujejo nekatere ukrepe na preučevanem področju ter možnosti za izboljšanja stanja. Tako eni poudarjajo pomen prispevka države, saj menijo, da je izboljšanje stanja povezano predvsem z ukrepi aktivne politike zaposlovanja starejših. Drugi pa poudarjajo pomen delodajalcev na podlagi uvedbe menedžmenta starejših.

Ključne besede: starostna diskriminacija, stari ljudje, politika zaposlovanja.

Nadja Djuričič je magistrica menedžmenta v upravi. Raziskuje problematiko zaposlovanja. Raziskovanje je omejeno na preučevanje zaposlovanja rizičnih skupin, med katere sodijo tudi starejši delavci. Kontakt: nadja.djuricic@guest.arnes.si.

Dr. Janez Stare je zaposlen kot docent za področje organizacije javnega sektorja na Fakulteti za upravo Univerze v Ljubljani. Njegovo znanstveno-raziskovalno delo je povezano z vsebinami ravnanja z ljudmi, vodenja ljudi in organizacije javnega sektorja. Mednje sodi tudi zaposlovanje starejših, tako z vidika zaposlovanja kot tudi z vidika njihovega prispevka v delovnem okolju. Kontakt: janez.stare@fu.uni-lj.si.

SOME ASPECTS OF EMPLOYABILITY AND EMPLOYMENT OF OLDER WORKERS

The article explores employment issue of the elderly, including discrimination against them. The authors state findings of the comparative analysis of the situation in selected countries (Slovenia, Germany, UK, France and Sweden). The analysis shows the diversity of approaches and effects of selected approaches. With the help of a comparative view of the situation, the evaluation of the adequacy of measures has been made to promote employment of older workers in Slovenia. Furthermore, the paper presents the results of a study which examined how Slovene older workers and their employers assess certain actions in this study field and possibilities for improvement. On one hand, some underline the importance of contribution of the state because that improvement is largely associated with the active employment policy measures for the elderly. Others highlight the importance of employers through the introduction of management for elderly.

Key words: discrimination against older workers, older people, employment policy.

Nadja Djuričič is a Master of Science in Administration Management. She is researching the field of employment. Her research has been limited to the study of employment risks groups, including older workers. Contact: nadja.djuricic@guest.arnes.si.

Janez Stare, PhD, is employed as an assistant professor of public sector organizations at the Faculty of Administration, University of Ljubljana. His research work is related to the content of human resource management, management of people and organizations in the public sector. This includes the employment of older workers, both in terms of employment as well as in terms of their contribution in the workplace. Contact: janez.stare@fu.uni-lj.si.

Spremembe v starostni strukturi prebivalstva pomenijo nove družbene, socialne in ekonomske izzive. Javnost, še posebej strokovna, namenja veliko pozornosti ukrepom, ki so povezani s staranjem prebivalstva, še posebej na področju zaposlovanja starejših. Da je tema res aktualna, potrjujejo številne razprave, študije in dokumenti, tako na ravni države kot na ravni Evropske unije. Ukrepi na področju zaposlovanja starejših bodo bolj smiselni, če bodo rešitve težile k ravnovesju med različnimi dejavniki, ki jih najdemo tako pri posamezniku (zmožnosti starejših, fizično in mentalno sprejemanje starosti) kot na trgu dela (starejši kot ena najbolj ranljivih skupin, diskriminacija starejših, državne spodbude).

Staranje prebivalstva bo povzročilo številne socialne, ekonomske in geopolitične spremembe (Stanovnik 2007). Ukrepi so sicer nujni, a morajo biti premišljeni. Ugotovitve Evropskega ekonomsko-socialnega odbora (2011) nakazujejo na časovno stisko vlad za izvedbo ukrepov

za rešitev problemov v zvezi s staranjem prebivalstva. Odbor meni, da je na voljo le malo časa, preden se bo upokojila večina pripadnikov »baby boom«¹ generacije.

Namen članka je primerjati pripravljenost in sposobnost za spoprijemanje trga delovne sile v Sloveniji s problemi staranja in zaposlovanja delovne sile. Predstavljena je analiza nekaterih ukrepov, ki so jih v nekaterih državah sprejeli, da bi učinkovito spodbujali zaposlovanje in vzdrževanje zaposlenosti starejših na trgu dela. Polega tega je v prispevku opravljen poskus ocenitve razsežnosti diskriminacije pri zaposlovanju starejših delavcev v Sloveniji. V prispevku sta preverjeni dve trditvi, in sicer, prvič, Slovenija ustvarja boljše razmere za zaposlovanje starejših kot izbrane preučevane države (Nemčija, Združeno kraljestvo, Francija in Švedska – uporabljena metoda komparacije), in drugič, v Sloveniji ne obstaja diskriminacija pri zaposlovanju starejših delavcev (metoda anketnega vprašalnika).

V prispevku so najprej predstavljeni nekateri osnovni pojmi ter načini spodbujanja zaposlovanja starejših delavcev. Sledita primerjalni pogled med izbranimi državami upoštevaje dostopne kazalnike, ki se navezujejo na spodbujanje zaposlovanja, in predstavitev rezultatov raziskave o stanju na trgu dela v Sloveniji.

Zaposlovanje starejših

Tikkanen in Nyhan (2006) navajata, da temeljna opredelitev starejšega delavca ni toliko vprašanje terminologije ali statistike, temveč delujoče organizacijske prakse. Hotopp (2005) je definiral to ciljno skupino kot skupino oseb, starejših od 50 let, za zgornjo omejitev pa ni upošteval let, temveč zaposlitveni status osebe. Starejši delavci so po 201. členu Zakona o delovnih razmerjih (2002) opredeljeni kot delavci, starejši od 55 let, in v skladu s tem zakonom uživajo posebno varstvo.

Na splošno lahko ugotovimo, da se imajo starejši delavci za eno izmed najranjlivejših skupin na trgu dela (Ghosheh Jr. *et al.* 2006). Diskriminacija neredko temelji na prepričanju glede zmožnosti doseganja ciljev dela. Wegman in McGee (2004) ugotavljata, da med starejšimi in mlajšimi delavci obstajajo fizične, biološke, psihične, duševne in socialne razlike. Warr (1993) navaja, da ne obstaja značilna razlika med delovno uspešnostjo starejših in delovno uspešnostjo mlajših delavcev, Suttle (2012) pa opozarja, da starost ni pogoj za neuspeh pri delu. Seveda pa se to lahko zgodi, če delovne naloge obsegajo senzorijske čutnega zaznavanja, selektivne pozornosti, procesiranje informacij, hitro ukrepanje in delovno moč.

Odločitev o zaposlovanju starejših delavcev temelji na dojemljanju te starostne skupine z vidika produktivnosti in stroškov (Johnson 2007). Cvahte (2004) meni, da bi morali delodajalci premisliti o svojih pristopih k starejšim delavcem, kajti staranje prebivalstva pomeni staranje delovne sile. Delodajalci to le počasi dojemajo in se še počasneje odzivajo, zato je potreben premišljen vpliv države z instrumenti aktivne politike zaposlovanja.

Aktivna politika zaposlovanja je ključna intervencija države na trgu dela (Južnik Rotar 2011), ki vključuje ustrezne motivatorje, ki spodbujajo proces zaposlovanja tako, da skušajo zmanjšati dolgotrajno brezposelnost, povečati fleksibilnost in konkurenčnost zaposlenih, spodbujati novo zaposlovanje in okrepiti socialno vključenost (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 2007). Navzočnost uvajanja aktivne politike zaposlovanja je izražena v vseh izbranih preučevanih državah, v katerih se srečujejo s problemom staranja delovne sile. Večji napredek jim otežujejo predsodki in diskriminacija v odnosu do starejših.

Kljub temu pa so v Sloveniji že začeli izvajati ali pa bodo v prihodnje izvajali programe vseživljenjskega učenja, subvencije za delodajalce, menedžment starostnikov, službe za zaposlovanje starejših delavcev (Ignjatovič 2012). V Nemčiji skušajo to doseči s pomočjo programov,

¹ Med pripadnike baby-boom generacije sodijo posamezniki, ki so rojeni v obdobju povečanih rojstev. Najbolj znana tovrstna generacija je gotovo ameriška generacija rojena v obdobju ekonomske prosperitete po drugi svetovni vojni, katero se je tudi uradno prijel ime baby-boom generacija (Lenarčič 2010)

ki ohranjajo zaposlenost starejših oseb, in s programi zaposlovanja starejših oseb prek zavoda za zaposlovanje (Duell, Vogler 2012). Francija že veliko let uvaja večdimenzionalno politiko, s katero želi povečati zaposlenost starejših. Za uresničevanje tega načrta so bili sprejeti trije sklopi ukrepov, in sicer za spodbujanje nadaljnega zaposlovanja, za spodbujanje povpraševanja po starejši delovni sili in posebni ukrepi, namenjeni pomoči globalni strategiji aktivnega staranja (Ministère des Affaires sociales et de la santé 2011). Jopling in Vass (2012) navajata področja aktivne politike, ki jih mora britanska vlada zagotoviti na podlagi sprejete zakonodaje in programov, in sicer odpraviti diskriminacijo proti starejšim, povečati njihovo vključenost v življenjsko skupnost ter izboljšati varstvo in povečati vključenost te skupine na trg delovne sile. Tudi cilj Švedske ostaja povečanje deleža starejših delavcev. To skušajo uresničiti z vseživljenjskim učenjem, aktivno politiko trga dela, spodbujanjem zdravega delovnega okolja, sistemom davčnih olajšav za zaposlovanje in s politiko proti diskriminaciji (Anxo *et al.* 2012).

Predsodki in diskriminacija v odnosu do starejših

Povečevanje starosti delovne sile in dejstvo, da posledice brezposelnosti bolj prizadenejo starejše osebe zaradi slabših možnosti ponovne zaposlitve kot posledice splošnega negativnega dožemanja starosti v družbi, povečujeta pomembnost preučevanja starostne diskriminacije pri zaposlovanju tako z vidika zakonitosti in etičnosti kot z vidika dejanskega dogajanja na trgu (Cavico, Mujtaba 2011). Billett *et al.* (2011 a) ugotavljajo, da literatura poroča vedno samo o negativnem odnosu delodajalcev pri zaposlovanju in prekvalifikaciji delavcev v zrelih letih.

Nastran Ule (1999) meni, da se predsodki kažejo predvsem v nespoštljivem, nestrpnem ali prezirljivem odnosu do drugih oziroma drugačnih. Musek (1994) navaja, da predsodki pomenijo vnaprejšnje in nekritično prevzete vrednostne sodbe, ki ne temeljijo na logično in empirično utemeljenih presojah, ampak na nekritično stereotipnih, posplošenih predstavah, ki so skrajno poenostavljene in kategorične. Marshall (1990) ugotavlja, da je splošno prepričanje usmerjeno k pokroviteljski drži do starejših. Starejši so prikazani kot slabotni in neaktivni, negotovi, pozabljivi. Poudarjena je njihova šibkost in ne enači se jih z preostalimi člani družbe.

Diskriminacija na splošno pomeni dejavnosti oziroma procese, ki neupravičeno ustvarjajo manj ugoden pravni, politični, ekonomski ali socialni položaj posameznikov ali (in) družbenih skupin (Flander 2004). Macnicol (2006) definira starostno diskriminacijo kot pripisovanje določenih lastnosti, ki so značilne za določeno starost, posamezniku, ki je v tej starosti, brez upoštevanja dejanskih osebnih lastnosti posameznika. Možen razlog za diskriminacijo starejših delavcev je tako v tem, da se jim pripisuje značilnosti, kot so slabše zdravje, neprilagodljiv odnos, odpor do sprememb in majhna možnost dodatnega izpopolnjevanja (Chiu *et al.* 2001).

Jing in Chou (2012) ugotavljata, da diskriminacija starejših delavcev presega starostno diskriminacijo. Na medosebni ravni se na delovnem mestu lahko izraža tudi kot mikroagresija, ki vključuje predsodke in diskriminatorsko vedénje v socialnih interakcijah (npr. spolno nadlegovanje). Primeri diskriminiranja starejših delavcev pa niso tuji niti najrazvitejšim družbam, kot so Združene države Amerike, Kanada, Nemčija, Združeno kraljestvo, Japonska, niti družbam v razvoju, kot so Indija, Kitajska, Peru, Bangladeš in Uganda.

Starostna diskriminacija pri zaposlovanju starejših je nelegalna v vseh preučevanih državah, vendar v vseh ugotavljajo, da na trgu dela vendarle obstaja. Dolenc *et al.* (2011) ugotavljajo, da se v Sloveniji v času iskanja zaposlitve pojavlja diskriminacija med starostnimi skupinami v škodo starejših, ker so delodajalci manj nagnjeni k zaposlovanju posameznikov iz te starostne skupine. Thunberg (2011) ugotavlja veliko starostno diskriminacijo na Švedskem. Tudi Skablova in Ralph (2012) navajata, da ima Švedska le majhen interes za vlaganje v starejše delavce, ker se podjetja še ne želijo ukvarjati z upokojitvami, temveč jih želijo prestaviti v prihodnost, prav tako pa Švedi želijo delati dlje. V Franciji so že leta 2006 ugotavljali, da je pri osebah, starih od 48 do 50, ki kandidirajo za novo zaposlitev, trikrat manj verjetno, da bodo povabljeni na pogovor za službo (Guillemard 2007). Rodier (2013) navaja, da je na povečanje starostne diskriminacije pri

zaposlovanju vplivala tudi kriza. Podjetja namreč ne želijo zaposlovati osebe, ki se bodo kmalu upokojile. Po raziskavi iz leta 2012 naj bi se vsak peti nemški državljani počutil diskriminiranega zaradi svoje starosti (Jobanzeigen 2012).

Zaposlenost, diskriminacija in upokojevanje starejših v izbranih državah

Po podatkih Eurostata (2013 a) se v izbranih državah delež populacije, stare med 50² in 64 leti, giblje med 18,2 % (Združeno kraljestvo) in 21,2 % (Slovenija). Pričakovana življenjska doba ob rojstvu je v vseh izbranih državah višja od 82 let pri ženskah in 76 let pri moških (Eurostat 2013 b). Pričakovana življenjska doba je zelo povezana z dohodkom in zdravstveno oskrbo.

Kohl (2012) ugotavlja, da se starejši delavci tako kot številne druge demografske skupine srečujejo s povečanjem brezposelnosti in dolgoročne brezposelnosti, ki sta posledici recesije. Lammers *et al.* (2013) se sprašujejo, kako lahko različne politike povečajo stopnjo delovne udeležbe starejših delavcev na trgu dela. Ugotavljajo tudi, da ugodnosti, ki so jih deležni brezposelni starejši v obliki finančnega nadomestila, ne vplivajo dobro na iskanje dela. Billett *et al.* (2011 b) ugotavljajo, da se starejše delavce obravnava kot delavce, zaposeljive v »skrajni sili«, kajti delodajalci jih ne cenijo dovolj, saj so prepričani, da na svojem delovnem mestu ne prispevajo dovolj.

Glede na potrebo po vključevanju starejših na trg dela in zaznano diskriminacijo so programi aktivnega vključevanja starejših na trg delovne sile eden izmed primernih odzivov države (programi so znani v vseh preučevanih državah). Brown in Koettl (2012) menita, da v nasprotju s pasivno politiko trga dela (zavarovanje za primer brezposelnosti in transferji, ki zagotavljajo dohodek v obliki nadomestila za brezposelnost) aktivna politika spodbuja zaposlovanje, tako da zmanjšuje pasivno podporo in izboljšuje samozadostnost in prilagodljivost ob pomoči večje ponudbe delovne sile (npr. s spodbujanjem zaposlovanja delavcev, izobraževanjem). Zato je aktivna politika učinkovitejša, zato jo izvajajo v vseh izbranih državah hkrati s pasivno politiko zaposlovanja. Vendar pri tem Anxo *et al.* (2012) ugotavljajo, da se je treba za dvig stopnje udeležbe starejših delavcev na trgu dela dobro osredotočiti na več dejavnikov in ne zgolj na finančno stabilnost pokojninskega sistema.

Slovenija je v zvezi s problematiko aktivnega zaposlovanja starejših opredelila te cilje tako: povečati ozaveščanje o pomenu zdravega in varnega delovnega okolja za starejše delavce, povečati usposobljenost in konkurenčnost starejših zaposlenih, spremeniti odnos delodajalcev in široke javnosti do starejših oseb (promocija zaposlovanja starejših) ter spodbuditi osebno dopolnilno delo (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 2009).

V Franciji se ukrepi, namenjeni aktivnemu staranju, osredotočajo predvsem na dejavnosti, ki so namenjene podpori ohranjanja starejših v podjetjih, in sicer tako, da ti nadgrajujejo svoje znanje, obogatijo strokovna ravnanja in izmenjavajo znanje med generacijami ob uporabi mentorstev v podjetju, izboljšujejo delovne razmere ali organizacijo dela v celotnem delovnem življenju ter zagotavljajo spremljevalne ukrepe, podporno svetovanje in celotni pristop obravnave v celotnem ciklu delovne aktivnosti (Fonds Social Européen en France 2013).

V Nemčiji imajo ukrepi na področju aktivne politike staranja take cilje: izboljšati kakovost življenja starejših, izboljšati potencial trga za proizvode in storitve, ki so za generacijo pravični, spodbuditi razvoj inovativnih izdelkov in storitev za vse generacije, spodbuditi starejše, da postanejo samozaposleni ali podjetniki, da ostanejo na trgu delovne sile, okrepila pa naj bi se tudi vloga starejših kot potrošnikov (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2013).

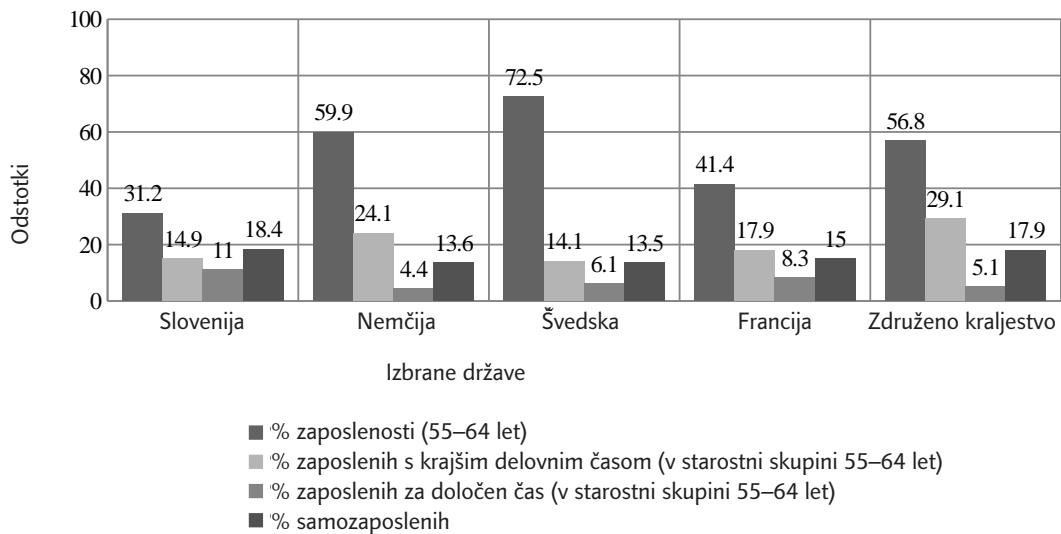
Na Švedskem so si v svoji nacionalni politiki za starejše zadali cilje, ki vključujejo več različnih sektorjev, ker želijo doseči, da bi bili starejši sposobni živeti aktivno življenje in da bi bili vsak dan del družbe, da bi bili sposobni ohraniti svojo neodvisnost in skrbeti za svojo varnost ter imeti dostop do dobrega zdravstva. Tudi v Združenem kraljestvu imajo podobne prioritete za

² Eurostat zbira statistične podatke glede na vnaprej določene starostne skupine, zato ni bilo mogoče pridobiti podatka za delež starostne skupine, stare od 55 do 64 let.

ohranjanje aktivnega življenja starejših. Mednje sodijo skrb za dobro zdravje, telo in duha, socialna integracija, skrb za varnost in večje spoštovanje odločitev starejših (Torbay Council 2010).

Primerjalna analiza stopnje zaposlenosti starejših delavcev (oseb, starih od 55 do 64 let) kaže (graf 1), da je največji delež zaposlenosti starejših delavcev na Švedskem (72,5 %), sledita Nemčija (59,9 %) in Združeno kraljestvo (56,8 %), precej nižji je v Franciji (41,4 %), najnižji pa v Sloveniji (31,2 %). Znotraj te skupine so delavci zaposleni v različnih oblikah delovnega razmerja. S krajšim delovnim časom je v Sloveniji zaposlenih 14,9 % starejših delavcev, najmanj jih je v Franciji (14,1 %), največ pa v Združenem kraljestvu (29,1 %). Za določen čas je najmanj zaposlenih starejših delavcev v Nemčiji (5,1 %), največ pa v Sloveniji (11 %). Tudi samozaposlenih je največ v Sloveniji (18,4 %), najmanj pa na Švedskem (13,6 %).

Graf 1: Zaposlenost glede na oblike zaposlovanja in zaposlenost starejših delavcev v preučevanih državah (%).

Viri: OECD 2012 a, b, c, d, e.

Nezaposlenost starejših delavcev je najmanjša na Švedskem (4,7 %), najvišja pa v Franciji (6,6 %) in Nemčiji (6,5 %). Nemčija ima tudi največjo dolgotrajno brezposelnost starejših delavcev (63,7 %).

Eden izmed največjih problemov, povezanih z nezaposlenostjo starejših, je obdobje njihove delovne neaktivnosti na trgu dela. To je praviloma daljše kot pri drugih starostnih skupinah. Eden izmed možnih razlogov je tudi diskriminacija. Čeprav so vse izbrane države prepovedale diskriminacijo starejših na delovnem mestu, se na trgu dela še vedno pojavlja. Za Združeno kraljestvo Jonasson (2010) ugotavlja, da so leto dni po vzpostavitvi enotne zakonodaje in uvedbi varuha proti diskriminaciji prejeli 175 pritožb v zvezi z diskriminacijo starejših na delovnem mestu. Število pritožb se je v naslednjih mesecih še povečevalo.

Na problem diskriminacije na delovnem mestu zaradi starosti v izbranih državah opozarjajo ugotovitve OECD (2012 a, b, c). Podatki kažejo, da se ta giblje med 17 % (Združeno kraljestvo) in 21 % (Slovenija in Francija). Z drugimi besedami, to pomeni, da je bil že vsak peti starejši zaposleni na delovnem mestu diskriminiran. Kot ena izmed možnih rešitev zmanjšanja diskriminacije na delovnem mestu se omenja večje vlaganje v izobraževanje in usposabljanje starejših delavcev.

Po podatkih OECD (2012 c) ima Francija najmanjšo udeležbo starejših delavcev v usposabljanju (3,9 %) – to je v preučevanih držav največja zaznana diskriminacija na podlagi starosti. Prav takšen odstotek udeležbe v usposabljanju ima tudi Nemčija, ki ima prav tako velik delež

diskriminacije na delovnem mestu. V Sloveniji je v usposabljanje vključenih 9,8 % starejših delavcev, v Združenem kraljestvu 11,6 %, največ pa jih je na Švedskem (18,7%).

Problematika delovne aktivnosti starejših zaposlenih je povezana tudi z upokojevanjem. Analiza pokojninske politike v izbranih državah kaže, da se pokojninski sistemi razlikujejo. Trend nakazuje, da je praviloma starost ob izstopu iz trga delovne sile še vedno nižja od uradne upokojitvene starosti (Messe 2012). Stanje na trgu dela delno potrjuje to trditev avtorja (preglednica 1). Povprečna starost izstopa moškega in ženske je v izbranih državah nižja (izjema je Švedska), kot pa je zakonsko določena.

Preglednica 1: Upokojitvena starost.

		Slovenija	Nemčija	Švedska	Francija	Združeno kraljestvo
Zakonsko določena upokojitvena starost (leta)	Moški	63	65	60	65	65
	Ženske	61	65	60	65	60
Povprečna upokojitvena starost (leta)	Moški	61,7	61,9	66,3	59,1	63,6
	Ženske	58	61,4	64,4	59,5	62,3

Viri: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2012, OECD 2012 a, b, c, d, e.

Podatki Eurostata (2013 c) napovedujejo, da bodo osebe, starejše od 65 let, v vseh izbranih državah dosegle v povprečju višjo starost od 80 let. V Sloveniji se upokojujejo delavci, ki imajo v povprečju 34,2 let delovne dobe. To je 5,8 let prej, kot pa je predpisana delovna doba za prejemanje starostne pokojnine. Podatek za Francijo je enak. V Nemčiji delavci delajo v povprečju 36,8 let, na Švedskem 40,1 let (to je najdaljša delovna doba v primerjavi z drugimi izbranimi državami). V Združenem kraljestvu pa je povprečna delovna doba delavca 37,9 let (preglednica 2).

Preglednica 2: Življenjska doba in trajanje delovno-aktivnega življenja.

	Slovenija	Nemčija	Švedska	Francija	Združeno kraljestvo
Pričakovana življenjska doba pri 65 letih (v letih)*	16,4	17,4	18,2	18,5	18
Trajanje delovno aktivnega življenja (v letih)	34,2	36,8	40,1	34,2	37,9

Vira: Eurostat 2013 c, d.

* Projekcija strukture in obsega prebivalstva, starejšega od 65 let. Namen je prikazati pričakovano število let, ki jih bo v poprečju posameznik predvidoma preživel v upokojitvi v odnosu do trajanja delovno-aktivnega življenja.

Na podlagi preučenihih dostopnih kazalnikov, ki se navezujejo na zaposlovanje starejših, lahko v primerjalnem pogledu ugotovimo, da Slovenija ne ustvarja boljših razmer za zaposlovanje starejših kot izbrane preučevane države (Nemčija, Združeno kraljestvo, Francija in Švedska), zato lahko našo prvo tezo zavrnamo. Slovenija izstopa samo pri kazalniku števila samozaposlenih starejših delavcev. To pa še ni dovolj za potrditev hipoteze.

Spodbujanje zaposlovanja starejših v Sloveniji

Da bi ugotovili stanje na področju spodbujanja zaposlovanja starejših v Sloveniji in spoznali izkušnje pri spoprijemanju s diskriminacijo starejših, je bila v obdobju od 12. 4. 2013 do 22. 5. 2013 izvedena raziskava (Djuričič, Stare 2013), in sicer z metodo anketnega vprašalnika

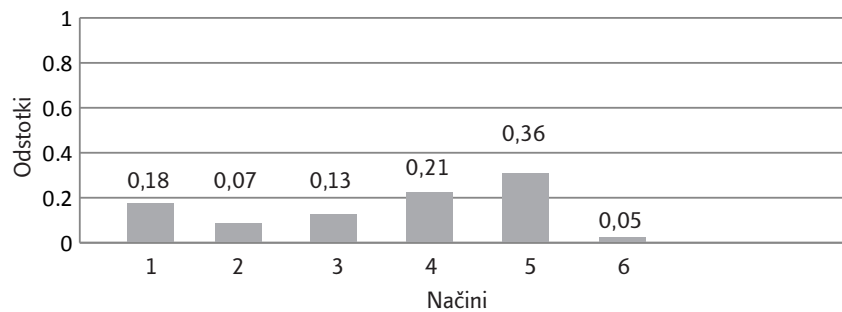
po načelu progresivnega podvajanja v fizični in spletni obliki. V raziskavo sta bila vključena anketna vprašalnika. Prvi je bil namenjen starejšim. Izpolnilo ga je 106 oseb, od tega 68³ (70,1 %) žensk in 29 (29,9 %) moških. Povprečna starost anketirancev je bila 55 let in v povprečju so imeli dokončano vsaj srednješolsko stopnjo izobrazbe. Drugi anketni vprašalnik je bil namenjen delodajalcem. Izpolnilo ga je 56 predstavnikov delodajalcev.

Analiza rezultatov obeh anketnih vprašalnikov že na začetku pokaže prvo vrzel v dojemanju starosti. Delodajalci so menili, da je starejši delavec tisti, ki je dopolnil 50,7 let, glede na anketni vprašalnik, namenjen starejšim, pa naj bi bili starejši delavci stari vsaj 55 let.

Druga ugotovitev se navezuje na to, da (sodeč po rezultatih raziskave) delavci nimajo veliko interesa, da bi delali dlje, kolikor je to zakonsko opredeljeno. Prav tako pa delodajalci nimajo interesa, da bi ohranjali zaposlenost starejših delavcev.

Rezultati kažejo, da se diskriminacija pojavlja v različnih fazah zaposlovanja. V delovnem okolju jo anketirani starejši zaposleni najpogosteje občutijo pri dostopu do znanja in pri usposabljanju starejših delavcev (graf 2). Tako poudarjajo (pogosto) neutemeljeni predsodek o slabšem znanju o novih tehnologijah, novih tehnikah dela in postopkih. Poleg tega navajajo, da je (če to drži) to posledica tega, da delodajalec ni toliko vlagal v starejše delavce. Rezultati tudi kažejo, da je bilo po oceni anketiranih starejših delavcev izmed vseh usposabljanj, v katere so bili vključeni, kar 45% obveznih (predpisanih in opredeljenih v skladu s predpisi). Anketiranci poudarjajo pomanjkanje dodatnih izpolnjevanj (18 %), ki bi lahko pripomogla k znanju in s tem h konkurenčnosti starejših delavcev.

Graf 2: Kako poskrbite za starejše presežne delavce?

1. Poskušamo jim poiskati drugo delovno mesto
2. Ohranimo jih v podatkovni bazi, za primer ponovne zaposlitve
3. Ponudimo jim možnost fleksibilnega dela
4. Omogočimo jim zagotovitev pogojev za upokožitev
5. S tem se ne ukvarjamo
6. Drugo

Vir: Lastni.

Iz rezultatov raziskave je vidna tudi razmeroma majhna pripravljenost za zaposlenost prek meje upravičenosti do prejemanja starostne pokojnine (samo 18 % anketirancev bi bilo pripravljenih delati dlje), pa tudi, da bi jih za pripravljenost za podaljševanje zaposlenosti najbolj motivirale finančne spodbude za poznejše upokojevanje (64 %). Kot pomembne motivatorje navajajo tudi razumevanje v kolektivu (57 %) in prilagojenost delovnega časa (42 %) ter več prostih dni (24 %).

Rezultati drugega vprašalnika kažejo, da bi delodajalci zaposlili starejšega delavca, predvsem kadar bi se v organizaciji pojavile potrebe po znanju in izkušnjah (32 %). Gre za konflikt med potrebo po znanju starejših in predsodkom, da imajo starejši zastarelo znanje v primerjavi z

³ Nekateri responenti niso želeli definirati svojega spola.

mlajšimi, ki so praviloma bolj izobraženi in imajo novejšo znanje. Pri tem se omenja tudi večji vpliv države na zaposlovanje starejših, npr. z oprostitvijo plačila obveznih prispevkov za zdravstvo in socialno zavarovanje (23 %) in z davčnimi olajšavami (16 %).

Problem, ki ga razkrivajo rezultati drugega vprašalnika, je povezan s skrbjo za starejše presežne delavce. Organizacije se po mnenju anketirancev v več kot tretjini primerov s tem problemom ne ukvarjajo (36 %). Petina organizacij poskuša starejšim presežnim delavcem omogočiti zagotovitev pogojev za upokožitev (21 %). Ta ugotovitev lahko, če predpostavljamo, da se bo takšna praksa nadaljevala ali povečevala, negativno vpliva na gospodarstvo (pomanjkanje izkušenih delavcev), starejše delavce (pripravljenost za delo) in državo (vzdržnost pokojninskega sistema).

Tudi predstavniki anketiranih delodajalcev menijo (70 %), da starostna diskriminacija pri zaposlovanju starejših obstaja, vendar sta se sodeč po rezultatih anketnega vprašalnika z njo srečali samo dve organizaciji. Odziv nanjo je bil različen. V eni organizaciji so odziv samo razumeli, v drugi pa so sprejeli poseben kodeks o ravnanju s starejšimi delavci.

Glede na oba anketna vprašalnika je bila skupna ugotovitev, da v Sloveniji obstaja starostna diskriminacija pri zaposlovanju. Ta je, sodeč po ugotovitvah raziskave, navzoča že na samem začetku zaposlovanja in se izraža predvsem v slabših možnostih pridobitve nove zaposlitve na trgu dela. Izjema niso niti delavci, ki so pridobili status starejšega delavca v določeni organizaciji. Tudi ti opozarjajo na neenako obravnavanje na delovnem mestu. Te ugotovitve (vidne iz rezultatov raziskave) pa priznavajo tudi delodajalci. Zaradi teh razlogov lahko trditev, da v Sloveniji starostne diskriminacije pri zaposlovanju ni, zavrnemo.

Sklep

Staranje prebivalstva je s številnimi posledicami tako za posameznika kot za družbo vedno pomembnejši predmet preučevanja. Spodbujanje zaposlovanja starejših je ena izmed tem, ki tako zaradi demografskih trendov kot zaradi številnih socialnih in ekonomskih posledic, ki ogrožajo vzdržnost javnih financ, postajajo vse pomembnejše. Počasno odzivanje družbe na spremembe je že zdaj problem na trgu dela, pomanjkanje delovno-aktivnega prebivalstva v prihodnje pa bo problem samo še dodatno zaostil.

V prispevku predstavljene analize in rezultati raziskave kažejo, da je trg dela v Sloveniji še vedno razmeroma nepripravljen na val starejših. To se kaže v neuspešnosti Slovenije v primerjalnem pogledu med izbranimi državami. Analiza primerjalnega pogleda na izbrane države je pokazala teoretsko dobre zasnove programov in politik zaposlovanja starejših, vendar slabšo izvedbo. Ta se med drugim kaže predvsem v (nizki) stopnji zaposlenosti starejših, (majhni) stopnji ponovne vključitve starejših na trg dela ter slabši vključenosti v programe usposabljanja in izobraževanja. Prav tako pa se pri zaposlovanju izvaja starostna diskriminacija. Ta je velika ovira, ker nastaja kot rezultat predsodkov in stereotipov o starejših. Ti onemogočajo enakovredno vključevanje starejših delavcev na trg delovne sile. V družbi ima starost delavca velikokrat negativen prizvok, to pa vpliva na slabše možnosti zaposlitve.

Viri

- Anxo, D., Ericson, T., Jolivet, A. (2012), Working longer in European countries: underestimated and unexpected effects. *International Journal of Manpower*, 33, 6: 612–628.
- Billett, S., Dymock, D., Johnson, G., Martin, G. (2011 a), Last resort employees: older workers' perceptions of workplace discrimination. *Human Resource Development International*, 14, 4. 375–389.
- Billett, S., Dymock, D., Johanson, G., Martin, G. (2011 b), Overcoming the paradox of employers' views about older workers. *The International Journal of Human Resource Management*, 22, 6: 1248–1261.
- Brown, A. J. G., Koettl, J. (2012), *Active labor market programs employment gain or fiscal drain?*. Kiel: Kiel Institute for the World Economy (Kiel Working Paper No. 1785).

- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2013), *Geschäftsstelle »Wirtschaftsfaktor Alter«*. Dostopno na: <http://www.wirtschaftsfaktor-alter.de/wa/kontakt.html> (12. 5. 2013).
- Cavico, F. J., Mujtaba, G., B. (2011), Discrimination and the aging American workforce: recommendations and strategies for management. *SAM Advanced Management Journal*, 76, 4: 15–26.
- Chiu, W. C. K., Chan, A. W., Snape, E., Redman, T. (2001), Age stereotypes and discriminatory attitudes towards older workers: an East-West comparison. *Human Relations*, 54, 5: 629–661.
- Cvahte, B. (2004), *Položaj starejših oseb na trgu delovne sile*. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/publikacije-gradiva-izjave/govori-referati-in-clanki/novice/detajl/polozaj-starejsih-oseb-na-trgu-delovne-sile/?cHash=53b5d7e986fe8042590b0f53ff0c9cb3> (23. 4. 2013).
- Djuričič, N., Stare, J. (2013), *Spodbujanje zaposlovanja starejših*. Ljubljana: Fakulteta za upravo (magistrsko delo).
- Dolenc, P., Domadenik, P., Šuštaršič, J. (2011), *Diskriminacija na trgu dela v Sloveniji*. Koper: Fakulteta za management.
- Duell, N., Vogler, L. K. (2012), *EEO Review: employment policies to promote active ageing, 2012: Germany*. Dostopno na: <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reviews/Germany-EPPAA-Feb2012-final.pdf> (29. 11. 2012).
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2012), *Older workers and employment*. Dostopno na: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/35/en/1/EF1235EN.pdf> (13. 5. 2013).
- Eurostat (2013 a), *Population on 1 January: Structure indicators*. Dostopno na: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjanind&lang=en (26. 3. 2013).
- (2013 b), *People by age group*. Dostopno na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00010&language=en> (26. 3. 2012).
- (2013 c), *Duration of working life*. Dostopno na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde420&plugin=1> (26. 3. 2012).
- (2013 d), *Proportion of population aged 65 and over*. Dostopno na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00028&plugin=1> (26. 3. 2012).
- Evropski ekonomsko-socialni odbor (2011), *Mnenje Evropskega ekonomsko-socialnega odbora o posledicah staranja prebivalstva za zdravstvene in socialne sisteme (raziskovalno mnenje)*. UL C 44, 11. 2. 2011, str. 10–16 (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV).
- Flander, B. (2004), *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta družbene vede.
- Fonds Social Européen en France (2013), *Le programme compétitivité régionale et emploi*. Dostopno na: <http://www.fse.gouv.fr/qu-est-ce-que-le-fse/en-savoir-plus-sur-les-programmes/le-programme-competitivite/article/les-priorites-transversales> (26. 3. 2012).
- Ghosheh Jr., N. S., Lee, S., McCann, D. (2006), *Conditions of work and employment for older workers in industrialized countries: understanding the issues*. International Labour Organization, Conditions of Work and Employment Series No. 15. Dostopno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/--protrav/---travail/documents/publication/wcms_travail_pub_15.pdf (25. 9. 2012).
- Guillemard, A. M. (2007), Pourquoi l'âge est-il en France le premier facteur de discrimination dans l'emploi? *Retraite et société*, 2, 51: 11–25.
- Hotopp, U. (2005), The employment rate of older workers. *Labour Market Trends*, 113, 2: 73–86.
- Ignjatović, M. (2012), *EEO Review: Employment policies to promote active ageing, 2012: Slovenia*. Dostopno na: <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reviews/Slovenia-EPPAA-Feb2012-final.pdf> (29. 11. 2012).
- Jing, R., Chou, A. (2012), Discrimination against older workers: current knowledge, future research directions and implications for social work. *Indian Journal of Gerontology*, 26, 1: 25–49.
- Jobanzeigen (2012), *Altersdiskriminierung soll bekämpft werden*. Dostopno na: <http://news.jobanzeigen.de/arbeitsleben/1090-altersdiskriminierung-soll-bekaempft-werden> (17. 3. 2013).
- Johnson, R. W. (2007), *Managerial attitudes toward older workers: a review of the evidence*. Discussion Paper 07–05. Washington: The Urban Institute.
- Jonasson, D. (2010), *Increasing age discrimination*. Dostopno na: <http://www.stockholmnews.com/more.aspx?NID=5726> (30. 6. 2013).

- Jopling, K., Vass, J. (2012), *Agenda for Later Life 2012, Policy priorities for active ageing*. Dostopno na: <http://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/For-professionals/Policy/AgendaforLaterLifeReport2012.pdf?dtrk=true> (12. 12. 2012).
- Južnik Rotar, L. (2011), Ocenjevanje učinkov aktivne politike zaposlovanja. *Management*, 6, 2: 165–176.
- Kohl, H. (2012), *Unemployment among older workers*. Dostopno na: <http://ehis.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/detail?vid=7&sid=992b83b1-1c28-4ebb-a6cb-fa6cc209f7a1%40sessionmgr13&hid=3&bddata=JkF1dGhUeXBIPWlwLGN1c3R1aWQmY3VzdGlkPXM4MDEwMzYwJmxhbmc9c2wmc2l0ZT1lZHMtbGl2ZSZzY29wZT1zaXRl#db=mth&AN=32Y1329298993> (15. 5. 2012).
- Lammers, M., Bloemen, H., Hochguertel, S. (2013), Job search requirements for older unemployed: transitions to employment, early retirement and disability benefits. *European Economic Review*, 58: 31–57.
- Lenarčič, B. (2010), *Demografski profil ameriške "baby boom" generacije*. Dostopno na: <http://www.inst-antonatrstenjaka.si/tisk/kakovostna-starost/clanek.html?ID=596> (11. 5. 2013).
- Macnicol, J. (2006), *Age discrimination: a historical and contemporary analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Marshall, M. (1990), Proud to be old: attitudes to age and ageism. V: McEwen, E. (ur.), *Age: the unrecognised discrimination*. London: Age Concern (28–42).
- Messe, P. J. (2012), Do discriminatory attitudes to older workers at work affect their retirement intentions? *International Journal of Manpower*, 33, 4: 405–423.
- Ministère des Affaires sociales et de la santé (2011), *Contribution de la DGEFP sur le bilan des politiques nationales*. Dostopno na: <http://www.social-sante.gouv.fr/vieillessement-actif,2230/politiques-francaises,2239/l-employabilite-des-seniors,2240/contribution-de-la-dgefp-sur-le,14196.html> (15. 12. 2012).
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2007), *Program ukrepov aktivne politike zaposlovanja za obdobje 2007–2013*. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumententi__pdf/apz_2007_2013.pdf (23. 2. 2013).
- (2009), *Pregled ukrepov za spodbujanje aktivnega staranja*. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/12106/6451/ (23. 2. 2013).
- Musek, J. (1994), *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Nastran Ule, M. (1999). *Predsodki in diskriminacija: izbirne socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- OECD (2012 a), *OECD thematic follow-up review of policies to improve labour market prospects for older workers: France (situation mid-2012)*. Dostopno na: http://www.oecd.org/fr/els/politiquesetdonnees-surlemploi/Travailleurs%20%C3%A2g%C3%A9s_France.pdf (28. 11. 2012).
- (2012 b), *OECD thematic follow-up review of policies to improve labour market prospects for older workers. Germany (situation mid-2012)*. Dostopno na: <http://www.oecd.org/els/employmentpoliciesanddata/Older%20Workers%20Germany.pdf> (28. 11. 2012).
- (2012 c), *OECD thematic follow-up review of policies to improve labour market prospects for older workers: Sweden (situation mid-2012)*. Dostopno 28.11.2012 na: <http://www.oecd.org/els/employmentpoliciesanddata/Older%20Workers%20Sweden.pdf> (28. 11. 2012).
- (2012 d), *OECD thematic follow-up review of policies to improve labour market prospects for older workers: United Kingdom (situation mid-2012)*. Dostopno na: <http://www.oecd.org/els/employmentpoliciesanddata/Older%20Workers%20UK.pdf> (28. 11. 2012).
- (2012 e), *Ageing and Employment Policies – Statistics on average effective age of retirement*. Dostopno na: <http://www.oecd.org/els/employmentpoliciesanddata/ageingandemploymentpolicies-statisticsonaverageeffectiveageofretirement.htm> (28. 11. 2012).
- Rodier, A. (2013), *La crise a favorisé les discriminations au travail*. Dostopno na: http://www.lemonde.fr/economie/article/2013/03/19/la-crise-a-favorise-les-discriminations-au-travail_1849804_3234.html (13. 3. 2013).
- Skablova, A. G., Ralph, Y. (2012), "Åldersdiskriminering ett slöseri med resurser". Dostopno na: <http://www.dn.se/debatt/aldersdiskriminering-ett-sloseri-med-resurser> (9. 9. 2012).
- Stanovnik, T. (2007), Demografski trendi in vzdržnost pokojninskega sistema v Sloveniji. V: Razpotnik, V. (ur.), *Odnos Slovencev do starosti, pokojninskega sistema in varčevanja za starost: zbornik ob 10. obletnici Kapitalske družbe*. Ljubljana: Kapitalska družba.

- Suttle, R. (2012), *Effects of aging on job performance*. Dostopno na: <http://smallbusiness.chron.com/effects-aging-job-performance-1031.html> (28. 8. 2012).
- Thunberg, T. (2011), *Forskarrapport visar på stark åldersdiskriminering i Sverige*. Dostopno na: <http://www.paraplyprojektet.se/nyheter-spl/forskarrapport-visar-pa-stark-aldersdiskriminering-i-sverige/?arkiv=2011> (1. 12. 2012).
- Tikkanen, T., Nyhan, B. (2006), *Promotion of lifelong learning for older workers – an international overview*. Reference Series 65. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Torbay Council (2010), *Active ageing strategy*. Dostopno na: http://www.devonpct.nhs.uk/Library/Our_partners/Torbay_Council/TorbayCouncil_ActiveAgeingStrategy_71112.pdf (15. 3. 2013).
- Warr, P. (1993), In what circumstances does job performance vary with age? *European work and organizational psychologist*, 3, 3: 237–249.
- Wegman, D. H., McGee, J. (2004), *Health and safety needs of older workers*. Washington: The National Academies Press.
- Zakon o delovnih razmerjih (2002), *Ur. l. RS*, št. 42/2002, št. 79/2006-ZZZPB-F, 46/2007 Odl. US: U-I-45/07, U-p-249/06-22, 103/2007, 45/2008-ZArbit, 83/2009 Odl. US: U-I-284/06-26.

Sanja Sitar Surić

SOSKRBNIŠTVO – REJNIŠTVO ZA POSTMODERNO SOCIALNO DELO

Sodobno socialno delo je z razvojem sistemskih in postmodernističnih konceptov razvilo popolnoma drugačen okvir za razumevanje rejništva od tradicionalnega. Iz rejništva kot popolne osnovne skrbi za otroka, ki nima staršev ali ti zanj ne morejo skrbeti, se je namreč razvilo soustvarjanje, skupno načrtovanje v individualnih projektnih skupinah, torej skupno skrbništvo otroka, pri katerem sodelujejo starši, rejniki in center kot soustvarjalci, sodelavci. Zato je treba oblikovati tudi nov izraz, najti poimenovanje za ta pristop do pomoči v socialnem delu, ki ne bo opredeljevalo zgolj osnovne in tudi popolne skrbi za otroka, temveč projekt soustvarjanja in skupne skrbi za otroka v času, ko starši te skrbi v celoti ne zmorejo zagotoviti. Soskrbništvo je predlog avtorice za preimenovanje rejništva za postmoderno čas.

Ključne besede: soustvarjanje, jezik socialnega dela, skrbstvo, postmodernizem, otroci brez staršev.

Sanja Sitar Surić, univerzitetna diplomirana socialna delavka, je magistrica znanosti iz sociologije – socialnega dela v skupnosti. Je tudi doktorandka Fakultete za socialno delo v Ljubljani. V svoji doktorski nalogi raziskuje uporabo in razvoj teoretskih konceptov socialnega dela v praksi centrov za socialno delo. Že enajst let dela kot socialna delavka na Centru za socialno delo v Mariboru. V zadnjih letih se aktivneje posveča socialnemu delu z družino, preventivnim programom in skupinskemu delu z otroki v rejništvu. Kontakt: sanja.sitar@amis.net.

CO-CUSTODY – FOSTER CARE FOR POSTMODERN SOCIAL WORK

Modern social work has developed, alongside systemic and postmodern concepts, a framework for understanding foster care that differs from the traditional one. From the traditional concept, that understands foster care only as the full caretaking of basic children's needs, that the parents alone can not or will not provide, foster care has evolved into a co-creational joint planning of individual project groups or, in other words, a joint caretaking of children's needs by their parents, foster parents and professional social workers. Therefore there is also an evident need to find/invent a new verbal expression, which will, beside the basic caretaking, conceptually include all the new features of the new co-creational approach to taking care of children's needs during the period when their parents are unable to do so. "Co-custody" is the author's proposal for the appropriate naming of foster care for the postmodern time.

Key words: co-creation, language of social work, care, postmodernism, parentless children.

Sanja Sitar Surić has a Master degree in sociological sciences – "Social Work in the Community". She's a PhD student at the Faculty of social work in Ljubljana. In her doctoral dissertation, she's researching the development and practical use of different theoretical social work concepts in everyday casework of centres of social work in Slovenia. She has been a professional social worker for eleven years at the Centre of social work Maribor. In recent years her interests had been focused in the field of social work with families, preventive measures and children foster care. Contact: sanja.sitar@amis.net.

Uvod

Strokovna javnost, ki se ji pridružuje tudi vedno več laične, že nekaj časa meni, da rejništvo ni več ustrezna oblika skrbstva za otroka v času, ko straši sami ne morejo v celoti poskrbeti zanj.

Sodobno socialno delo je namreč razvilo popolnoma drugačen okvir razumevanja rejništva, kot ga poznamo iz preteklosti. Iz rejništva kot popolnega osnovnega skrbništva za otroka, ki nima staršev ali ti zanj ne morejo poskrbeti, se je namreč razvilo soustvarjanje, skupno načrtovanje v individualnih projektnih skupinah, torej skupno skrbništvo za otroka, v katerem sodelujejo starši, rejniki in center kot soustvarjalci oziroma sodelavci. Tako menim, da je čas, da poiščemo tudi nov izraz, ki bo ustrezal novim pristopom dela na področju rejništva in s katerim bomo tudi sodobne koncepte lažje umeščali v sodobno prakso. Poimenovanje koncepta dela je namreč izjemno pomembno za razumevanje ravnanja v okviru koncepta.

Zgodovina in razvoj rejništva

Razvoj rejništva v Sloveniji lepo povzame Vida Milošević Arnold (1981). Meni, da ima rejništvo v naši državi (prej republiki) dolgoletno tradicijo. Kot navaja, ga je prvič omenjal časopis »Leibeche Zeitung«, ki je leta 1906 poročal o nameščenju otrok v druge družine. V nekdanji Jugoslaviji je bilo rejništvo prvič pravno urejeno leta 1922 z zakonom o zaščiti otrok in mladine, ki je opredelil, katere otroke in s kakšnimi pogoji se namešča v druge družine. Takrat so v družine lahko nameščali sirote in zapuščene otroke brez bližnjih sorodnikov, pri tem pa naj bi rejniške družine otrokom zagotavljale ustrezno varstvo in vzgojo. Organizirano rejništvo v Sloveniji se je začelo leta 1926.

Kot navaja Milošević Arnold (*ibid.*), je vprašanje rejništva takrat urejal poseben pravilnik, ki je uvedel strokovni nadzor nad rejniškimi družinami, opredelil finančne obveznosti do njih, določil spodnjo in zgornjo mejo starosti otrok ob namestitvi v rejniško družino in premestitvi iz nje kakor tudi usposabljanje rejnic. Kljub temu je bila do leta 1955 skrb za otroke, ki jih je bilo treba namestiti v rejniške družine, urejena neenotno. Leta 1955 je svet za socialno varstvo, ki je bil takrat ustanovljen kot republiški družbeni organ, izdal posebna priporočila za izvajanje rejništva. Čeprav je bila odločitev za sistematični razvoj rejništva trdna, so se kljub temu pojavljale težave glede pridobivanja, izbire in usposabljanja rejniških družin. Tako je bil nadaljnji razvoj rejništva predvsem odvisen od ustreznega organizacijskega in strokovnega pristopa.

Leta 1960 je bil sprejet zakon o rejništvu, ki je, po mnenju Milošević Arnold (*ibid.*), pomenil kakovostni premik na tem področju. Leta 1965 je tako že veljalo, da je rejništvo najprimernejša oblika varstva otrok, ki ne morejo živeti pri starših. Naslednji zakon, zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih iz leta 1976, pa je rejništvo obravnaval kot družinsko razmerje, pri katerem je rejnik s sprejemom otroka lahko postal tudi izvrševalec določenih rodbinsko-pravnih pravic oziroma dolžnosti, predvsem varstva in vzgoje rejenca.

Leta 1974 je zakon o socialnem varstvu omogočil tudi uveljavitev poklicnega statusa rejnika in to je olajšalo pridobivanje novih, predvsem mlajših in ustrežnejših rejniških družin (Milošević Arnold 1981, *Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo centri za socialno delo* 2014).

Čeprav se je oblika skrbi za otroka, poimenovana rejništvo, predvsem z razvojem stroke in konceptov socialnega dela razvijala, pa je poimenovanje kljub temu ostalo nespremenjeno.

Model stroke se je prek različnih teorij socialnega dela razvijal od tako imenovanega tradicionalnega (kliničnega), prek reformističnega, radikalnega in systemskega do postmodernističnega. Tradicionalni model je predpostavljal, da je s posameznikom ali določeno družbeno skupino nekaj narobe. Zato je bil že na začetku razvoja stroke socialnega dela, v zadnjih letih 19. stoletja, usmerjen k pomoči pri odpravi problemov in stisk tako, da se bodo ljudje lahko spet vključili v družbeno življenje. Tako reformistični model, ki se je razvil v istem obdobju kot tradicionalni model, kot tudi radikalni model iz šestdesetih let 20. stoletja izhajata iz predpostavke, da stiske oziroma težave ljudi izhajajo iz neustrezne ali nepravilne družbe (Poštrak 2003). Systemske teorije so povezale posameznika in družbo ob predpostavki, da posamezni deli sistema ne morejo biti povsem ločeni drug od drugega. Ekosistemska perspektiva spodbuja socialne delavce k spoznanju, da težave nastajajo zaradi slabe usklajenosti okolja in uporabnikovih potreb, sposobnosti, pravic in želja (Germain, Gitterman 1996).

Sistemska socialno delo

Med sistemskimi teoretiki je imel na razvoj konceptov socialnega dela pomemben vpliv »sistemski socialni delavec« Peter Lüssi (1990, 1992). Meni, da je splošna naloga socialnega dela reševanje socialnih problemov. Reševanje problemov je za avtorja »terminus technicus na področju socialnega dela«. Lüssi omenja več sistemskih teorij, pri tem pa poudari, da za sistemsko socialno delo veljajo sistemske povezave, v katerih je socialni problem kompletiran kot »problemski

sistem«. Naloga systemskega socialnega delavca je, da problemski sistem funkcionalizira, s tem pa sebe, svojo institucijo in druge osebe prav tako pa tudi socialne sisteme uskladi s problemskim sistemom ter tako ustvari »sistem reševanja problema«. Posebnost oz. značilnost systemskega socialnega dela je odmik od tradicionalnega pojma stranke in linearne osredotočenosti nanjo (Lüssi 1990). Lüssi uvaja pojem »udeleženih v problemu« namesto pojma »stranka«, saj stranka sama ni osrednja osebna kategorija socialnega problema in reševanja tega problema. Systemsko socialno delo namreč ne potrebuje stranke oziroma se ne omejuje na to, da bi ob nekem problemu imelo pred seboj le eno samo stranko. Systemski socialni delavec si bo prizadeval, da bo v vsakem problemskem primeru pridobil čim več za rešitev najpomembnejših udeležencev.

Systemsko-ekološka teorija, ki se je razvila v sedemdesetih letih 20. stoletja, je torej začela iskati težavo v odnosu med udeleženci, v njihovih razmerjih, komunikacijah in transakcijah. Po systemsko-ekološkem modelu sta socialna delavka/delavec in uporabnica/uporabnik partnerja oziroma sodelavca pri reševanju težav (Poštrak 2003).

Kot piše Čačinovič Vogrinčič (2008), systemske teorije torej v socialno delo vnesejo temelje delovnega odnosa, instrumentalno definicijo problema in soustvarjanje rešitev (Lüssi 1991).

Bistvo Lüssijevega koncepta je naloga socialnega delavca, da soustvari proces pomoči, v katerem uporabniki ali udeleženi raziskujejo svoj delež v rešitvi. (Čačinovič Vogrinčič 2008.)

Postmodernistične teorije

Saleebey (1997) je utemeljil koncept perspektive moči, ki sicer izhaja s področja duševnega zdravlja, vendar je do danes postal eden pomembnejših konceptov v uporabi stroke socialnega dela. Perspektiva moči se osredotoča na zmožnosti in potencial uporabnika. Individualnim uporabnikom in skupnostim omogoča izražanje in doseganje njihovih upov glede prihodnosti ter ne išče zdravlja za pretekle in zdajšnje težave. Po Saleebeyu je formula perspektive moči povsem preprosta, in sicer

mobilizirati moč, v pomenu znanja, zmožnosti in darov uporabnika, za doseganje njegovih ciljev, zaradi česar bodo imeli po njihovem mnenju boljše življenje. Perspektiva moči od izvajalca zahteva prisvojitev optimističnega odnosa do uporabnikov. (Healy 2005.)

Vpliv postmodernističnih teorij (Healy 2005) na temelje socialnega dela se povečuje že od začetka devetdesetih let 20. stoletja.

Pomembno postmoderno teorijo in koncepte v socialno delo vnašata Parton in O'Byrne (2000), ki pišeta o konstruktivnem socialnem delu. Pri tem izhajata iz tako imenovanega konstrukcionizma in pripovedovalnega pristopa, tako k analizi kot tudi k razumevanju socialnega dela, še posebej pa k razvoju teoretskih spoznanj za prakso.

Avtorja navajata številne študije, ki so pokazale, da pri socialnem delu ni toliko pomembna tehnika, ki jo socialna delavka uporablja, pač pa sama kakovost in vrednost uporabnikove izkušnje. Pri tem razumem, da avtorja želita s pojmom »kakovost in vrednost uporabnikove izkušnje« opredeliti odnos, ki ga vzpostavi socialna delavka z uporabnikom. Parton in O'Byrne tako menita, da konstruktivni socialni delavci ne izhajajo niti iz domneve, da poznajo odgovor za težave katerekoli osebe, niti iz domneve, da vedo, kaj je najboljša oziroma boljše rešitev. Glede na navedeno upoštevajo uporabnikovo teorijo kot enakovredno katerikoli drugi teoriji. Pri tem si tudi ne domišljajo, da obstaja (prava) teorija z vsemi pojasnili za določeno konkretno situacijo. Razumejo, da so v položaju, v katerem takšne vseobsežne razlage ne potrebujejo, saj razlage težav ne vidijo kot nujne za razumevanje njihove rešitve. Rešitve nastajajo v dialogu med uporabnikom in socialno delavko. Pri tem je treba drobne svetle točke, se pravi situacije, v katerih problema ni bilo oziroma je bil manjši, razvijati s pomočjo vprašanj, kako je uporabniku to uspelo, kakšno razliko je to povzročilo in kako je to opazil.

Sodobno socialno delo torej odlikujejo novi koncepti in nov jezik. Strokovnjak opušča položaj moči in vsevednosti ter z uporabnikom postane sodelavec v skupnem iskanju dobrih rešitev. Gabi Čačinovič Vogrinčič (2006) zapiše:

Predmet socialnega dela je pomoč (opora, podpora) človeku (družini, skupini, skupnosti) pri reševanju kompleksnih psihosocialnih problemov. Delovni odnos zagotavlja instrumentalno definicijo problema in soustvarjanje rešitev, pri čemer proces sodelovanja mobilizira moč človeka (družini, skupini, skupnosti). Socialno delo opišemo kot izviren delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo na sporazumevanju, dogovarjanju in skupnem oblikovanju rešitev, da bi udeleženi v problemu postali udeleženi v rešitvi.

Postmoderni koncept rejništva

V rejništvu so se zato na podlagi razvoja strokovnih konceptov razvili tako sodelovanje in soustvarjanje projektov pomoči z matičnimi družinami otrok v rejništvu, izobraževanje rejnikov in vzpostavitev individualnih projektnih skupin (IPS) kakor tudi po mojem mnenju izjemen koncept soustvarjanja, kot izraz postmoderne socialnega dela.

Kot meni strokovnjakinja za rejništvo Gabi Čačinovič Vogrinčič (2008), je socialno delo v rejništvu delo s celostnim sistemom vseh udeleženih v rejništvu. Torej gre ne več zgolj za usmerjenost k posamezniku in odpravi njegovih težav, ampak za sistem sodelovanja in soustvarjanje rešitev.

Za socialno delo je torej jasno, da v projektne skupine soustvarjamo izvirne projekte pomoči, ki zahtevajo pogovor in nove dogovore vsak mesec, ne pa enkrat na leto, kot to zahteva zakon. Individualna projektna skupina je namreč

sistem, ki vzpostavlja in vzdržuje sodelovanje med matično družino, rejniško družino, centrom za socialno delo in otrokom v reji ... Vsi udeleženi potrebujejo projektno skupino, da bi v potrpežljivem procesu učenja soustvarili sodelovanje v delovnem odnosu. (*Ibid.*: 101.)

Rejništvo je kot zgolj splošna oblika skrbi za otroka, za katerega starši ne morejo skrbeti ali staršev sploh nima, zaradi razvoja konceptov socialnega dela napredovalo v postmoderni čas skupnega soustvarjanja projektov pomoči, skupnega raziskovanja dobrih izidov v korist otroka, v večanje moči in iskanje virov pri matični družini. Pri tem so rejniki od tistih »dobrih ljudi«, ki so otroka vzeli k sebi domov in zanj v celoti poskrbeli, kar zadeva nego, hrano, izobraževanje ipd., postali šolani sodelavci in soustvarjalci projektov pomoči matični družini, ki skupaj s socialnimi delavkami iz centrov za socialno delo opuščajo moč tistega, ki zna, v prid tistemu, ki soustvarja (pri tem so seveda izvzete zlorabe, nasilje in druge situacije, v katerih je treba otroka zavarovati, ker ogrožajo njegov zdrav razvoj).

Ob tem ne moremo prezreti, da zakonodaja, kljub napredku na področju rejništva, predvsem s sprejetjem zakona o izvajanju rejniške dejavnosti, pri pojmovanju samega rejništva v zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih še ni vključila postmodernih konceptov socialnega dela. Tako zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih pojmuje rejništvo kot posebno obliko varstva otrok, ki sta jim potrebni oskrba in vzgoja pri osebah, ki niso njihovi starši. Namen rejništva je, da se otrokom pri osebah, ki niso njihovi starši, omogoči zdrava rast, izobraževanje, skladen osebni razvoj ter usposobitev za samostojno življenje in delo. Center za socialno delo odda v rejništvo otroka, ki nima svoje družine, otroka, ki zaradi različnih vzrokov ne more živeti pri starših, ali otroka, katerega telesni in duševni razvoj je ogrožen v okolju, v katerem živi. Center za socialno delo odda otroka v rejništvo s privoljenjem staršev oziroma roditelja, pri katerem otrok živi, ali na podlagi ukrepa odvzema otroka.

Povsem drugačni sta definiciji rejništva z vidika sodobnega socialnega dela, ki temeljita na konceptu sodelovanja in soustvarjanja.

Rejništvo je institucionalna oblika skrbi za otroka, ki v nekem času v svoji družini nima dobrih pogojev za življenje in mu država in stroke morajo zagotoviti varne pogoje za rast in razvoj v skladu z vsemi temeljnimi pravicami otroka, zunaj njegove družine. Namestitev v rejniški družini je ena od možnih oblik podpore in pomoči otroku in njegovi družini. (Kobal 2010.)

V rejništvu, ki je namenjeno otrokom, ki začasno za krajši ali daljši čas ne morejo bivati v biološki družini, se skrb za otroka, njegovo vzgojo in oskrbo deli na rejniško družino, matično

družino in center za socialno delo, zato sta potrebni nenehno sodelovanje in dogovarjanje (*Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo centri za socialno delo* 2014).

Kljub razvoju rejništva v teoriji in praksi pa je poimenovanje ostalo zgolj na ravni osnovne skrbi za otroka – kot rejništvo, reja. V zadnjem času je zakonodajalec namreč spremenil le izraz »rejenec« v izraz »otrok v rejništvu«. Osebno menim, da to nikakor ne zadošča, saj tudi rejništvo kot oblika skrbi, ki je že zdavnaj presešla zgolj osnovno skrb za otroka, ni več ustrezen izraz za sodobno, postmoderno socialno delo, prav tako pa je izraz rejništvo (postal) neustrezen zaradi razvoja novega jezika v sodobnem socialnem delu, saj, kot trdi Čačinovič Vogrinčič (2003), je stroka socialnega dela ustvarila »nove besede«, spremenila jezik socialnega dela.

Tako se sedaj lahko opremo na jezik stroke v prevajanju iz teorije v prakso, od soustvarjenih rešitev v ravnanje, od strokovnjaka k uporabniku v dialogu, ki povezuje vsakokratni »lokalni« jezik v dogovarjanje. (Ibid.)

Torej bi lahko rekla, da je sodobno strokovno socialno delo tako spremenilo koncept rejništva, da je rejništvo postal sistem soustvarjanja, sistem skupne pomoči in podpore otroku in njegovi družini. Pri tem se je povečala potreba po osveščeni, šolanih, lahko tudi rečemo postmodernih rejnikih, ki bodo, enako kot socialni delavci, znali opustiti vlogo ekspertov ter znali in zmogli prevzeti vlogo soustvarjalcev (izraz v Čačinovič Vogrinčič 2008) v projektu pomoči otroku in njegovi družini.

Potreba po novem izrazu »soskrbništvo«

Tako menim, da novi, postmoderni koncept rejništva, ki se je razvil, in s tem povezana nova vloga socialnih delavk/delavcev, rejnic/rejnikov ter otrokovega očeta/matere ter drugih soustvarjalcev v projektu pomoči zahtevata tudi novo poimenovanje, saj menim, da bi z novimi besedami tudi lažje opisali, sprejeli in soustvarjali novi koncept rejništva.

Gre za novi koncept skrbstva, in sicer koncept »soskrbstva« za otroka. Pri tem se, v okviru projekta pomoči, v sklopu individualne projektne skupine, začasno, dokler otrokova družina ne zmore za otroka popolnoma poskrbeti, skrbstvo za otroka deli na različne udeležence – starše, rejnike, center za socialno delo in druge otroku pomembne osebe. Menim, da je za to obliko pomoči otroku in njegovi družini primeren izraz »soskrbništvo«.

Nov, primernejši izraz bi po mojem mnenju prinesel veliko dobrega, predvsem zaradi lepšega poimenovanja in večjega poudarjanja tistega, kar se je spremenilo v konceptih socialnega dela, in sicer od usmerjenosti k problemu do soustvarjanja in sodelovanja v skupnem projektu pomoči, prav tako pa bi podprl otrokovo družino tam, kjer sama zmore, rejnike spremenil v aktivne sodelavce v projektu pomoči, spodbudil pa bi tudi sodelovanje vseh udeleženi, izjemno pomembno pa je, da bi otroku odvzel veliko breme oziroma prepogosto stigmo zdajšnjega izraza rejništvo.

Z novim izrazom bi rejništvo lahko lažje premostilo prehod iz modela popolne skrbi za otroka, ker starši ne zmorejo, v postmoderno soustvarjanje projekta pomoči družini. Za popolno skrb za otroka, ker starši ne zmorejo zanj poskrbeti, poznamo namreč druge oblike varstva in skrbi (skrbništvo, posvojitve).

Sicer pa je izraz soskrbništvo le moja ideja, ki sem vam jo želela zaupati v kontekstu soustvarjanja novega poimenovanja rejništva, ki me vedno znova pri delu, tako s starši, rejniki in otrokom, opominja na bistvo tega koncepta, ki je vedno znova soustvarjanje pomoči otroku in njegovi družini.

Sklep

socialno delo je razvilo nove koncepte pomoči, v skladu s tem pa se je spremenil tudi jezik socialnega dela, in sicer v jezik povečevanja moči in soustvarjanja.

Rejniška družina je bila tako pred štiridesetimi leti, leta 1974, otroku drugi dom, rejniki pa so prevzemali dolžnosti staršev, jih vzgajali po najboljših močeh, kot da bi bili njihovi pravi straši. Starše otrok v rejništvu so takrat imenovali še »kronični alkoholiki, prostitutke in delo-mrzneži« (Lebar 1974: 9).

Z razvojem profesionalizacije in strokovnih konceptov socialnega dela sta se spremenila tako predmet socialnega dela kot tudi njegov jezik. Socialno delo je pridobilo delovni odnos z instrumentalno definicijo problema, mobilizacijo moči uporabnika in je postalo

izvirni delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo na sporazumevanju, dogovarjanju in skupnem oblikovanju rešitev, da bi udeleženi v problemu postali udeleženi v rešitvi. (Čačinovič Vogrinčič 2008: 27.)

Starši, rejniki in socialne delavke so postali sodelavci v tem skupnem projektu pomoči kot temelju sodelovanja tudi na področju rejništva. Skupaj skrbijo za blaginjo otroka, s skupnim ciljem čimprejšnje vrnitve otroka v matično družino. Soskrbnništvo je zato, v sodobnem jeziku socialnega dela, primeren izraz za obdobje skrbi za otroka, ko starši tega ne zmorejo zgolj sami.

Viri

- Čačinovič Vogrinčič, G. (2003), Jezik socialnega dela. *Socialno delo* 42, 4–5: 199–203.
- (2008), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Germain, C., Gitter, A. (1996), *The life model of social work practice: advances in theory and practice*. New York: Columbia University Press.
- Healy, K. (2005), *Social work theories in context*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo centri za socialno delo* (2014). Dostopno na: <http://www.scsd.si/javna-pooblastila.html> (12. 8. 2014).
- Lebar, P. (1974), Rejništvo. *Dogovori* (Ljubljana), letnik 2, številka 2. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KKMG6MZQ>.
- Lüssi, P. (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1–3: 81–94.
- (1992), *Systemische Sozialarbeit: praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern: Haupt.
- Milošević Arnold, V. (1981). *Rejništvo v SR Sloveniji*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Parton, N., O'Byrne, P. (2000), *Constructive social work: towards a new practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Poštrak, M. (2003), Kaj posebnega lahko ponudi socialno delo pri delu z mladimi. *Šolsko svetovalno delo* 8, 2–4: 26–33.
- Kobal, B. (2010), *Postopki, organizacija in standardi na področju rejništva*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (končno poročilo). Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/rejnistvo_raziskava_konc_poroc.pdf (12. 8. 2014).
- Saleebey, D. (1997), *The strengths perspective in social work practice*. New York: Longman.

SKUPNOST KOT UČNI PROSTOR SOCIALNEGA DELA

Erasmus izkušnja v Madridu skozi oči samoorganizacije v skupnostih

Stene stavbe, v kateri so Fakulteta za sociologijo in družbene vede ter Fakulteta za socialno delo Univerze Complutense, pričajo o povezanosti z zgodovino razrednega boja in boja proti fašizmu. »Včasih je bil ta kampus v središču mesta, še v času Francove diktature, a so iz njega vedno izhajali študentje, ki so se organizirali proti režimu, pripravljali skupščine in demonstracije. Da bi zatrli njihov vpliv in preprečili širjenje revolucionarnih idej, je Franco ukazal premakniti kampus na obrobje mesta«, mi pove E., sošolka, medtem ko pije čaj in kadiva na hodniku. Pokaže mi na obraze, ki so s črno odtisnjeni na sive stebre na hodniku – pod obrazi so imena in datumi. »To so študentje, ki so jih ubili frankisti in policija zaradi udeležbe na demonstracijah ali kritiziranja diktature.« Maria Luz Nájera, Arturo Ruiz in drugi; vsi umorjeni okrog leta 1977. V času diktature je v okolici kampusa patroljirala civilna garda [guardia civil], ki je izvajala nadzor nad vsebinami, ki so jih predavali na šoli, in nad poskusi obšolskega organiziranja v obliki skupščin.

Še danes je kampus Somosaguas odrinjen daleč na obrobju mesta, med elitne soseske, zagrajene z ograjami in živimi mejami; hkrati pa je v bližini struktur moči – npr. kasarne, okrašene z žično ograjo, varnostnimi kamerami in napisom »Vse za domovino« [*Todo por mi patria*]. Nedaleč stran se za ograjami pne še Center za odstranjevanje tujcev, kamor policija zapre migrante, preden jih izžene iz države. Paradoks med strukturami represije, zgodovino fašizma in nedotakljivostjo elitnih sosesk ustvarja kampus, ki še vedno brbota od živahnosti, ustvarjalnosti in subverzije. Okolica fakultet in dvorišče me zaradi grafitov in plakatov popeljeta po časovnici stavk, ki so jih študenti organizirali v boju proti poviševanju šolnin, varčevalnim ukrepom, bolonjski reformi in kapitalističnemu sistemu.

Razumljivo me že na začetku zajame navdušenje in bolj kot predmetnik me pritegne študentsko organiziranje. Predmetniku lahko očitamo marsikaj – od medicinskega modela, psihologizacije, neobčutljivega jezika in nereflektiranega diskurza, ločenega od aktualnega konteksta¹ – a morda je najbolj boleč prav razcep, odtujenost akademskega okolja od živosti študentskih praks in dobrih praks samoorganizacije, ki jih mrgoli v skupnosti. Vlada hudo pomanjkanje povezovanja z neformalnimi pobudami in izkušnjami, nekakšen elitizem, zaščitništvo do znanja, ki naj bi ga lahko pridobili zgolj iz knjig in ne iz dragocenih pogovorov z ljudmi.

V predavalnicah tako ne slišimo o boju proti deložacijam (aktivisti se posvečajo mobilizaciji skupnosti, da zavaruje družine pred izgubo doma – samo leta 2012 je bilo deložacij skoraj 120.000, torej gre za problem srhljivih razsežnosti – in, po drugi strani, okupiranju praznih stanovanj v lasti požrešnih bank; vanje potem direktno naselijo družine, ki so se znašle na cesti). Ne slišimo o številnih socialnih zadrugah, ki jih ustanovljajo brezposelni, da si omogočijo preživetje – ali migranti, da jim uspe pridobiti papirje in si urediti status. Ne slišimo o umorih na z žicami ograjenih mejah na prehodu med španskim ozemljem in afriškimi državami ter o silovitosti migrantskega organiziranja proti rasističnemu nasilju policije, ki vlada na ulicah mesta. Ne slišimo o feminističnih skupščinah, direktnih akcijah proti seksizmu in za pravico do splava. Ne diskutiramo o spremembah zakonodaje, ki vedno bolj kriminalizira življenje

¹ Pri predmetu, pri katerem smo obravnavali osnove medicine in javnega zdravstva, se je profesor tako povsem izognil kritični refleksiji o novi zakonodaji o pravici do splava, ki jo skuša sprejeti vladajoča stranka in ki bi ženskam povsem omejila pravico do odločanja o lastnem telesu.

samo (omejevanje pravice do splava in stavke, prepoved ulične prodaje, spanja na prostem, spolnega dela na osvetljenih ulicah ipd.) in predpisuje drakonske denarne kazni za udeležbo na uličnih protestih (kazni se povzpnejo tudi na več deset tisoč evrov).

Ne gre le za stvari, ki so pomembne za študente in njihov položaj v družbi, temveč so to neprecenljivi viri znanja za socialno delo: analiza družbenega položaja, državnega nasilja, mehanizmov izkoriščanja v kapitalizmu ter predvsem načinov, kako se ljudje sami, vzajemno, v skupnostih temu uprejo, so bistveni za etiko in dobro prakso socialnega dela. In to so hkrati zagotovo stvari, ki kričijo s sten hodnikov, s plakatov in transparentov, razobešenih po faksu, in ki jih mimogrede izveš iz pogovorov s študenti, med čakanjem na naslednje predavanje. Poleg očitnega antiavtoritarnega in antikapitalističnega odnosa, ki ga imajo študenti, je očitna tudi povezava z antifašistično tradicijo in zgodovino: pojmi, kot so CNT, druga republika in anarhizem,² so del kolektivne dediščine, ki jo študenti skušajo aktivno ohranjati.

Študenti so si na kampusu Somosaguas brez dvoma izbojevali prostor in veljavo. Nobene avtoritete ne prosijo za dovoljenje, upoštevajo medsebojne dogovore, nastale na nehierarhičen, horizontalen način. Odločanje o aktivnostih poteka na rednih skupščinah (dvakrat do trikrat na mesec; vzpostavljena pa je tudi posebna, feministična skupščina, ki se ukvarja z mačizmom v akademskem okolju in seksističnim nasiljem nad študentkami), na katerih razpravljajo o prihajajočih akcijah, stawkah, dogodkih (filmski večeri, debate), študentskem avtonomnem časopisu in organiziranju solidarnostnih dogodkov, na katerih se zbira denar za kaznovane tovariše. Ne čakajo na to, da jim nekdo (npr. vodstvo fakultete, »uradna« študentska organizacija) nekaj dá ali naredi v njihovem imenu, raje to storijo sami. Ko so potrebovali dodatne ure za učenje med izpitnim obdobjem in njihove zahteve niso bile uslišane, so vkorakali v eno izmed knjižnic in jo za teden dni zasedli ter si pribojevali čas za učenje (čas, ki je, mimogrede, za španske študente ključen; visoke ocene so namreč edini način za pridobitev štipendije, ki vsaj delno pokrije šolnino – štipendije za študente iz revnejših družin je vlada ukinila). Ko so avtonomna študentska društva potrebovala prostore za sestanke in material, so okupirala prazne pisarne/skladišča na fakulteti in tam vztrajajo že štiri leta. Ko je podjetje, ki pripravlja in prodaja hrano v študentski menzi, nelegalno odpustilo enega izmed delavcev, so teden dni vsak dan med kosilom študenti znosili vse pohištvo iz kafeterije, z njim zabarikadirali vrata in onemogočili delovanje (pravzaprav so, dobesečno, ljudem odnesli kosilo izpred nosa:) – s tem pa, če ne drugega, znižali dobiček podjetju. Vzdrževanje dobrih odnosov z vsemi zaposlenimi (ne le profesorji!) je ključen del ustvarjanja duha skupnosti na fakulteti – podpora stavki čistilk, organiziranje pravne pomoči delavkam fotokopirnice, ki jim je bilo podizvajalsko podjetje dolžno več mesečnih plač, vse to širi duh solidarnosti in vzajemne podpore, ki je neprecenljiv za prihodnje socialne delavce.

Konec oktobra 2013 so organizirali študentsko stavko – tridnevno blokado fakultete zaradi ponovnega povišanja šolnin (te so se v dveh šolskih letih povišale za vsaj 60 %, ponekod tudi več), da bi opozorili na nevdružne razmere lastne pozicije. Stavke sem se udeležila z navdušenjem in še svežimi spomini na jesen-zimo 2011, ko sem bila del zasedbe Filozofske fakultete v Ljubljani in poskusa ustvarjanja skupnosti na Fakulteti za socialno delo. Stvar je bila zasnovana precej podobno, s skupščinami, delavnicami (veganstvo, feminizem, kriminalizacija upora in kaj narediti ob aretaciji), skupnimi obroki in spanjem na fakulteti, vsemi rituali, ki omogočajo povezovanje in ustvarjanje skupnosti. S to, morda deklarativno, a pomembno razliko, da se nismo posvečali vprašanju dihotomije »nasilni/nenasilni« protesti (v Madridu

² Druga republika je bilo obdobje v Španiji (med vlado generala Prima de Rivere in Francovo diktaturo), ko so za kratek čas oblast prevzele komunistične stranke skupaj z anarho-sindikalističnimi gibanji in sprožile procese osvobajanja, avtonomije in samoorganizacije med ljudmi. CNT [*Confederacion nacional de trabajo*] pa pomeni anarhističen, revolucionaren sindikat delavcev, ki danes še vedno živi in ima različne frakcije (CGT, Solidaridad Obrera), ki skušajo presežati probleme predstavnosti in hierarhije v sindikalnem organiziranju. Trenutno se še vedno vključujejo v delavske boje (npr. pred kratkim proti odpuščanju delavcev Coca-cola, v podporo stavki smetarjev), a je očitno, da je zaupanje do njih manj množično, kot je bilo včasih.

je ta imperativ uniformnosti, korektnosti, vljudnosti protesta presežen – ponosno smo nosili nalepke izgreznikov) in da nikogar ni zanimalo, kako se bodo počutili študenti, ki bodo namesto na stavko šli na predavanja in bili pri tem ustavljeni (štrajkbreherstvo je kot pljunek v obraz več sto študentom, ki so morali zaradi previsokih šolnin predčasno končati šolanje).

Ko se je prvo noč stemnilo, me je B. opozorila, naj si zakrijem obraz, ker gremo na bližnje gradbišče nabirat material za barikade. Iz luknje, kjer ne bo nikoli zrasla nova stavba (zaradi špekulacij in propadlega podjetja), smo pobrali ograje, palice, prometne znake, smetnjake idr. in jih znosili na vhodna vozlišča v kampus. Zjutraj smo še v temi zgradili barikade in ustavili pretok študentov na fakultete – na vsesplošno ogorčenje je v nekaj desetih minutah na prizorišče prišla specialna policija in razdrla barikade³. Ko smo potem z lastnimi telesi oblikovali živi ščit, v znamenje simbolne obrambe fakultete in znanja pred vdorom kapitala, so se nad nas vsuli jezni pravičniški študentje, ki sicer v predavalnicah zehajo, prav tistega jutra pa so si strastno želeli poslušati profesorja. Celo tako strastno, da so nam salutirali z nacističnimi pozdravi, grozili s pretepom in se zaletavali v nas, da bi nas podrli. Ker so bili pri tem neuspešni, so drug drugemu pomagali preplezati visoke ograje okrog kampusa, da bi prišli do znanja. Navdihujoče! Ko je policija zasegla ves gradbeni material, smo se odpravili po učilnicah, v katerih so potekala predavanja (te so bile v manjšini). Zapolnili smo stole in prepevali, vzklikali, žvižgali, prižigali in ugašali luči, zagrnili zavese, odstranili profesorje izpred katedrov, dokler niso bile študijske razmere nevzdržne in so se ljudje pobrali ali pa začeli (bolj ali manj) jezno debato z nami.

Tridnevna blokada fakultete (in nekaterih drugih, a redkih, saj je Somosaguas izjema v stopnji organiziranosti) se zlije v reko študentskih teles, ki z ogromno demonstracijo proti rezom v visoko šolstvo ustavijo celotno mesto. Najbolj navduši pisanost skupin: anarhistične, socialistične, uradne, sindikalne, zveze staršev, profesorjev, feministične ipd., ki tesno skupaj korakajo in vzklikajo, naj živi delavski boj, ki je prav tako študentski boj. Razumevanje, ki nam v Ljubljani gotovo manjka. Delno k temu pripomore drugačen zgodovinski kontekst in aktualen ekonomski položaj⁴, delno pa tudi drugačen način samoorganizacije, saj je veliko bolj vpet v skupnost, črpa iz sosedskih odnosov in deluje na ravni četrti. Manj je strahu in ločenosti pred aktivističnimi skupinami – na lokalni ravni, v medijskem prostoru so tudi tu diskreditirani zaradi ustvarjanja podobe ekstremistov in zavračanja razumevanja države kot institucije nasilja.

Utrujeno sobotno popoldne se privlečem v Vallecas, še en del mesta, ki je zelo oddaljen od središča dogajanja. Tam skupina Socialno delo v akciji organizira ljudsko kuhinjo in skupščino v majhni cerkvi. Sprva sem skeptična, a me pogled na cerkev navda z dobro voljo, saj jo krasijo grafiti s političnimi sporočili, na njenem dvorišču pa je samoorganizirana kavarnica. Izvem, da cerkev pogovorno imenujejo »rdeča cerkev« [iglesia roja], saj je bila v času državljanske vojne zatočišče ranjenim (ali preprosto prebeglim) anarhističnim in komunističnim odporiškim silam, ki so se bojevale proti fašizmu. Prav tako je v času diktature zagotavljala prostor nasprotnikom režima, zato jo je vatikanska Cerkev izobčila. »Danes je tako to neke vrste ilegalna cerkev. V njej še vedno potekajo maše, ampak na drugačen način. Poleg tega nam vedno odstopijo prostor za skupščine in druge dogodke.« In res, tista skupščina, ki steče po kosilu, je polna kritičnih analiz aktualne situacije v Španiji in poudarjanja pomembnosti upiranja izkoriščevalskemu sistemu. Za mano grafit za izpustitev političnih zapornikov, na levi križ, pred mano pa s hrano obložene mize, za katerimi jedo študenti, profesorji in uporabniki socialnega dela.

³ Splošno ogorčenje je povzročilo ne le identificiranje policije kot vzdrževalca obstoječega reda, temveč tudi prepoved vstopa policiji na fakulteto, ki velja od konca diktature v znamenje spoštovanja umorjenim študentom. Podobno prepoved (zaradi enakih razlogov, torej umorjenih študentov v času študentskih uporov proti diktaturi) imajo tudi univerze v Grčiji.

⁴ V Španiji je ekonomska situacija kljub vsemu precej slabša: stopnja brezposelnosti je tako vedno bližje 30 % (morda jo je v tem času že preseгла), brezposelnost med mladimi pa je blizu 60 %; revščina, neperspektivnost in represija so del vsakdanjika tako močno, da jih beremo z obrazov študentov, ki prav zares nimajo druge izbire, kot da z lastnimi telesi branijo znanje.

Po kosilu se s skupino sošolcev na čaju sončimo v prej omenjeni kavarnici in se pogovarjamo o večernih demonstracijah, ki so napovedane pred parlamentom. Večina je za to, da bo šla, manjšina je skeptična in previdna.⁵ Sama se odločim, da se udeležim demonstracije, saj mi je tematika blizu: nasprotovanje policijski državi, represiji, zapiranju ljudi zaradi političnih razlogov in spremembam zakonodaje, ki bodo ljudi brutalno denarno kaznovale za katerokoli javno nasprotovanje oblasti⁶.

Demonstracija je številna in hudo besna, v mestu pa mrgoli policistov, ki prav zares delujejo kot psi čuvaji parlamenta. Občutek je neprijeten, še posebej ker sem sama in ne obvladam prostora, ne poznam protokola protestov in stopnje nasilja, ki ga navadno uporablja policija. Ko se pomaknemo prek glavnega trga proti stranski ulici ob parlamentu, ulici Atocha, srečam skupino sošolk, ki me sprejmejo medse. Vzklikamo, da glas ljudstva ni ilegalen in da so naše edino orožje naše dlani. Ko se znajdemo na uličici Atocha, se množica razgreje, po zraku začnejo leteti čevlji, steklenice, ljudje tolčejo avtobus in policijske avte, ki so tam parkirani. Bes je konsenzualen, vsi smo izgrezniki. Ko se policija požene v množico in začne streljati na nas z gumijastimi naboji, ne diskriminira. Ljudje obležijo na tleh krvavi, množica mendra vse pred sabo, policija pa udriha in razbija glave. Z A. pobegneva, ker postane prehudo, ne zmoreva več in v četrti nedaleč stran čakava preostale.

Medtem ko jeva čokolado in prihajava k sebi od besa in šoka, mi pripoveduje zgodbe svojih staršev, ki sta preživela diktaturo, komaj zadihala svobodni zrak, zdaj pa sta priči novemu vzpostavljanju policijske države. Pripoveduje mi o prijateljih, ki ne morejo več študirati, o službah, ki jih je nemogoče dobiti, o policijskem pretepanju spečih brezdomcev ali pohajajočih migrantov. V socialno tkivo s kolektivno izkušnjo fašizma in represije se znova zajedajo fašistični elementi: večja se vpliv katoliške cerkve, ki skuša znova vzpostaviti nadzor nad ženskim telesom in ženske prikovati v zasebno sfero, večata se policijska represija in socialno opustošenje (odpuščanja, samomori zaradi osebnih stečajev, deložacije negibljivih ljudi). Analitična miselna orodja včasih zamegli goli bes nad sistemom, ki melje ljudi, še preden jim je uspelo zadihati.

In vendar! Mesto ne bi moglo bolj gomazeti od različnih iniciativ, valovati od protestniških teles, biti navdihujoče z vsemi avtonomnimi mediji, časopisi, okupiranimi socialnimi centri, ljudskimi kuhinjami, zadrugami, »sosedskimi stražami« pred policijskim nasiljem, gverilskim feminizmom in s solidarnostjo, solidarnostjo, solidarnostjo. Ne morem, da se ne bi spomnila besed Davida Graeberja, ki o izkušnjah direktne demokracije, avtonomije, samoorganizacije večkrat pravi, da je njihova največja vrednost v tem, da vsem udeleženiim da izkušnjo, da je drugačen svet možen. Izkušnjo, ki je ne morejo izbrisati in po kateri sveta ne morejo več gledati z enakimi očmi. Birokracija, hierarhije, nasilje, prej nevidni elementi postanejo vidni dejavniki, na katere lahko vplivamo in moramo vplivati – kot ljudje in kot socialni delavci. Izkušnje avtonomije in samoorganiziranja ljudi v skupnosti pa nas pri tem lahko navdihujejo.

Asja Hrvatin

⁵ Pozneje sem izvedela podlago za previdnost pred demonstracijami. Septembra 2012 so bile množične demonstracije pred parlamentom, ki so se končale z brutalnim policijskim nasiljem. A. mi je pripovedovala o fantu, ki ga je policija tako pretepla, da bi skoraj na mestu umrl – preživel je samo po zaslugi intervencije reševalcev. Izkušnja represije je v telesa študentov vgradila kolektivni strah.

⁶ Za podrobnejšo analizo zakonodaje, ki utrjuje kriminalizacijo življenja in kriminalizacijo upora pripelje do absurda, tu nimam dovolj prostora, več je dostopno na: <http://www.komunal.org/teksti/161-criminalizing-the-body>. Tam navedem natančne spremembe v zakonodaji, predpisane kazni in analiziram vpliv, ki ga bo to imelo na načine organiziranja ljudi v Španiji.